
2019-2020

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાશિદ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૭૦૮ વાર્ષિક

પુસ્તકનું નામ રાજા જી ૩ રાજાજી

વિષય ૬-૩

ડીટક્ટીવ નોવેલ.

સન્મિત્ર કે શયતાન.

પ્રયોજક.

શંકરલાલ નાથજી શુક્લ.

ભાતર નિવાસી.

પ્રકાશક:

હરિભાઈ દલપતરામ પટેલ.

શહાપુર—અમદાવાદ.

સોલ એજન્ટ:

હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકોર નાકા—અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૨ જી.

પ્રત ૫૦૦.

સંવત ૧૯૭૪.

સને ૧૯૧૮.

કિંમત રૂ. ૧-૦-૦.

સર્વ હક પ્રકાશકને સ્વાધીન છે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૭૭૦૮

અમદાવાદ—શહાપુર વનમાળી વાંકાની પોળમાં હરિભાઈ
દલપતરામે પોતાના “અન્યોદય” ગ્રંથમાં છાપી.

પ્રસ્તાવના.

કુદરતને અનુસરી જેવી રીતે જગતમાં અનેક પ્રકારના ફેરફારો થયા કરે છે તેવીજ રીતે મનુષ્ય સ્વભાવે અને વૃત્તિયો પણ બહુલાઈ જતાં બાઈ બાઈનું, પુત્ર પિતાનું, પત્ની પતિનું, તથા મિત્ર મિત્રનું પોતાના સ્વાર્થને અનુસરી અશુભ કરતાં કરતાં નથી. તેમજ ઉપર ઉપરથી હિત દર્શાવનારાઓ પેટમાં વિપત્તી જવાળાઓના સમુહને વિંટાળી રાખી પક્ષકમાં બલકમાં હતા નહતા બનાવી દેવાના પ્રયત્નો આદરે છે. તેવા મનુષ્યોથી રતા રહેવા તથા સમય પરત્વે સાવચેત રહેવાનાં સાધનો મળે અને જનસમાજનું હિત સંચાય એટલા માટેજ આ ન્હાનકડું પુસ્તક લખવાનો પ્રયત્ન આદરી રહેને “ સન્મિત્ર કે શયતાન ” નું નામ આપી જનસમાજની સમક્ષ મૂકવામાં આવેલું છે. વાંચકજે તેને યોગ્ય સત્કાર આપી કુમિત્રોથી અને સ્વાર્થ સાધનારાથી આ પુસ્તક વાંચી સાવધ રહેવા પ્રયત્ન કરશે તો લેખકનો મનોભાવ સિદ્ધ થશે, એવી અભિલાષા છે. કિં જાણુના.

મુંબાઈ-નિવાસ

તા. ૧-૬-૧૮

પ્રયોજક.

આ લેખકનાં બીજાં નોંંત્રો.

પ્રેમપિંજર કે ખૂની ખંજર	૧-૦-૦
અમરસિંહ	૧-૦-૦
ભેદક ખૂન	૧-૦-૦

અનુક્રમાંલિકા.

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧ છું.	મૃત્યુ મુખે પડેલી મહિલા....	૧
૨ જી.	હુઃખમાંથી ઉદ્ધાર....	૧૦
૩ જી.	રમણી કે રાક્ષસી.	૧૮
૪ થું.	નરોત્તમદાસના શળનું ગુપ્ત થવું.	૨૪
૫ મું.	પાપીઓનું પાપમય હૃદય....	૩૬
૬ હું.	તપાસ.....	૪૬
૭ મું.	બે ચોર.	૫૭
૮ મું.	અરે ! આ શું ?....	૧૨
૯ મું.	હાકારને ડરાવવાનો નિશ્ચય....	૭૫
૧૦ મું.	લેને ગ્રામ પૂત અને ખોઈ આવી ખસમ....	૮૦
૧૧ મું.	તપાસની તદ્દખીર....	૯૧
૧૨ મું.	ચતુરની ચાલાકી....	૧૦૦
૧૩ મું.	શકં પ્રતિ શાઠ્યં કુર્યાત્	૧૧૨
૧૪ મું.	સમાનાચરણ. ...	૧૧૬
૧૫ મું.	અનિવાર્ય આકૃત.	૧૨૮
૧૬ મું.	શોધ	૧૩૩
૧૭ મું.	મૃત્યુની શય્યાપર... ..	૧૩૮

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૮ મું.	મિત્રની મૂક્તિ માટે ઉપાય....	૧૪૭
૧૯ મું.	પડતા પહેલાં પ્રાણત્યાગ.	૧૫૭
૨૦ મું.	જીવન સંચાર.	૧૬૩
૨૧ મું.	અતિ લોભ.	૧૭૧
૨૨ મું.	આખરનાં હુવાતીયાં.	૧૭૫
૨૩ મું.	કપાઈ ગયેલો હાથ.	૧૮૨
૨૪ મું.	મરેલો છે કે જીવતો ?	૧૯૨
૨૫ મું.	પાપીને પાપનો ગહલો.	૨૦૦
	ઉપસંહાર.	૨૦૫

સંસાર શેત્રંજ

યાને

કરણી તેવી પાર ઉત્તરણી.

ભાગ ૧-૨.

સાત્ત્વિક, શુદ્ધ અને નિર્દોષ ભાવનાઓથી ભરેલા હૃદયવાળા પવિત્ર પુરુષ જ્યારે મોહરાજની માયાજાળમાં સપડાય છે, ત્યારે ઉત્તરોત્તર તે કેટલો બધો કૂર, સ્વાર્થી, થઇ જાય છે, કાર્ય કરતી વખતે તેને સારાસારનું ભાન-જ્ઞાન છતાં લાચારીથી તેને કેવાં કૂર કર્મો કરવાં પડે છે, તે દુનિયાની નજરે મહા સુખી ગણાતો હોવા છતાં પણ અંતરથી કેટલો બધો દુઃખી હોય છે, વિગેરે બાબતો દર્શાવનાર ચૈતન્યદેવ, અને માયાવી આ બે પાત્રો આ નવલકથાના સંસાર-શેત્રંજના પટ ઉપર કેવા કેવા દાવ-પેચ રમે છે, માયાવી કાર્યનું ફળ દર્શાવી ચૈતન્યને તે ન કરવા કહે છે, છતાં તે માયાજાળમાં સપડાઈ તેની પાસે કૂર કર્મો કરાવે છે, પોતે ઉત્તરોત્તર નરક પ્રત્યે ચાલ્યો જાય છે અને આખરે પોતાની કરણી પ્રમાણે ફળ પામે છે, તેનો સાક્ષાત્ ચિતાર આ નવલકથામાં છે. પાકા સોનેરી પુંડા સાથે દરેક ભાગની કીંમત માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ પોષ્ટેજ જુદું.

સોલ એજન્ટ

હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકોર નાકા-અમદાવાદ.

કર્મ-બંધન

આને

વિધવાની કર્મકથા.

આ પુસ્તકમાં વિધવા ભગિનીઓ માટે વૈધવ્ય વ્રત-અભ્યર્ચના સાધના અને ધાર્મિક વિષયો સાથે નારી જીવનનું અતુલનીય રહસ્ય દર્શાવવામાં આવેલું છે. ઉપરાંત, કર્મફળ, પુનર્જન્મ, આલોક તેમજ પરલોકનાં મનન કરવા યોગ તત્વોનો કર્ણાજનક ચિતાર આલેખી પુનર્જન્મના કર્મ-બંધનથી વિમુક્ત નહિ થતાં મનુષ્યને પોતાનાં સારાં નરસાં કર્મોથી આ જન્મમાં શું શું સહન કરવું પડે છે. સ્વામી સેવામાંથી વંચિત થનાર સ્ત્રીની કેવી અધોગતિ થાય છે. આધુનિક શિક્ષા પ્રાપ્ત કરી માત્ર આ લોકમાંજ મનુષ્ય જીવનની પૂર્ણાહુતિ થાય છે, એમ માનનાર કાન્તિલાલ જેવા નવ યુવકની કેવી શોચનીય સ્થિતિ થાય છે. હિન્દુ સંસારમાં એક અનાથ વિધવાને કેટલું કેટલું કष्ट પડે છે—સાત્વિક પ્રેમ મનુષ્યના હૃદયને એક બીજા પ્રત્યે કેવી રીતે આકર્ષે છે—છત્યાદિ અનેક વિષયોનો કર્ણાજનક ચિતાર પત્થર જેવા હૃદયને પણ પીગળાવી નાંખ્યા સિવાય રહેશે નહિ. વિધવા કિશોરીની હૃદય બેદક કર્મકથા અને સાત્વિક વિષયોનું અવલોકન કરતાં કરતાં તમે એમજ બોલી દઈશો કે, અઘાપિ પર્યંત આવી નવલકથા અમે બિલકુલ વાંચીજ નથી ! કૃતિમાત્ર માત્ર રૂ. ૧-૮-૦

સોલ એજન્ટ

હરગોવિન્દલાલ હરજીવનલાલ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકોર નાકા-અમદાવાદ.

સન્મિત્ર કે શયતાન.

પ્રકરણ ૧ છું.

મૃત્યુ મુખે પડેલી મહિલા.

કરેલાં પાપ પાતાળે, ઉઘાડાં થાય છે પળમાં;
ગુન્હેગારો ગણે છાનાં, જુએ તે કોઈ જળ સ્થળમાં.

“ જોડી વાત ! જોડી વાત ! તું તદ્દન જીહું બોલે છે ”
એક સદ્ગૃહસ્થ જેવા જણાતા ત્રીસેક વર્ષની ઉમ્મરના પરદે-
શીય પહેરવેશમાં સજ્જ થયેલા, ખૂટ, સ્ટોકીંગ અને સોનેરી
ફેમનાં ચરમાં નાકે ચઢાવી, ઘરમાં કાંઈપણ અટકાવ સિવાય
આલ્યા આવતા એક યુવકે ઘરનાં દ્વાર બંધ કરતાં કરતાં ક્રોધપૂર્ણ
સ્વરે કહ્યું. આ બોલનાર યુવક ખીજે કોઈ નહિ પણ દાકતર
ગોકળદાસ હોતો.

“ નહિ મહેરબાન નહિ ! જોડી વાત નથી ! મારે જીહું
બોલવાનું કાંઈપણ કારણ નથી. ” એક વિશેષ વર્ષની પરમ
રૂપવતી રમણીએ ઉતાવળે ઉતાવળે તેના રૂડામે આવી દુઃખી
સ્વરે કહ્યું.

બન્નેના મુખ ઉપર અતિશય દારૂણ દ્રઢતા દેખાતી હતી.
તેમના ચહેરા ઉપરથી બહારના જેનારને સહજમાં સમજાઈ
આવે તેમ હતું કે દાકતર ગોકળદાસ તે સ્ત્રીના બોલવાથી

ભય પામ્યો હતો; છતાં પણ મહા મહેનતે પોતાના મનને મજબૂત રાખી, અંભિરતા બાળવી રહ્યો હતો. એક અનિવાર્ય કારણને લીધે આજે તે આ રમણીના હાથમાં ફસાયો હતો.

ગોકળદાસને મૈન ધારણ કરી ઉભો રહેલો જોઈ, છ'છે-ઠાયલી નાગણ સમાન ગર્જતી તે રમણી બોલી:-“ મિથ્યા-વાદી ! અવિશ્વાસી ! ખૂની ! ખોટું બોલો છો ? શું મને ડગ-વાનો પ્રયત્ન કરો છો ? ”

તે રમણીના હૃદયલેદક શબ્દો સાંભળી દાકતરનું હૃદય કંપાયમાન થવા લાગ્યું; તેના ઓઠ ફફડવા લાગ્યા અને કંઠ ફંધાઈ ગયો. મહા કષ્ટે તેણે ઉત્તર આપ્યો “ ખોટી વાત ! ખોટી વાત ! તું તદ્દન ખોટું બોલે છે. ”

તે રમણી મંદમંદ હાસ્ય કરતાં બોલી:-“ બસ ! જવાબ તો આટલોજ આવડે છે ને ? બીજો કાંઈ ઉત્તર તો મળતો નથીને ? વધારે તો કાંઈ બોલવાનું નથીને ? વાર ! એતો ઠીક, પરંતુ મેઠા ઉપર જે સ્ત્રીનું શબ્દ પડેલું છે, તેનું શું તમે ખૂન નથી કર્યું ? ખરું કહેજો, હું સઘળું જાણું છું. જુઠાનો આવરદા ફેટલી ઘડી રહેશે, તે બરાબર વિચારજો. તમે ધાર્યું હશે કે તે વખતે હું ભર ઉંઘમાં ઉંઘી ગઈ હોઈશ; પણ ના ના તેમ નહોતું. મેં તમારી સઘળી લીલા પડયે પડયે જોઈ હતી. વિશ્વાસઘાતી ! તેણે પોતાના હાથેજ આત્મહત્યા કરી છે, એમ દુનિયાને દેખાડવા માટે તમે તેના મુખમાં કારબોલિક એસિડની શીશી શું ઉંઘી વાળી નહોતી ? તેના મુખની અંદર તમે તે શીશી બળપૂર્વક શું ખોસી દીધી નહોતી ? ”

“ હેં ! શું તે મરી ગઇ છે ? ”

“ મરી ગઇ નથી તો શું તે જીવતી છે ? હું તમારી આગળ ખોટું કહું છું એમ સમજો છો ? ”

“ ત્યારે તે ખરેખર મરીજ ગઇ છે ખરું ને ? ”

“ હા ! હા ! તે મરી ગઇ છે, મરી ગઇ છે ! હું કહું છું કે તે મરી ગઇ છે ! તમારા હાથેજ તેનું મોત થયું છે, તમેજ તેનું ખૂન કર્યું છે, અને મેં તે સઘળું મારી પોતાની આંખેજ જોયું છે. હું કાંઈ આંધળી નહોતી, કે તમારા તે કૃત્યને જોઈ શકું નહિ. તમારા જેવાની સોજતે રહેનાર, તમારી સાથે ફરનાર, તમારી સાથે મિત્રતા કરનાર, અને તમારા ઉપર ઉપરના ખોટા પ્રેમમાં ફસાનાર, સઘળાંને તમે આંધળાં બનાવવાનું ચુકો તેમ નથી ! જોકે આ સમયે હું (છું તેથી પણ અધિક) નઠારી બની છું, તો પણ તમારા જેવી દુષ્ટ તો બની નથી ! ”

“ એનો ઠીક ! પરંતુ હવે તું શું કરવા માગે છે ? ”
હાકારે બહુજ થડકતા અવાજે પૂછ્યું.

તેનું શરીર વધુ ને વધુ કંપવાં લાગ્યું અને અંતરમાં તે અર્ધ મૃતાવસ્થા લોગવવા લાગ્યો.

“ શું કરવા માશું છું, અગર તો શું કરીશ તેનો સઘળો આધાર તમારાં વચનો ઉપરજ અવલંબી રહેલો છે ! ”

“ તારું શું કહેવું છે ? ”

“ હું જે કહીશ તે તમારે કબુલ છે ? ”

“ તું જે કહીશ તે મારે કબુલ છે. જલદીથી કહો

નાંખ, કે મારે શું કરવાનું છે ? ”

“ ઠીક ! ત્યારે સાંભળો. જુઓ ! નરોત્તમદાસની સ્ત્રી મણીબાઈ સાથે તમે જાર કર્મમાં પડેલા હતા, નરોત્તમદાસ તમને પોતાના બંધુ સમાન ગણી તમારાપર બહુજ પ્રિતિભાવ રાખે છે, દાકતર સમજી તમારાથી કોઈ વાતે અંતર અગર અવિશ્વાસ નહિ રાખતાં તમને સર્વસ્વ સમર્પણ કરવા સુધી તે તૈયાર રહે છે, વિદ્વાન્ અને કવિ તરીકે તમારું માન વધારવાને માટે તે તમારી પાસે પુસ્તકો લખાવી પોતાના મિત્રો પાસે પ્રગટ કરાવરાવે છે, અને તમને ઉદાર આશ્રય અપાવે છે. સ્નેહી તરીકે તેમના મિત્રવર્ગમાં તમારું માન વધારવાને માટે તે મહાન્ પ્રયત્ન કરે છે. તમને બે પૈસાની સારી પ્રાપ્તિ થાય, તે માટે અન્ય ડીગ્રી ધારણ કરનારા દાકતરો પાસે હવા લેવા જનારા તેમના સ્નેહી સંબંધીઓ, તથા લાગવગવાળાઓને તે તમારી પાસે હવા લેવા, અને હામ અપાવવા મોકલે છે. આટલું બધું તમારા તરફ તેમના અંતરનું વલણ, પ્રેમ, અને પરોપકારવૃત્તિ હોવા છતાં, તેઓ ના જાણે તેવી રીતે તમે તેમની સ્ત્રીને વ્યભિચારીણી બનાવી, તેમના સર્વસ્વનો નાશ કર્યો છે કેમ ખરું ? તમારા આ પાપમય હૃદયોને હજી સુધી તેઓ જાણતા નથી. અઘાપિપર્યંત તેઓ તમને સદ્ગુણી તથા સહૃદ સમજી વિશ્વાસની નજરથી નિહાળે છે ! પોતાની સ્ત્રીને સતિ સમજી તેના મૃત્યુના શોકમાં મગ્ન રહે છે; અને ઘરનાં દ્વાર બંધ કરી તેને સાધ્વી સમજી વારંવાર સંભારી અશ્રુ સારે છે ! ”

“ પછી આગળ ? ”

એ શબ્દો મુખ બહાર નીકળતા પહેલાં હાકતરે અનેક ક્ષણ અગાઉથી પોતાના મનને કાળુમાં લીધું હતું. આત્મ-સંયમવડે તેણે મુખ ઉપર કંઈપણ હાસ્ય આણ્યું, અને ધીમે ધીમે તે રમણીની સમીપમાં આગળ વધવા લાગ્યો.

હાકતરને હાસ્ય કરતો તથા આગળ વધતો જોઈને તે રમણીના ક્રોધમાં અતિશય ઉમેરો થયો. તે બોલી:—“ દૂરાત્મા ! હજી પણ હસવું આવે છે ? શરમ આવતી નથી ? પાપી ! કરેલાં પાપનો પશ્ચાતાપ પણ થતો નથી ? ધિક્કાર છે ! ”

હાકતર તે રમણીના આ શબ્દો સાંભળી અતિશય હસવા લાગ્યો. પથર પર પડતા પાણીની જેમ પથરને કાંઈ પણ અસર થતી નથી તેમ તે રમણીના તિરસ્કાર ભરેલા શબ્દોથી તેના મનમાં કાંઈ પણ સંતાપ થતો હોય, તેવું દેખાતું નહોતું; પણ ઉલટો પોતાની બહાદૂરીનાં વખાણુ થતાં સાંભળી જેમ મિથ્યાભિમાનીઓ મલકાઈ હાસ્ય કરે છે, તેમ અધિકાધિક શબ્દ પ્રહાર થતાં અધિકાધિક હસવા લાગ્યો. આ તેનું હસવું આનંદનું નહોતું, પરંતુ તેના પોતાના અંતરમાં છુપાયેલી દ્વેષ વાસના, અને પૈશાચિક વૃત્તિના પ્રત્યક્ષ પૂરાવાનું હતું તેથી તેના અંતરના મનોરથના પ્રતિર્બીજ રૂપે પ્રકટપણે દેખાઈ આવતું હતું.

તે રમણી તેનું વિચિત્ર પ્રકારનું હસવું જોઈ બહુજ ક્રોધે ભરાઈ અને બોલી:—“ પાપાત્મા ! પાપાંડી ગોકળદાસ ! શું તમે એમ સમજો છો, કે અજાણ હોવાનો ડાળ કરવાથી

મારે હાથે તમારું રક્ષણ થશે ? ના ! ના ! એમ સમજશો નહિ ?”

“ પછી ? ”

“ પછી, એજ કે એક વર્ષ પેહેલાં જ્યારે હું પવિત્ર દેવી સમાન હતી ત્યારે તમે મને મારી તે પવિત્રતાથી પતિત કરી છે. મારા સર્વસ્વ પવિત્રપણાનો નાશ કર્યો છે અને મારું સત્યાનાથ વાળ્યું છે, માટે આજે હું તમને જે જે કહું તે તે તમારે કબૂલ કરવું પડશે ! ”

“ ત્યાર પછી ? ”

“ જુઓ સાંભળો ! હું સઘળી હકીકત જાણું છું અને મારી પાસે તેનો પ્રબળ પૂરાવો પણ છે ! તમે જાતેજ રાક્ષસરૂપે મણીઆઈને ઝેર આપી તેનો પ્રાણ હર્યો છે. તેમજ મારે પેટે પણ તમારાથીજ ગર્ભ રહેલો છે. એ ગર્ભના રક્ષણ માટે તમે આજેજ મારી સાથે લગ્ન કરવાને કબૂલ થાઓ ! તમારે બે સ્ત્રીઓ છે, અને સંતાનો પણ છે. વળી નાત જાતમાં જરા આગરવાળા છો તેની પણ મને ખબર છે. છતાં તમારે મારી સાથે લગ્ન કરવુંજ પડશે ! તમારી નાતમાં એક ઉપર બીજી અને બીજી ઉપર ત્રીજી ઘેરી કરવાનો રિવાજ છે, તે મારા જાણવામાં છે. તમારી જ્ઞાતિના ઘણા લોકો તેમ કરે છે ! હું વિવાહ થયા પછી એક પગ પણ તમારી સાથે રહેવા માગતી નથી. તમે વચનના કેવા સાચા છો, તે હું ખરાબર જાણું છું ! તમે તમારી પેહેલી સ્ત્રીને કશું હતું, કે તારામાંજ સંતોષ મानी બેસી રહીશ ! સુધારકોમાં ખપવા લખ્યું હતું કે, એકથી વધુ સ્ત્રીઓ પરણનાર ઇશ્વરના અપરાધી

થાય છે, છતાં પોતાનાં તે વચનોનો ભંગ કરી જઈ, લોકની લાજને લોપી, મિત્રોનાં મહેણાં ટુણાં સહન કરીને તમે બીજી સ્ત્રી કરી છે, તો પછી ત્રીજી સાથે લગ્ન કરવામાં શું હરકત છે ? જણાવશે કે વિષયવાસનાનું ઝેર અન્યને ખવરાવી, હવે પોતાને આશાગવામાં શું નડતર છે ? સ્વહસ્તે બહારી લીધેલું હુઃખ ભોગવતાં અસંતોષ ધરવો, એ શું રીત છે ? છતાં હું તમારી સાથે વિવાહ કરી રહેવા માગતી નથી કે ગર્ભમાં રહેલા તમારા બાળકને માટે તમારી મીલકતમાંથી ભાગ પડાવતી નથી; ફક્ત તમારી સાથે લગ્ન થયું છે, એટલુંજ કહેવરાવવા ચાહું છું. પછી તમે તમારે રસ્તે અને હું મારે રસ્તે છું. લગ્ન પછી તમારું મુખ જોવાની મારી ઇચ્છા નથી તેમ તમારા જેવા નરાધમનું મુખ જોવામાં પણ મહાન પાપ છે એમ સમજીશું. ખોલો શું કહો છો ? કેમ આજે રાત્રેજ વિવાહ કરવાને તૈયાર થાઓ છો ? ચાલો જવાબ દો. પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરવા તૈયાર થાઓ. ”

તે રમણીના શબ્દો દાક્તર ગોકળદાસની છાતીમાં તીરની સમાન સાલજા લાગ્યા. તેના મુખ ઉપર દેખાતી ખોટી હાંસી તદ્દન નાશ પામી. તેના મનમાં ખાત્રી થઈ કે આ સ્ત્રી જે પ્રમાણે કહે છે, તે પ્રમાણેજ કરશે. જ્ઞાતિ શું કહેશે ? મિત્રો શું કહેશે ? સમાજ શું કહેશે ? એજ મહાન ચિંતામાં તેનો કંઠ રૂંધાઈ ગયો. તે કાંઈપણ પ્રત્યુત્તર આપી શક્યો નહિ.

ગોકળદાસને મૌન્ય ધારણ કરી ઉભો રહેલો જોઈ તે રમણીના કોપની સીમા રહી નહિ. તે અત્યંત ઉત્તેજિત સ્વરે

બોલી:-“બોલો, શું કહે છે ? જવાબ આપો. કબૂલ નહિ થાઓ તો કાલે સવારેજ સઘળી વાત બહાર પડશે. તમને મણીખાઈના ખૂની તરીકે ખુદા કરીશ. ફ્રાંસીને લાકડે લટકાવરાવવાનો પ્રયત્ન આદરીશ. તમે તેને માટેજ લાયક છો. હજી વાત બહાર આવી નથી કે પોલિસે જાણ્યું નથી, ત્યાં સુધી તેનો માર્ગ છે. તે જાણશે તો પૂરાવો મેળવવા પ્રયત્ન કરશે. ખરા ખોટા સાક્ષીઓ ઉભા કરશે, અને પછીથી તમારી શું ગતિ થશે તેનો કાંઈ વિચાર કર્યો છે ? ”

દાક્તરે કાંઈપણ ઉત્તર આપ્યો નહિ. શું કહેવું તે તેને સૂઝ્યું નહિ. તે એકીદ્રષ્ટે તે રમણીના મુખ સામુંજ જોતો ઉભો રહ્યો અને કેવી રીતે આ આવેલી વિપત્તિના વાદળને દૂર કરવું એજ વિચારમાં મગ્ન બન્યો. વળી તે રમણીએ આગળ ચલાવ્યું:-

“ યાદ રાખજો કે કેવળ મુખથી હા કહેવાથીજ મુક્તિ મળશે નહિ, ઠગીને છુટવા માગશો તો છુટાશે નહિ. જુઓ, આ ટેબલ ઉપર ખડીઓ, કાગળ અને કલમ પડ્યાં છે, તે વડે લખી આપો, કે આજેજ હું તારી સાથે પુનર્લગ્ન કરીશ, એટલુંજ નહિ પણ ખીજું જે જે કહીશ તે લખવું પડશે નહિતો..... ” એ પ્રમાણે બોલતી બોલતી તે સ્ત્રી ટેબલની તરફ કેટલાંક પગલાં આગળ ચાલી.

તે સ્ત્રીને ટેબલના સ્ક્રામું મુખ રાખી ચાલતી નિહાળી, સમયની રાહ જોતો દાક્તર જેમ જૂખથી વ્યાકુળ બનેલો વાદ્ય શિકાર નજરે પડતાં તેને પકડવાને માટે ફાળ મારે છે તેવી

રીતે એકદમ છદ્મંગ મારી તે સ્ત્રીના ઉપર તુટી પડ્યો, ને તેનું મળું બન્ને હાથથી પકડી તેને ભેરથી દાબતો ઘરની અંદરના લાગમાં ઘસડી જવા લાગ્યો.

તે સ્ત્રી પણ પોતાનામાં હતું તેટલા બળવડે પોતાના પ્રાણતું રક્ષણ કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી. તેણે મોટેથી બૂમ મારવાનો પ્રયત્ન કર્યો, કિન્તુ તેમ બની શક્યું નહિ ક્રમે ક્રમે તેનાં ચક્ષુઓ ફાટવા લાગ્યાં; શરીર અને કપાળ પરથી પર-સેવાનાં ગિંદુઓ ટપકવા લાગ્યાં, પળે પળે પ્રાણાન્તની ઘડીઓ સમિપમાં દેખાવા લાગી, ગાત્રો શિથીલ થવા લાગ્યાં, શરીર શિતળ બનવા લાગ્યું, અને તદ્દન બળહિન થવા લાગી.

ગોકળદાસે તેને શિથીલ બની ગયેલી જોઇ તેને પૃથ્વી પર પટકી, અને તેના ઉપર ચઢી બેસી નિરાંતે તેના અંતની ઘડીઓ ગણવા લાગ્યો. તે રમણીની જીજ્ઞાસા બહાર નિકળી આવી. પ્રાણની ઘડીઓ ગણી થાકેલા ગોકળદાસના મુખ પર પુનઃ હાસ્ય પ્રગટ થયું અને બોલ્યો કે “આ સ્ત્રી હવે આ જીવનમાં તો પોતાના વિરૂદ્ધ કાંઈ પણ કરી શકશે નહિ, એવી મારી ખાત્રી છે.”

એટલામાં એકાએક વજ્ર સમાન કઠોર અવાજ તેને કાને પડ્યો. જે તરફથી તે અવાજ આવ્યો, તે તરફ તેણે પોતાની નજર ફેરવી તો તેને પોતાની પાછળ એક પુરૂષ હાથમાં ચિસ્તોલ લઇ ઉભેલો દેખાયો.

તે ઉભેલી વ્યક્તિએ ગોકળદાસને કહ્યું:—“નરાધમ ! ફર ખસી જ, નહિ તો હમણાં જ ગોળી જહાર કરીશ ?”

દાકતર હંમેશનો પરિચીત અવાજ સાંભળી વિચારમાં પડ્યો, અને તે સ્ત્રીને પડતી મૂકી એકદમ ઉભો થયો. દાકતરને પોતાના ઉપરથી ઉઠી ગયેલો જોઈ રમણીના મુખમાંથી અસ્ફુટ શબ્દો બહાર આવ્યા. “ આ કોણ બોલે છે ? ” એ પ્રમાણે કહી તેણે એક ઉંડા અને ગંભીર નિશ્વાસ મૂક્યો.

પ્રકરણ ૨ જી.

દુઃખમાંથી ઉદ્ધાર.

સ્નેહ શોકનું મૂળ છે, સ્નેહ સુખ દાતાર;

સ્નેહ શુદ્ધ જે હૃદયમાં, તુચ્છ ગણે સંસાર.

નરોત્તમદાસનો પોતાની પત્ની મણીબાઈ ઉપર અનહદ પ્રેમ હતો. તે તેણીના શોકમાં એક વખત તદ્દન ગાંડા જેવો બની ગયો હતો પોતાના પરમ પ્રેમની પ્રતિમા પોતાને જન્મ પર્યંતને માટે ત્યજીને ચાલી ગઈ એમ અફસોસ થવાથી એક વખત તેને પોતાના જીવન ઉપર ઘણાજ કંટાળો આવ્યો. હવે પોતે પોતાની દેહ રાખવામાં કાંઈ સુફળની આશા રાખતો નહોતો. બુઢાલી વિના જીવન અકારૂ સમજતો હતો, અને તેથી સ્વર્ગમાં સિધાવેલી સુંદરીને મળવાની આશાએ તે પ્રાણત્યાગ કરવાના દ્રઢ નિશ્ચય ઉપર આવ્યો હતો. પોતાના મન પરનો કાબુ પોતાના હાથમાં નહિ રહી શકવાથી ગાંડાની માફક તે પોતાની પત્નીનું સ્મરણ કરતો ધરનાં બારણાં બંધ કરી આખા ઘરમાં ફરતો હતો.

કરતાં કરતાં તેણે સહસા પોતાના ટેબલના એક ખાનુના ખાનાને બહાર તાણી કહાડ્યું અને તેની અંદરથી ભરેલી તેયાર પડેલી પિસ્તોલને પોતાના હાથમાં લીધી. પોતાના હાથેજ પોતાના કપાળમાં મારી તેણે આત્મહત્યા કરવાનો વિચાર કર્યો. એકાએક તેના મનમાં એક આશંકા ઉપસ્થિત થઈ કે મારા આવી રીતે આત્મઘાત કરવાથી વખતે કોઈના ઉપર પોલિસ કર્મીઓને વહેમ લાવવાનું કારણ મળશે, અને તેઓ વહેમને વશ બની નિરપરાધિ મનુષ્યોને સતાવશે. કેટલાકને ગુન્ડો મનાવવાને બહાને ત્રાસ આપશે, અને તે સઘળાનો દોષિત હું બનીશ. તેમની કળકળતી આંતરડીઓ મને કેટલો બધો શ્રાપ આપશે ? નહિ ! નહિ ! હું કોઈને પણ મારા માટે દુઃખ ઉત્પન્ન થાય તેવો માર્ગ ગ્રહણ નહિ કરું.

તરતજ નરોત્તમદાસ પિસ્તોલને ખીરસામાં મૂકી પોતાના ફિવાનખાનાની અંદર ગયો, અને કાગળ કલમ લઈ લખવા બેઠો.

“ મારી પત્નીના મૃત્યુથી માંડે જીવન મને બહુજ નિઃરસ અને અકારૂ જણાયું, તેથી મેં મારી હૃદયની દેવીને મળવાની મહાન્ આશાએ પરલોક ગમન કર્યું છે. મેં મારી પોતાની ઇચ્છાથીજ મારે પોતાને હાથેજ આત્મઘાત કર્યો છે. કોઈપણ મનુષ્યને મારા મૃત્યુ પછી માંડે ખૂન કરવાને બહાને વિપત્તિમાં ઉતરવાનો સમય ના આવે, તે માટે મેં મારા સ્વહસ્તેજ આ લેખ લખ્યો છે.

નરોત્તમદાસ ”

આ પ્રમાણે પત્ર લખી તે તરતજ પાછો પ્રથમ હોતો તે સ્થળે આવ્યો. કેટલાક સમય પર્યંત આમ તેમ આંટા મારી

ફરીથી તેણે પિસ્તોલ હાથમાં લીધી, અને બોલવા લાગ્યો:-
 “ પરમાત્મન! મને ક્ષમા કરજે. ”

એ રીતે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરી તે આત્મહત્યા કરવાના ઇશદે પિસ્તોલ છોડવા તૈયાર થયો. એટલામાં એકાએક તેના ઘરનાં દ્વાર કોઇએ ઉઘાડી નાંખ્યાં; અને એક વ્યક્તિ દાખને હાંક મારી નીચે પ્રમાણે કહેતી સંભળાઈ. “ અહિંયાં આવો! અહિંયાં આવો! મારે તમને કાંઈક ગુપ્ત વાત કહેવાની છે. ”

પોતાની મૂર્ખાઈનું સાહસ ખીજા મનુષ્યના જાણવામાં આવશે, એવા લયને લીધે નરોત્તમદાસ જલદીથી એક પડદાને એથે જઈને ઉભો રહ્યો, અને હવે જે કરવાનું હશે, તે આવેલાં માણસોના પાછા ગયા પછીથીજ થશે, એમ વિચારવા લાગ્યો.

નરોત્તમદાસના ઘરમાં કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય એક સ્ત્રી આવીને ઉભી રહેલી હતી. તેનો પગરવ સાંભળતાંજ નરોત્તમદાસ ત્યાંથી પડદા પાછળ ચાલ્યો ગયો હતો. તે સ્ત્રી નરોત્તમદાસની પત્ની મણિબાઈની શિક્ષક-મોતીબાઈ હતી.

મોતીબાઈની પાછળ વિદેશીય કપડામાં સજ થયેલો એક પુરૂષ ઉભો હતો. આવેલા પુરૂષને નરોત્તમદાસે ખરાખર રીતે ઓળખ્યો. તે નરોત્તમદાસનો પ્રિય મિત્ર દાકતર ગોકળદાસ હતો. મોતીબાઈએ તેમજ ગોકળદાસે નરોત્તમદાસને હુપાઈ જતાં જોયો નહોતો.

મોતીબાઈએ પોતાની પાછળ ગોકળદાસને આવેલો જોઈ કહ્યું:-“ શા માટે મારી પાછળ પાછળ આવ્યા છો ? શું કાંઈ ભય લાગે છે ? ”

“ નહિ ! ભય લાગતો નથી પરંતુ અવિશ્વાસ આવે છે. જોલ તારે કહેવાનું હોય તે કહી નાંખ. શું કહેવા માગે છે ? આલ જોલી દે. ” દાકતર જોલ્યો.

મોતીબાઈએ બહુજ ધીમેથી કહ્યું :—“ મણિબાઈનું મરણ થયું છે તેમાં તમારો પોતાનો હાથ છે એ વાત કહેવાને માટેજ મેં તમને અહીં જોલાવી આણ્યા છે. ”

“ ના ના ! તેનું મરણ શાથી થયું તે તો સહુ કોઈ જાણે છે. ”

“ સહુ જાણે છે તે તો જોડું છે. ખરું કહું તો તમે તેના મૂખમાં ઝેર રેડી દીધું છે, અને શીશી તેના મુખમાં એમને એમ રાખી છે, તેથીજ તે મરી ગઈ છે. ખરી વાત ખુલી પડી નથી, ત્યાં સુધીજ ઠીક છે. ”

મોતીબાઈએ આ પ્રમાણે કહેવાથી દાકતર ગોકળદાસ ખારણું ઉઘાડી પાછો વળવાને માટે તૈયાર થયો. તેને નાસી જતો જોઈ મોતીબાઈએ કહ્યું :—“ કેમ નાસી જવાની તૈયારી કરવી છે ? ચાલો, ત્યારે હુંજ બહાર આવી રસ્તામાં આવતાં જતાં સઘળાં મનુષ્યોને કહું છું કે આ દાકતર ખૂની છે, માટે એને પકડો. ”

ઘરના દરવાજા બહાર નિકળેલો દાકતર ફરીથી ઘરની અંદર આવ્યો અને મોતીબાઈને પૂછ્યું :—“ જોલ શું કહેવા માગે છે ? ”

મોતીબાઈએ ગંભીર સ્વરૂપ ધારણ કરી કહ્યું :—“ દાકતર સાહેબ ! હું એજ કહેવા માગું છું કે, આપેજ મણિબાઈનું ખૂન કર્યું છે. ”

“ જોડી વાત છે. ”

“ જોડી નહિ પણ ખરી વાત છે. મેં આપને મારી નજરે નજર ખૂન કરતાં જોયા છે. ”

“ આ સાંભળી દાકતરનો પિત્તો હાથ રહ્યો નહિ તેથી તેણે મોતીબાઇનું પણ ખૂન કરવાની કોશિષ કરી. ”

જે સ્ત્રીને તે પતિવ્રતા માનતો હતો અને જેને માટે તે થોડા સમય પહેલાં આત્મહત્યા કરવાને તૈયાર થયો હતો, તે કુલદાને પોતાનાજ પરમસ્નેહિ દાકતર ગોકળદાસ સાથે વ્યભિચાર કરવાને તૈયાર બનેલી જાણી નરોત્તમદાસના મનની સ્થિતિ અવર્ણુનિય થઇ પડી હતી. તેનું મુખ અતિષય શ્રીકું પડી ગયેલું દેખાવા લાગ્યું.

મોતીબાઇનું ખૂન થતું જોઇ નરોત્તમદાસ પડદા પાછળથી બહાર નિકળી આવ્યો અને બોલ્યો—“ સખુર તમારા બન્નેમાં થયેલી સઘળી વાતચીત મેં સંપૂર્ણપણે સાંભળી છે. ”

નરોત્તમદાસનાં વચન સાંભળી દાકતર એકદમ ચમકીને ઉભો થઇ ગયો, અને નરોત્તમદાસના મુખ સ્હામું જોઇ રહ્યો. તેનું મુખ અને તેનાં ચક્ષુઓ જોઇ ભય પામતો દાકતર મૂર્છિત થઇ પડેલી મોતીબાઇને જાગૃત કરવાને ઇરાદે તેની પાસેજ પૃથ્વી પર બેસી ગયો. નરોત્તમદાસ પણ પોતાની પિસ્તોલ દાકતરના સ્હામી ધેરીને અડગપણે ઉભો રહ્યો.

“ પાણી ! પાણી લાવો. ” મોતીબાઇએ બેભાન અવસ્થામાં કહ્યું.

નરોત્તમદાસે પોતાની નજર અને પિસ્તોલ દાકતરના

સ્કામી રાખી, પાસે પડેલા કુળમાંથી પાણીનો ખાલો ભરી આપવા દાકતર ગોકળદાસને જણાવ્યું. ગોકળદાસ કાંઈ પણ નહિ બોલતાં કંપતો કંપતો ઉભો થયો અને જલદીથી પાણી લઈ આવી મોતીબાઈના મુખ ઉપર છાંટવા લાગ્યો, તથા કેટલાંક ટીપાં તેના મુખમાં પણ મૂક્યાં.

થોડી વારે મોતીબાઈએ સહજ શુદ્ધિમાં આવી પોતાનાં નેત્રો ઉઘાડ્યાં, અને મૃદુ સ્વરે કહ્યું:—“ હું ક્યાં છું ? ”

નરોત્તમદાસે જવાબ આપ્યો કે:—“ તમે સુરક્ષિત સ્થળે છો, હવે કાંઈ ભય નથી. સફલાગ્યે હું વખતસર આવી પહોંચ્યો, નહિ તો તમારું જે થવાનું હતું, તે થઈ ગયું હોત. પરંતુ અંત સમયે આવી પહોંચી મેં તમારા પ્રાણનું રક્ષણ કર્યું છે. ”

નરોત્તમદાસનો અવાજ સાંભળી મોતીબાઈ ચમકી ઉઠી અને ધ્રુજતી ધ્રુજતી ઉભી થઈ એક બાજુ પર ખસી જવા પ્રયત્ન કરવા લાગી. તેની તે મહેનત નિષ્ફળ ગઈ. શક્તિહીન બની ગયેલી તે સહજ પણ આગળ ચાલી શકી નહિ. છેવટે તે પાસે પડેલી એક આરામખુરસી ઉપર બેસી ગઈ, અને કાંઈક બોલવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી. નરોત્તમદાસે તેને આગળ બોલતાં અટકાવી કહ્યું—“ મોતીબાઈ! સ્ત્રીઓ હંમેશાં વાચાળ હોય છે. આ સમય મ્હારે સ્ત્રીઓની રસિક વાચાળતા સાંભળવાનો નથી, મારે કાંઈ પણ નહિ બોલતાં ગુપચુપ બેસી રહે, અને શું થાય છે, તે જોયા કરો. ”

નરોત્તમદાસનો કઠોર સ્વર સાંભળી મોતીબાઈના મનમાં

ભય ઉત્પન્ન થયો અને એક શબ્દ પણ બોલવાની હિમ્મત આપી નહીં.

નરૌતમદાસે હાકારના તરફ ફરી કહ્યું:—“ દૂરાત્મા ! જો સાંભળ. હું આ ઘરની અંદર એક પત્ર લખીને આવ્યો છું. મેં મારી સ્ત્રીના વિયોગમાં આત્મહત્યા કરવાનો નિશ્ચય કરી એ પત્ર લખેલો છે; જેથી મારી પાછળ કોઈને પણ મારા મૃત્યુના સંબંધમાં હુઃખ સહન કરવાનો સમય આવે નહિ. મારા સ્કામું જો. હું કાંઈ તમારી વાતો સાંભળવા કે તમારી સાથે વાત કરવાને ઈરાદો આવ્યો નહોતો, પણ ગુપ્ત રીતે તમારી વાતો સાંભળીને મને ખરી હકીકત સમજાઈ ગઈ છે. મારાં જ્ઞાનચક્રાઓ ખુલી ગયાં છે. જે સ્ત્રીનો તેનો સ્વામી આટલો બધો વિશ્વાસ કરતો હતો, તે આટલી બધી કુલટા હશે એવું મારું સ્વપ્નમાં પણ ધારવું નહોતું; અને તે પણ કોની સાથે ? સ્વામીના અંતરના બંધુ સમાન પરમ સ્નેહિ સાથે ? એવા નરાધમ-દૂરાત્મા સ્નેહિતું ખૂન કરવામાં આવે તો તે ખૂન કરનારને ફાંસી મળે ? કેવો વિચિત્ર કાયદો છે ! ? કેવું વિચિત્ર ન્યાય બંધન છે ! ? ”

વળી કેટલોક સમય મૌન્ય રહી નરૌતમદાસે પોતાનું બોલવાનું શરૂ કર્યું—“ આ બનેલા બનાવ તરફ જોતાં તેવી કૂટિલ સ્ત્રીના ક્રમબળ્લત અને વિશ્વાસઘાતક ચારનું ખૂન કરનાર તે સ્ત્રીના સ્વામીને ફાંસીને લાકડે લટકવાનો સમય આવશે નહિ. પોલિસને તેને માટે પ્રયત્ન કરવાની કે તપાસ કરવાની જરૂર રહેવાનો સમય રહેશે નહિ. જે કારણને અનુ-

સરી તેનો સ્વામી આ મામલાની અંદર નરાધમ વ્યભિચારી મિત્રનું ખૂન કરવા તૈયાર થયો છે, તેજ કારણે ખૂની પોતાની આત્મહત્યા કરવાને પાછો પડશે નહિ-ક્ષણભર પણ વિચાર સુદ્ધાં કરશે નહિ. જેણે પેહેલેથીજ આત્મહત્યા કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે, તેને હાથેજ પરમાત્માએ આ નિંદનિય વાતનો અંત આણવાને માટે-તે મહા પાપીને તેના પાપનું ક્ષણ ચળાડવાને માટે-સમય પ્રાપ્ત કરાવ્યો છે.

નરોત્તમદાસનું ગાંભિર્ય, તેનો દૃઢ સંકલ્પ, તેનાં દૃઢતાના નિશ્ચયથી ભરેલાં વાક્યો વિગેરે હીલચાલ સાંભળી ગોકળદાસ અને મોતીબાઈના હોશકોસ ઉડી ગયા. તેઓ પથ્થરની મૂર્તિ સમાન જડવત્ બની ગયાં. તેમનાં શરીરમાંથી લયને લીધે પરસેવાનાં ગિંદુઓ ટપકવા લાગ્યાં.

નરોત્તમદાસે દાક્તરને ફરીથી બહુજ નમ્રભાવે, નમસ્કાર કરતાં અને તેમની કૃતજ્ઞતા માટે શાબાશી આપતાં કહ્યું:-
 “કવિ કૂલાંગીર દાક્તર ગોકળદાસ એમ. ડી મહાશય ! યાદ રાખજે કે તું જીવત અવસ્થામાં આ ઘરમાંથી બહાર નિકળી શકે તેમ નથી છતાં તેમ કરવા પ્રયત્ન કરશે તો ફાવી શકશે પણ નહિ.”

પ્રકરણ ૩ જી.

રમણી કે રાક્ષસી ?

કુટિલ કામનીઓની, કુટીલતા નાશ નવ થાએ;
શુશિલા સદ્ગુણે રાચી, જીવન દાતા યશે ગાયે.

હાકતરનું મુખ મરણ પામવાની ઘડી ઉપર આવી લાગેલા મનુષ્યની માફક તદ્દન બદલાઈ ગયું. તેનો ચહેરો સાવ નિસ્તેજ અને શીકડો પડી ગયો. તેનો કંઠ સૂકાઈ ગયો, અને શરીર મૃતવત્ બનતું ચાલ્યું.

મોતીબાઈનું મુખ પણ તેવુંજ બની ગયું હતું. પવનથી હાલતાં પત્રોની માફક તેની કાયા પણ થરથર કંપતી હતી.

નરોત્તમદાસે મોતીબાઈના સામે ફરીને કહ્યું:—“ તારું અનિષ્ટ કરવાનો મારો ઇરાદો નથી. તેં મારું કંઈ પણ બગાડ્યું નથી. અમારા બન્ને જણના પ્રાણોની આહુતિ આ હાકતરે પ્રજ્વલિત કરેલા યજ્ઞ કુંડમાં અપાઈ ગયા પછી તારે અહિંથી બહાર જઈ જે કાંઈ કરવાનું હોય તે સુખેથી કરવું. આ પાપાત્માએજ મારી સાથે તારું પણ સત્યાનાશ વાળ્યું છે. તારી સામેજ તેને તેનાં કુકર્મોનો બદલો આપવાનો મેં એટલા માટેજ નિશ્ચય કર્યો છે કે, પછીથી કોઈ પણ પ્રકારે ચિંતા કરવાનું કે દુઃખ પામવાનું તારે કારણ રહેશે નહિ. તરતજ તેણે હાકતરના તરફ નજર ફેરવી કહ્યું:—“ મિત્રવર્ય !

તમે મારી સ્ત્રીને વ્યભિચારીણી બનાવીનેજ અટક્યા નથી, પરંતુ તેને જેર આપીને મારી નાંખી છે. ઔષધ સમજી તે તમારા હાથથી આપવામાં આવેલા જેરને પી ગઈ છે. તમારી તે મહેનતના મહેનતાણા બદલ તમને યોગ્ય ઇનામ આપવું જોઈએ. તમારી લાયકાત અનુસાર તમને આપવા યોગ્ય દંડ આ પૃથ્વીમાં જે કાંઈ છે, તે હું તમને મારા પોતાના હાથેજ હમણાં આપું છું. તે તમારી કૃતિ અનુસાર જોઈએ તેટલી યોગ્યતાવાળો બદલો આ લોકમાં નહિ હોવાથી તે તમારા મૃત્યુ પછીથી અન્ય સ્થળે-ઈશ્વરને ત્યાં ન્યાયના દરબારમાં-આપવામાં આવશે. ચાલો ! મહેનતનો બદલો મેળવવા તૈયાર થાઓ. ” એ રીતે કહી નરોત્તમદાસ દાકતરના હૃદયમાં પિસ્તોલ ભરી ગોળી મારવા તૈયાર થયો.

મોતીબાઇનું ચરિત્ર ગમે તેવું હતું, છતાં તે સ્ત્રી જાત હતી. તેનાથી આ ભયંકર બમાવ જોઈ શકાયો નહિ. તત્કાળ તે પોતે બેઠેલી હતી તે ઠેકાણેથી એકદમ ઉભી થઈ, અને નરોત્તમદાસની સામે આવી ભયભિત સ્વરે કહેવા લાગી:- “ નહિ ! નહિ ! નહિ ! આપ આવું અઘટિત કાર્ય કદાપિ પણ કરશો નહિ. ”

નરોત્તમદાસ આથી બહુજ આશ્ચર્ય પામ્યો. તે પોતાની પિસ્તોલ નીચી નમાવી કહેવા લાગ્યો:- “ દાકતર ગોકળદાસ ! તમારી કૃતિ અનુસાર તમને કૃતરાં અને શિયાળવાંની પાસે ચીરી ખવરાવવા જોઈએ પણ એકદમ મારી નાંખવા જોઈએ નહિ. પણ તેવી નિર્દયરીતે હું તમને મારીશ નહિ. અંત

સમયે તમે ભગવાનનું નામ દશ વખત સ્મરણ કરશો, કે પછી તરતજ હું ગોળી ખાઈ કરીશ. ચાલો તૈયાર થાઓ.” આ રીતે કહી કેટલોક સમય શાન્તપણું ધારણ કરી ફરીથી તેણે દાકતરના હૃદયનું નિશાન તાકી પોતાની પિસ્તોલ તેના સ્ક્રામી ધરી, અને બોલવા લાગ્યો:-

“ એક. ”

દાકતર કાંઈ પણ બોલ્યો નહિ.

“ બે. ”

આ વખતે પણ દાકતરે ઇશ્વરના નામનો ઉચ્ચાર કર્યો નહિ.

“ ત્રણ. ”

આ વખતે દાકતર બહુજ દયામય કંઠે બોલી ઉઠ્યો:-

“ દયા કરો ! દયા કરો. ”

“ ચાર. ”

બહુજ દિનતાથી દાકતરે કહ્યું:-“ ક્ષમા કરો ! ક્ષમા કરો. ”

“ પાંચ. ”

પાંચનો શબ્દ બહાર નીકળતાની સાથેજ મોતીબાઈ આવી નરોત્તમદાસના પગમાં પડી, અને કહેવા લાગી:-

“ શેઠજી ! મેં આપનો કાંઈ પણ અપરાધ કર્યો નથી, આપની આવી રીતથી નાહક હું મારી જઇશ. ”

દાકતર આ વખતે બહુજ કંપવા લાગ્યો.

મોતીબાઈએ વિનંતિ કરતાં કહ્યું:-“ મહાશય ! આપનાં બન્નેનાં ખૂન માટે જનસભાને અને પોલિસ કર્મચારીઓને મારા ઉપરજ શકે આપને ”

“ સાત ”

“ મારા ઉપર કૃપા કરો. મેં આપનું શું બગાડ્યું છે ? વિના અપરાધે મારે ફાંસીના લાકડે લટકવાનો સમય આવશે. ” મોતીબાઈ એ પ્રમાણે કહી બહુજ કાલાવાલા કરવા લાગી.

“ આઠ ”

મોતીબાઈ આ વખતે ગભરાઈ ગઈ અને બોલી ઉઠી:—
“ શું તમારા જેવા સમજી અને વિદ્વાન માણસનો આ ધર્મ છે, કે વિના અપરાધે એક અબજાને આપત્તિમાં નાંખવા તૈયાર થયા છે ? ”

“ નવ. ”

નવનું વાક્ય ઉચ્ચારી નરોત્તમદાસ મોતીબાઈને બહુજ શાન્તપણે કહેવા લાગ્યો:—“ મોતીબાઈ ! મારે માટે સહજ પણ કોઈને શંકા ઉપસ્થિત કરવાનું કારણ મળે, એવું હું અહાતો નથી. તમે અમારાં તશરીરોની પાસે હોવાથી વખતે તમારે વિપત્તિમાં આવી પડવાનો સમય આવે તેમ છે ! પણ હું તેને માટે યોગ્ય બંદોબસ્ત કરું છું. મારા હાથે લખેલા પત્રની નિચેજ હું લખી જઈ છું કે, આ ફરાતમાનું ખૂન કરી હું મારા પોતાના હાથે મરી ગયો છું. ”

“ ખરેખર ! આપે મારા રક્ષણનો ઉપાય યોજ્યો છે. ”
મોતીબાઈએ બહુજ નમ્ર લાવે જણાવ્યું.

નરોત્તમદાસે ડાબે હાથે પિસ્તોલ પકડી ફાકતરનું બરાબર લક્ષ્ય સાંધી જમણે હાથે ટેબલનું ખાનું ઉઘાડ્યું, અને

તેમાંથી કલમ કાઢી પોતાના હાથમાં લીધી.

આ સમયનો લાલ સાધી દાકતર અને મોતીબાઇને એક નજર કરવાનો સમય મળ્યો. તેમણે સમય સાધી લેવા એક બીજાને ઈશારો કર્યો.

નરોત્તમદાસે લખવા માટે પોતાનું માથું નીચું નમાવ્યું, કે તરતજ મોતીબાઇએ પોતે પેહેરેલી સાડી કાઢી નરોત્તમદાસના માથા ઉપર નાંખી દીધી, અને બન્ને જણે થઈ બળપૂર્વક ઘસડી પૃથ્વીપર પાડ્યો. પછી તરતજ કૃતઘ્ની ગોકળદાસ કાળ મારીને નરોત્તમદાસની છાતી ઉપર ચઢી બેઠો, અને તેના ગળાને બહુજ જોરથી દાબી દીધું એટલુંજ નહિ પણ પોતાનાથી બનતા જોર વડે તે વધુને વધુ દબાવતો ગયો. ક્ષણે ક્ષણે નરોત્તમદાસનો દેહ શિથિલ બની અંત સમયનાં તરફડીયાં મારવા લાગ્યો.

નરોત્તમદાસને આવી રીતે મોતની અણી ઉપર પહોંચેલો જોઈ મોતીબાઇએ હકાંતાં હાંકતાં કહ્યું:—“ બસ ! પતી રહ્યું. ”

ગોકળદાસ નરોત્તમદાસની છાતી ઉપરથી ઉઠી ગયો, અને શરીરે વળેલો પરસેવો લૂછતાં લૂછતાં બોલ્યો:—“ ચાલો એક પિંડા તો પતી ગઈ. ”

થોડો વખત તેઓ બન્ને એક બીજાના સામું જોઈ રહ્યાં. આખરે મોતીબાઇએ ગોકળદાસને પૂછ્યું.—“ હવે આનું કેમ કરશો ? ”

“ એનું ગમે તેમ થાય, પરંતુ મારે તો હવે અહીંથી જલદી ઘર તરફ ચાલ્યા જવું જોઈએ ” દાકતરે હમ લેતાં જણાવ્યું.

“ અને મારે ? ”

“ તું પણ તારા ઘરમાં જઈને છાનીમાની સૂઈ રહે. ”

“ અને આ ? ”

“ એને એમજ રહેવા દે, એની પોતાની ચીંટીથી સહુ કોઈને સમજાશે કે એણે પોતાના હાથેજ આત્મહત્યા કરી છે. ”

“ પણ આ ગળાના ડાઘ દેખાય છે તેનું કેમ ? ”

“ એ તે ઠીક કહ્યું ! મારા મનમાં તો એ વાતજ નહોતી આવ, ત્યારે આપણે એને આ પલંગ ઉપર સૂવાડી દઈએ, અને પલંગની છત્રી સાથે દોરી બાંધી તેના ગળે લગાડી દઈએ, કે જેથી સહુ કોઈને એમ સમજવાનું કારણ મળશે કે તેણે પોતાને હાથેજ ગળે ફાંસો ઘાલી પ્રાણ ત્યાગ કર્યો છે ! ચાલ પકડ. ”

મોતીબાઈ આ પ્રમાણેનું લયંકર કાર્ય કરવા એકદમ આગળ આવી શકી નહિ. તેના પગ પાછા પડવા લાગ્યા. આથી ગોકળદાસના કોપની સીમા રહી નહિ તેણે મોતીબાઈને કહ્યું:—“ ચાલ, ચાલ ! જલદી ચાલ ! પળવાર પણ વિલંબ કરીશ તો બન્ને જણને પકડાઈ જવાનો વખત આવશે, અને નાહક ફાંસીને લાકડે ચડવાનું થશે. ”

કાંઈ પણ ઉત્તર નહિ આપતાં લયની મારી મોતીબાઈએ નરોત્તમદાસના પગ ઉંચક્યા અને દાકતરે તેનું માથું પકડયું. બન્ને જણાંએ ઉંચકી નરોત્તમદાસના શરીરને પલંગ પર નાંખ્યું અને તરતજ દાકતરે નરોત્તમદાસના ગળાની અંદર એક દોરી ભેરવી દીધી.

મોતીબાઈ કાઠી નાંખેલી સાઠી ફરીથી પેહેરતાં
બોલી:—“ઢાકતર હવે તમે ગુપચુપ કોઈ ના જાણે તેમ
પહેલા બહાર જતા રહો, પછી હું અંદરથી જીતાનું ખારણું
બંધ કરી બહાર નિકળી જાઉં છું.”

“બહુ સારું ! એમ કરવાથી સઘળાંના ધ્યાનમાં એમજ
આવશે, કે આત્મહત્યા કરવાને માટેજ તેણે આ ફરવાળે
બંધ કર્યો હશે. આજ રાત્રે તો કોઈના જાણવામાં આવશે
નહિ, પરંતુ કાલે સવારે શોધ થશે. તેથી કોઈને આપણા
ઉપર વહેમ લાવવાનું કારણ મળશે નહિ.” ઢાકતરે આનંદ
પામતાં કહ્યું.

આ પ્રમાણે કહી ગોકળદાસ જલદીથી બહાર નીકળી
ગયો. પછી ચારે તરફ દ્રષ્ટિ ફેરવી, પણ ત્યાં કોઈ જોવામાં
આવ્યું નહિ; એટલે તત્કાળ તે ઉતાવળે ઉતાવળે છ પાંચ ગાળી
ગયો. મોતીબાઈ પણ અંદરથી ગુપચુપ જીતાનું ખારણું બંધ
કરી, બહાર નિકળી પોતાના ઘરમાં જઈ છાનીમાની સૂઈ ગઈ.

પ્રકરણ ૪ થું.

નરોત્તમદાસના શબનું ગુમ થવું.

લોભી મરતા લાલચે, ધૂર્ત ધૂતવા ચ્હાય;
શકને શક આવી મળે, એ કુદરતનો ન્યાય.

નરોત્તમદાસ જાણતો હતો, કે પોતાની પત્નીએ આત્મ-
હત્યા કરી છે. તેણે પોતાને હાથેજ જોરની શીશી પોતાના

સુમમાં રેલી લીધી છે. એલી તેની ખાત્રી થયેલી હતી, તેથી તેણે તેના મૃત્યુના સમાચાર પોલિસ અમલદારોને મોકલાવી આપ્યા હતા.

સવારમાં મણિખાઈનું મૃત્યુ થયું હતું અને સંધ્યા-કાળ સમયે પ્રથમ જણાવી ગયાં તે પ્રમાણે નરોત્તમદાસના ખૂનનો પ્રકાર બનવા પામ્યો હતો. પોલિસને આ બાબતની કાંઈ પણ ખબર નહોતી. રાત્રીના કથ વાગતાના સુમારે નરોત્તમદાસે આપેલી ખબર સુજબ પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર મણિ-ખાઈના મૃત્યુની તપાસ કરવા આવ્યો.

નરોત્તમદાસ જાતે શ્રીમાળી વણિક હતો. તે કેટલાક વર્ષ થયાં કાઠીયાવાડમાંથી વેપાર કરવાને અર્થે ગુજરાતના પાટનગર અમદાવાદમાં આવી રહેલો હતો. અમદાવાદ વેપારનું મુખ્ય સ્થળ હોવાથી અત્રે તેણે સારા પૈસા મેળવ્યા હતા. આજ કાલ અમદાવાદના શ્રીમંતોમાં પણ તેનું નામ સારી ખ્યાતિ પામેલું હતું. પૈસો સારો પેઢા કરેલો હોવાથી તેણે એક વિશાળ પણ વિદેશિય ફેશનનો એક માળનો બંગલો શેહેર બહાર બંધાવ્યો હતો. શેહેરમાં પણ તેનું મકાન બહુ મૂલ્યવાન હતું. તે બહાર રહેવા કરતાં શેહેરમાંજ રહેવાનું ઘણું ખર્ચ પસંદ કરતો હતો. નરોત્તમદાસ અને તેની સ્ત્રી મણિખાઈ બન્ને એકલાંજ હતાં. તેમને પેટે કાંઈ પણ પુત્ર કે પુત્રીનું સંતાન હતું નહિ. ઘરમાં ફક્ત એકજ કામ કરનારી દાસી રાખવામાં આવી હતી. તે સિવાય ઘર આગળ એક ભૈયો રાખવામાં આવેલો હતો. મણિખાઈ જાતે રસોઈ

કરવાનું કાર્ય કરતી હોવાથી રસોઇયો રાખવામાં આવેલો નહોતો. મણિબાઈને શિક્ષણ આપવાને માટે અને તેને સર્વદા આનંદ મળે તેને સારૂ એક મોતીબાઈ કરીને પચીસેક વર્ષની બાળવિધવા બાઈને મહેતી તરીકે રાખવામાં આવી હતી.

ઇન્સ્પેક્ટરે આવીને તપાસ કરી તો તેની દાસી સિવાય ઘરમાં કોઈ પણ બીજું માણસ તેના જીવામાં આવ્યું નહિ. નરોત્તમદાસના માટે તપાસ કરી તો તેનો પણ પત્નો મળ્યો નહિ. મોતીબાઈ કોઈ પણ રોગથી રીબાતી હોય તેવી રીતે પોતાના સૂવાના સ્થળે પડી રહેલી હતી. દ્વાર ઉપર રહેનારો પેહેરેગીર નરોત્તમદાસના સંબંધીઓને તેની સ્ત્રીના મરી ગયાના સમાચાર આપવા બહારગામ ગયેલો હતો.

ઇન્સ્પેક્ટર નરોત્તમદાસને તથા તેના ભાઈબંધ દાકતર ગોકળદાસને બહુ સારી રીતે ઓળખતો હતો. નરોત્તમદાસ સાથે દાકતર ગોકળદાસને બહુજ સારી મિત્રાચારી છે તે તેના સમજવામાં હતું. ગોકળદાસનું ઘર નરોત્તમદાસના ઘરથી બહુ દૂર નહોતું. તેથી તરતજ ઇન્સ્પેક્ટરે દાકતરને બોલાવવા માટે પોતાના એક પોલિસ કોનસ્ટેબલને મોકલ્યો. પછી તેણે દાસીને બોલાવીને પૂછ્યું:—“ બાઈ ! નરોત્તમદાસ શેઠ ક્યાં ગયા છે તે તને માલુમ છે ? ”

“ ના સાહેબ ! શેઠ ક્યાં ગયા છે તેની મને ખબર નથી, પરંતુ તેમનું બેસવાનું દિવાનખાનું આજે અંદરથી બંધ છે એટલું હું જાણું છું. ”

“ ઠીક ! ત્યારે તો તેઓ અંદરજ હશે ! વખતે ઉંઘી

ગયા હશે. તેમનું દિવાનખાનું ક્યાં આગળ છે ? ”

ઢાસીએ દિવાનખાના તરફ જવાનો માર્ગ દેખાડી દીધો. એટલે ઇન્સ્પેક્ટર એકલો ઘરની અંદર ગયો, અને દિવાનખાનાનાં દ્વારને વારંવાર જોરથી ખખડાવવા લાગ્યો; પરંતુ અંદરની બાબુએથી કાંઈ પણ ઉત્તર મળ્યો નહિ. તેણે અનુમાન કર્યું કે “ પોતાની સ્ત્રીના મૃત્યુના અસહ્ય શોકને લીધે નરોત્તમદાસે પણ આત્મહત્યા કરેલી હોવી જોઈએ. ”

“ કેમ બાઈ ! નરોત્તમદાસને તેમની સ્ત્રી બહુજ ઠહાલી હતીને ? તે બન્નેમાં કેવો મેળ હતો ? ” તેણે ઢાસીને પૂછ્યું.

“ બહુજ સારો ! એવું પ્રેમી જોડું તો મેં મારી આટલી ઉમ્મરમાં કોઈ પણ ઠેકાણે જોયું નથી. ”

“ તેમની સ્ત્રીના મુઆ પછી તેઓ કાંઈ બોલ્યા હતા કે ? ”

“ હા ! હવે મારે જીવીને શું કરવું છે ? ” એમ તેઓ બોલતા હતા.

“ ચોક્કસ ! ત્યારે તો તેમણે આત્મઘાત કરેલો. ”

આ વખતે ઇન્સ્પેક્ટરની પાસે કોઈ પણ પોલિસ કે અન્ય મનુષ્ય હાજર નહોતો, કે જેને તેઓ દિવાનખાનાનાં દ્વાર તોડી પાડવાની આજ્ઞા આપે; તેથી તે હાકતર ગોકળદાસના આવવાની રાહ જોતો ઉભો રહ્યો.

પછી થોડાક વખતમાં ગોકળદાસ ત્યાં આવી હાજર થયો. તેની સાથે હાથ મેળવતાં ઇન્સ્પેક્ટરે પૂછ્યું:—“ કેમ સાહેબ ! આપને અને નરોત્તમદાસને બહુજ ઘાડો સ્નેહ છે ખરું ? ”

“હાથ ! નરોત્તમદાસ મારા અંગત મિત્ર છે, તેઓ મારા મતે બહુજ સારો બંધુબાવ રાખે છે.”

“તેઓ ઘેર નથી; છતાં તેમને ખેસવાના દિવાન-ખાનાને અંદરથી બંધ કરવામાં આવેલું હોય તેમ દેખાય છે. તે ઉધાડવાને માટે મેં અનેકવાર ખારણાંને હડમોદ્યાં, ખખડાળ્યાં, પણ અંદરથી કાંઈજ જવાબ મળતો નથી. આપની ધારણા શું છે ? આપનું હૃદય શું કહે છે ? તેઓ સ્ત્રીના શોકને લઇને આત્મહત્યા તો કરે નહિને ?”

ઢાકતર કેટલીકવાર વિચાર કરી બોલ્યો—“એમાં ના કહેવાય નહિ. તેઓ પોતાની સ્ત્રીને બહુજ ચડાતા હતા. જો તેમ હોય તો આપે તેને માટે શું વિચાર કર્યો છે ? મને લાગે છે કે તેઓ આ ઘરમાંજ હોવા જોઈએ ! વખતે આત્મ-હત્યા પણ કરી હોય.”

“એમ શી રીતે કહી શકાય.”

“હું પણ આપને તે બાબતમાં કાંઈ નિશ્ચયપૂર્વક કહી શકતો નથી.”

“કેમ નક્કી કહી શકતા નથી ? આપનો શો અભિ-પ્રાય છે ?”

“મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે તો ખારણાં લાગી અંદર પેસવું જોઈએ.”

“આપને જેમ સારૂ લાગે તેમ કરીએ.”

“આપ અધિકારી છો, આપની ઇચ્છામાં આવે તેમની પાસ કરવાને માટે મૂખત્યાર છો.”

તરતજ ઇન્સ્પેક્ટરે પાસે ઉભેલા પોલિસના સિપાઇને દિવાનખાનાનાં બારણાં તોડી નાંખવાનો હુકમ આપ્યો એટલામાં સબ ઇન્સ્પેક્ટર અને કેટલાક પોલિસના સિપાઇઓ આવી પહોંચ્યા, અને ઇન્સ્પેક્ટરની આજ્ઞાનુસાર બારણા પર લોઢાના ઘાણોના પ્રહાર પડવા લાગ્યા. જોતજોતામાં બારણાનો ભાગીને ભૂકો કરી નાંખવામાં આવ્યો.

દિવાનખાનાની અંદર તદ્દન અંધારું હતું, તેથી અંદર શું છે, તે દેખી શકાય તેમ નહોતું. બધા માણસો બહાર ઉભા રહી નરોત્તમદાસના નામની બૂમો મારવા લાગ્યા.

ઇન્સ્પેક્ટરે ખત્તી લાવવાનો હુકમ કર્યો. તરતજ ખત્તી લાવવામાં આવી, અને સઘળા માણસો દિવાનખાનાની અંદર પેઠા દાકતર પણ સઘળા મનુષ્યોની પાછળ પાછળ પોતાનું હૃદય વજ સમાન કઠણ રાખી અંદર ગયો. આવી રીતની મનોભાવનાને છુપાવવાની શક્તિ હરાતમા દાકતર સિવાય કોઈનામાં નહોતી.

દાકતર અંદર પેઠા ખરો, પરંતુ અંદરનો બનાવ જોતાંજ તેનું હૃદય ધબકવા લાગ્યું. તે વારંવાર નિઃશ્વાસ મૂકવા લાગ્યો. પાસે પડેલી એક ખુરસી ખેંચી તે તેના આધારેજ હીમ્મત રાખી ઉભો રહ્યો. ઘરમાં ચારે તરફ નજર ફેરવી પણ કાંઈ જોવામાં આવ્યું નહિ. પૈસા આદિક જે જ્યાં હતું તે ત્યાંનું ત્યાંજ પડેલું હતું. કોઈ પણ તેને અડક્યું હોય એવું દેખાયું નહિ. પરંતુ એ ક્યાં? ક્યાં ગયો હશે? કોણ લઈ ગયું હશે? એજ વિચારો તેના મનને ડોલોવવા લાગ્યા.

જે સ્થળે નરોત્તમદાસના મૃતશરીરને તેણે તથા મોતી-
બાઈ બન્નેએ મળીને મૂકેલું હતું, તે સ્થળે તે જોવામાં આવ્યું
નહિ એટલે તેને વિચાર આવવા લાગ્યા કે “ તેને કોઈ લઈ
ગયું કે શું ? કોણ લઈ ગયું ? ક્યાં ગયું ? તેનું કાંઈ પણ
ચિન્હ જોવામાં કેમ આવતું નથી ? ”

પોલિસના માણસો આખું ઘર શોધી વળ્યા, છતાં કાંઈજ
પત્તો લાગ્યો નહિ. આખરે સઘળા બહાર આવ્યા; દાકતર પણ
તેમની પાછળ પાછળ બહારના ખંડમાં આવ્યો. આ વખતે
તેનાં મનની સ્થિતિ એવી તો વિચિત્ર બની ગઈ હતી કે, તેનું
વર્ણન કરી શકાય તેમ નહોતું.

કોણ મૃતદેહને ઉપાડી ગયું ? મૃતશરીર ક્યાં ઉડી ગયું ?
મોતીબાઈ અવશ્ય આ સંબંધમાં કાંઈ પણ જાણતી હોવી
જોઈએ, વિગેરે વિચારોથી દાકતરનું ભ્રમું ભમી ગયું. તે
મોતીબાઈને મળવાને બહુજ અધિરો બન્યો. તેના સંબંધમાં
દાસીને પૂછતાં જવાબ મળ્યો કે, તેનું શરીર સાફ નહિ હોવાથી
તે સૂઈ રહેલી છે. તે પિડાય છે, તેથી તેને જોવી જોઈએ
એમ તેણે નિશ્ચય કર્યો. તેણે ઇન્સ્પેક્ટર પાસે મોતીબાઈને
જોવા જવાની પરવાનગી માગી. પોતે દાકતર હોવાથી પર-
વાનગી મળતાં વાર લાગી નહિ. તરતજ મોતીબાઈ જે ઘરની
અંદર સૂઈ રહેલી હતી ત્યાં તે ગયો, અને તેના શરીરપર
હાથ ફેરવ્યો.

આ શું ! આને તો ભયાનક જવર આવ્યો છે ! આની
શરીર પ્રકૃતિ તદ્દન બદલાઈ ગઈ છે ! આ તો આકાશ તરફ

દૃષ્ટિ કરી રહી છે ! હાંત કડકડ કડકડ વિચિત્ર પ્રકારનો અવાજ કરે છે ! નેત્રો ફરે છે ! શુન્ય દૃષ્ટિથી ઘરમાં ચારે તરફ જુએ છે ! દાક્તર આશ્ચર્ય પામતો તેની સ્હામેજ ઉભો રહ્યો. એટલામાં મોતીબાઇએ દાક્તરના સ્હામે નજર કરી. આ પ્રમાણે શૂન્ય દૃષ્ટિએ સ્હામું જોઈ રહેલી હોવા છતાં તે દાક્તરને ઓળખી શકી નહિ.

તેની આવી દુઃખદ અવસ્થા જોઈને ગોકળદાસ પોતાના મનમાં બહુજ દુઃખી થયો. તે પોતાના મનમાંજ બોલવા લાગ્યો—“ અબળા હોવા છતાં સબળાનું સ્વરૂપ બતાવતાં તેની આવી સ્થિતિ થઈ છે—તેને લીધેજ આ અતિશય પીડા ઉત્પન્ન થઈ છે. એને ક્યાં બબર છે કે, નરોત્તમદાસે લખેલી ચીઠ્ઠી-થીજ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે તેમ છે કે, તે પોતે પોતાના હાથેજ ગળે ફાંસો ખાઈને મરી ગયો છે. વળતે સ્ત્રીબુદ્ધિ હોવાથી ભયની મારી તેણે નરોત્તમદાસના મૃતશરીરને ક્યાંઈ છૂપાવી દીધું તો નહિ હોય ? મને લાગે છે કે એજ ભય અને શ્રમથી આને આ અસાધ્ય જ્વર ઉત્પન્ન થયો હશે. કેવી ભયંકર સ્થિતિમાં આવી પડી છે ? પરંતુ એક રીતે એ પણ ઠીક થઈ છે. કારણ કે પોલિસ લોકો આની પાસે જીવન કરીને અગર તો ભય બતાવીને કાંઈ પણ કબૂલ કરાવી શકશે નહિ. પોલિસની પીડા કાંઈ ઓછી છે ? તેનું આલે તો તે જુન્હો કબૂલ કરાવવા ગમે તેવો અખત્યાર ગુપ્ત રીતે વાપરી શકે છે. એક ટીકીટ મળવાની આશાએ ખરા આરોપીને બહલો નિર્દોષીને કોર્ટ સન્મુખ ઉભો કરી કબૂલાત કરાવે છે, ખોટા સાક્ષીઓ

ઉભા કરે છે, અને મીંમલો પાર ઉતારે છે. માત્ર ભય રાખી-
વાનું કારણ એટલું જ છે કે, વખતે આ બેલાન અવસ્થામાં
પણ જો તે સંધળું કબૂલ કરી જાય, તો હાની થવાનો સંભવ
છે. પણ કાંઈ હરકત નહિ, એને તો પહોંચીશ. એને અતિ-
શય જ્વર આવનાથી સન્નિપાતનો ચાળો ઉપડ્યો છે, અને
તે બેલાનમાં ગમે તેમ બકે છે; એમ સરકારી દાકતરો પાસે
પણ લાગવગ લગાડી કબૂલ કરાવીશ. પરંતુ એટલું તો પેહેલાં
ખાસ કરવા જેવું છે કે, આની પાસે કોઈ આવી શકે નહિ. ”

એ પ્રમાણે પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરી દાકતર ગોક-
ળદાસ નિચેની બાબતોએ જ્યાં પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર અને તેના
અનુયાયીઓ બેઠા હતા, ત્યાં આવ્યો. આ વખતે નરોત્તમદા-
સનાં કેટલાંક સગાં વડાલાં અને સ્નેહુ ધરાવનારાં પણ આવી
બેઠાં હતાં. સરકારી દાકતરને ખબર આપવાથી તે પણ આવી
પહોંચ્યા હતા.

દાકતરે ઇન્સ્પેક્ટરની પાસે આવીને મોતીબાઈ જ્વરને
લીધે અતિશય બેલાન છે, અને બીજા કોઈપણ મનુષ્યની
ખબર મળી શકતી નથી, તેમ ખબર મેળવવાનો બીજો કોઈ
ઉપાય પણ નથી. દાસી જે જાણતી હતી તે તેણે જણાવ્યું
છે; તેથી વધુ હકીકત આપી શકતી નથી. ભૂયો હંમેશાં બહા-
રજી બેસી રહે છે, અને તેને ઘરમાં આવવાનો હુકમ પણ
નથી, એટલે તે કાંઈ જણાવી શકતો નથી વિગેરે હકીકત
ઇન્સ્પેક્ટરને જણાવી.

સરકારી દાકતરે મણિબાઈના મૃત-શરીરની તપાસ કરી

જાણ્યું કે, રોગની અસાધ્ય પીડાને લીધે આ બાઇએ ઝેર ખાઇને આત્મઘાત કર્યો છે. નરોત્તમદાસનાં સખાં સંબંધી-ઓને અનિવાર્ય આગ્રહ અને આજીજી લક્ષમાં લેઇ ઇન્સ્પેક્ટરે પ્રત્યાતનામું કરી ખાઇને જલદીથી ખાળી મુકવાની પરવાનગી આપી; અને આત્મઘાત કર્યો છે એવી મતલબની આબુખાબુ-નાઓની જુખાનીઓ નોંધી લીધી.

સઘળાંની ખાત્રી થઇ, કે મણિખાઇએ આત્મહત્યા કરી છે, અને નરોત્તમદાસ સ્ત્રીના અસહ્ય વિરહને લીધે વેરાગી થઇ ગમે ત્યાં ચાલ્યો ગયો છે.

ઇન્સ્પેક્ટર અને સઘળા પોલિસના માણસો ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા. દાકતર ગોકળદાસ પણ હાલ તો બચ્યા છીએ, એમ વિચાર કરતો કરતો પોતાને ઘેર ગયો; પરંતુ તેના હૃદયમાં પાપના વિચારો વારંવાર ઉપસ્થિત થવા લાગ્યા, અને તે તેના મનને પ્રજળવા લાગ્યા. જગતમાં પાપ સમાન પાપી માણસોને અન્ય દુઃખ નથી.

દાકતરના મનમાં ખાત્રી હતી કે મોતીખાઇએ નરોત્તમદાસના મૃતદેહને ગમે ત્યાં છૂપાવી દીધો છે; પરંતુ તેમ કરવાનું તેને શું કારણ હશે તે કાંઇ પણ તેનાથી સમજાયું નહિ. નરોત્તમદાસના હાથનોજ લખેલો પત્ર હોવાથી સહુ કોઇના સમજવામાં આવે તેમ હતું, કે તેણે આત્મહત્યા કરી છે. તો પછી તેને તેમ કરવાનું કારણ શું હશે ? ઠીક ! પરંતુ મોતીખાઇ બીજી સામાન્ય સ્ત્રી જેવી સ્ત્રી નથી. એક વખત નરોત્તમદાસે તેનો જીવ ગયાવ્યો હતો, છતાં તેનો સહજ

પણ વિચાર તે નહિ કરતાં ઉલટું તેનુંજ ખૂન કરવામાં તેણે મને મદદ કરી હતી; પણ મારા ધારવા પ્રમાણે તેમાં તેનો કાંઈ પણ ઉંડો ભેદ હોવો જોઈએ. અવસ્ય આવી રીતે કરીને તે મને પોતાના હાથમાં રમકડાની પેઠે રમાડવા ધારતી હોવી જોઈએ; નહિ તો તે આમ કરેજ નહિ ! જ્યાં સુધી એ પિશાચિની જીવતી હશે, ત્યાં સુધી મારે નિશ્ચિંતતાથી બેસવા વખત આવશે નહિ.

આ પ્રમાણે વિચાર કરવામાં સઘળી રાત્રી વહી ગઈ. તે રાત્રે દાકતરને સહજ પણ નિદ્રા આવી નહિ. પોતાની ચારે તરફ લયનું વાદળ ઘેરાયતું હોય તેવા ભણુકારા વાગવા લાગ્યા. અનિષ્ટકારક દેખાવો આંખ સામે તરી આવવા લાગ્યા. અત્યાર સુધીમાં કરેલાં પાપોનું એક પત્રી એક તેને સ્મરણ થવા લાગ્યું. “ મોતીબાઈ ! મોતીબાઈ ! મોતીબાઈ ! તું મારા સર્વસ્વનો સંહાર કરશે. ” એજ વિચારોએ તેનું મન વાયરે ચઢાવ્યું. વળી તેને વિચાર આવ્યો કે—“ તે મને શું કરી શકે તેમ છે ? મારે તેનો ભય રાખવાનું શું કારણ છે ? તેને જીવર વિકાર થયો છે ! અવસ્ય તે રોગથી તેનું મૃત્યુ થશે. તેને બચવાનો કાંઈ પણ ઉપાય હવે રહ્યો નથી તેમ તેની કોઈ પણ રીતે બચવાની આશા રાખી શકાય તેમ પણ નથી. ”

આખી રાત્રી આ પ્રમાણે ખુદ્દી આંખે નિર્ગમન કરી પ્રાતઃકાળનો સમય થતાંજ દાકતર ગોકળદાસ પોતાના દવાખાનાવાળા ફંકાનમાં આવ્યો. ખુરસીપર બેસતાંજ ટેબલપર રાખવામાં આવેલી સ્ટેટ ઉપર તેની દૃષ્ટિ પડી. પોતાને બોલા-

વવા આવનાર માણસે સ્વેટ ઉપર કાંઈક લખેલું હોય એવું તેના જોવામાં આવ્યું. સ્વેટ પર લખેલા શબ્દો વાંચતાંજ જેમ સ્ક્રામે આવતા સર્પને જોઈ લાય ઉત્પન્ન થાય છે, તે પ્રમાણે ઠાકતરના મનમાં લયનો સંચાર થયો. કેટલીકવારમુઘી તે એકી દૃષ્ટે સ્વેટ સ્ક્રામેજ જોઈ રહ્યો. સ્વેટમાં નીચેના શબ્દો લખેલા તેના જોવામાં આવ્યા.

“ નરોત્તમદાસ-રાયપુર ગેટ આગળ. ”

શબ્દો વાંચતાની સાથેજ ઠાકતરે પોતાના કમ્પાઉન્ડરને બોલાવ્યો, અને પૂછ્યું-“ આ કોણ લખી ગયું છે ? ”

“ આપ સૂઈ રહ્યા હતા, તે વખતે એક માણસ આવેલો હતો; તેણે કહ્યું છે કે ઠાકતર ઉઠે કે તરતજ મારા ઘર આગળ મોકલી આપો. ”

“ તે કોણ હતું ? તેનું નામ શું ? ”

“ તે હું જાણતો નથી, તેમ પૂછ્યું પણ નથી. આ સ્વેટમાં તે પોતાનું નામ ઠામ લખી ગયા છે. ”

ઠાકતરના મુંઝમાંથી આ વખતે એક વિસ્મય પમાડે તેવો આર્ત્તનાદ નિકળી ગયો, પરંતુ ણીજીજ પળે એકદમ પોર્તે સાવધ બની ગયો, અને વિચારવા લાગ્યો; “ શું મૃત નરોત્તમદાસ તો ફરીને નહિ આવ્યો હોય ? પણ એ આવે, એમ કેવી રીતે માની શકાય ? શું તે મને મારા પાપનો બદલો આપવાને આવ્યો હશે ? ”

“ પાપીઓને સઘળી દિશાઓ લય ભરેલી દેખાય છે. ”

પ્રકરણ ૫ મું.

પાપીઓનું પાપમય હૃદય.

ગુપ્ત રાખવા કારણે, જન મન ધડતા ધાટ;
મળે પરીક્ષક મહત્ત્વે તો, પળમાં પકડે વાત.

બહુ વખત પર્યંત ગોકળદાસ આમ તેમ કરતો વિચાર કરતો. પુનઃ પોતાના મનનેજ પૂછવા લાગ્યો. “ત્યારે શું ખરેખર નરોત્તમદાસ હજી જીવતોજ હશે? તે વખતે તેને મૃત્યુ નહિ થયું હોય? શું સમય મળતાં તે સંતાઈ જઈ પાછળથી પશાયન કરી ગયો હશે?” વળી ઘણી વખત વિચાર કરી તેણે નિશ્ચય કર્યો કે—“ગમે તેમ હોય, પરંતુ તેને ઘેર તો અવસ્ય જવુંજ જોઈએ! લય પામી ત્યાં નહિ જવાથી ઉલ્ટો વિપત્તિમાં વધારો થશે. વિપત્તિના સમયમાં પણ સાહસ અને ધૈર્યનું અવલંબન કરવું, એજ મહાન પુરુષોનું વચન છે.”

“કરવું પછી ડરવું નહિ, ડરવું કદી કરવું નહિ;
દિન એક આખર નિર્મિયો, કરવા પછી ડરવું નહિ.”

જે પુરુષ વિપત્તિમાં પણ પોતાના સ્વરૂપને છોડતા નથી તે પુરુષનેજ ધન્ય છે.

(તો પછી)—હાથે કરીને હામ શાને, હારવી હૈયા થકી;
અસ! શું કરનાર છે કોઈ, જેઉંહું હમણાં જઈ.

નથી મુઠા માલ કાંઈ, મારવાનો મળી ગયો;
 શું કામએ જાણ્યું અઘાપિ, મૂવેલો જીવતો થયો ?
 જોઈ છું શું જંગ છે, હું ઢંગ તેવા ત્યાં કરું;
 રંગની રંગત નિહાળી; ઘાટ તેવા આદરું.

“ જોઈ છું ! જોઈ છું ! કે મસાણે ગયેલાં મુઠાં કેવાં
 પાછાં આવે છે ? કદાપિ જીવતો હશે તો પણ શું થયું ?
 હું પણ હુઆઓનો સરદાર છું. એના જેવા હજારોને ભૂ
 પીતા કર્યો છે, તો પછી એના તે શું ભાર છે ? શું એ મને
 આંજીવશે ? ”

દાકતર ગોકળદાસ એ પ્રમાણે પોતાના મન સાથે દ્રઢ
 નિશ્ચય કરી તરતજ માથે ટેંગલપર પડેલી હંગેરીયન કેપ
 પહેરી હાથમાં સુંદીર સ્ટીક ઝાલી પોતાના પાપને કોઈ પિછાને
 નહિ, તેવી રીતે રોડમાં ને રોડમાં નરોત્તમદાસના ઘર તરફ
 ગયો. ત્યાં જઈ જોયું તો તે સ્થળે નરોત્તમદાસને બદલે અન્ય
 નરોત્તમદાસજી ઉભેલો તેના જોવામાં આવ્યો.

અન્ય વ્યક્તિને જોઈ દાકતરના મનમાં કેટલોક આરામ
 થયો અને તેથી તેના હૃદયમાં અધિક બળનો સંચાર થયો.
 તેને પૂછતાં માલમ પડ્યું કે, તે નરોત્તમદાસને નહાનો
 ભાઈ હતો. તેનું નામ જગન્નાથ હતું.

પોતે નાહક લય પામ્યો, તેથી દાકતરના મનમાં સહજ
 સખ્યા ઉત્પન્ન થઈ. હીમ્મત ધરી જગન્નાથની સાથે હાથ
 મેળવતાં તેને કહેવા લાગ્યો—“ શું આપે મને અહીં આવ-
 વાને માટે લખેલું હતું ? ”

“ હા ! મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે, કે આપ મારા મોટાભાઈના અંગત સ્નેહી છો, તેથીજ આપને અહિં સુધી આવવાની તસ્દી આપી છે. શું હકીકત છે તે સમજાવશો તો આપનો આભાર થશે. મોટાભાઈ ક્યાં ગયા છે ? મ્હારાં ભાભીએ આત્મહત્યા કરી છે એ શું ખરી વાત છે ? મેં મોટાભાઈના સઘળા કાગળ પત્રો તપાસ્યા છે, તે જોતાં ભાઈનું શું થયું છે, તે કહી શકાય તેમ નથી. તેઓએ પણ આત્મહત્યા કરી છે, અગર તો તેઓને કોઈએ મારી નાંખ્યા છે એમ જણાય છે. શું તેઓ પણ હયાત નથી ? ”

દાકતરે કાંઈ પણ ઉત્તર નહિ આપતાં નીચું જોયું, કે જેથી હા અને ના નો પ્રત્યુત્તર સમજી શકાય. પોતે કાંઈપણ ઉત્તર નહિ આપવાથી વિશેષ પૂછવાનું કારણ રહેશે નહિ, એ તે સમજતો હતો.

ગોકળદાસને નિરૂત્તર નિહાળી જગન્નાથે ફરીથી જણાવ્યું:—“ મને લાગે છે કે આપને જાગર તો હશેજ કે મને અને આપને મોટાભાઈએ તેમની મિલકતના એકઝીક્યુટર (વ્યવસ્થાપક) નિમ્યા છે ? ”

ગોકળદાસ આ હકીકત બીલકુલ જાણતો નહોતો. ફક્ત એટલુંજ તેના સમજવામાં હતું, કે નરોત્તમદાસનો પોતાના ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે.

જગન્નાથે આગળ બોલવાનું શરૂ કર્યું—“ દાકતર ! તેઓએ પોતાની સઘળી મિલકતનાં વારસ પોતાનાં પત્નીને બનાવ્યાં છે, સ્ત્રીના મર્જ પછી કદાપિ સંતાન ના હોય, તો સઘળી સંપ-

ત્તિના સ્વતંત્ર માલિક તરીકે તમને અને મને હક્કાર ઠરાવ્યા છે. જો કે હવે લાભી મરી ગયાં છે, અને લાભનો પત્તો નથી, અગર તો માર્યા ગયા હશે એટલે હવે તેમની સઘળી સંપત્તિ હાલ તો આપણીજ થઈ છે. ”

અત્યાર સુધી ગોકળદાસ ચુપ થઈ ઉભો રહ્યો હતો. પણ હવે તેની વિસ્મયનાનો પાર રહ્યો નહિ. હવે તેનામાં બોલવાની હીમ્મત આવી હતી, તેથી તેણે જગન્નાથને પૂછ્યું:-

“ ત્યારે હવે મારે શું કરવાનું છે તે જણાવો ? ”

“ પ્રથમ તો લાભને શોધવાને માટે પ્રયત્ન કરવાનો છે. ”

“ તેમને શોધી કાઢવા ? ” દાક્તરે પૂછ્યું.

“ હા ! જીવતા કે મરેલા, તેમને શોધી કાઢી બહાર લાવવા બેઠાએજ. જે તેમને શોધી કાઢશે, તેને હું બહુ મોટી રકમનું ઇનામ આપીશ. એ હકીકત પોલિસને પણ મેં જણાવી છે; તેમજ એક મારો બોળખીતો ડિટેક્ટીવ છે, તેને પણ ખાસ તે કામ માટેજ મેં રોક્યો છે. તે શિયાળ કરતાં પણ પાકો ધુર્ત છે. તેના જાણવામાં ના આવે એવું કોઈ પણ કાર્ય નથી. ”

“ ત્યારે તે.... ”

“ સમય પરત્વે તે સઘળું કરી શકે તેમ છે. જુગાર રમવો, બદમાસી કરવી, અગર તો સમય આવતાં બેઠાએ તેવી જાળ પાથરવી, એ સઘળાં કામોમાં તે એકકો છે. ફક્ત જેલમાં જવાને તૈયાર થાય તેવો નથી. ”

“ એટલા માટેજ તમે એ લયાનક મનુષ્યની યોજના

કરી છે ? ” દાકતરને આગળ બોલતો અટકાવી જમનાથ વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો—“ હા, ચોર પકડવાનો હોય તો ચોર-નેજ ચોરી પકડવાના કામમાં આગળ કરવો જોઈએ. સરખે સરખા મળે ત્યારેજ કામ પાર ઉતરે છે. એક વખત મેં તેનો અનુભવ કરી જોયો છે. એક જણને મેં મારી સઘળી મીલ-કત સોંપવાનો વિશ્વાસ કર્યો હતો, પણ તે પાછળથી સઘળી મિલકત ઉઠાવી ચાલતો થયેલો, અને સંતાઈ ગયેલો હતો. તેને એજ માણસે શોધી કાઢી સાત વરસની શિક્ષા કરાવી છે; જે આજે જેલમાં છે. ”

“ એજ માણસે શોધી કાઢ્યો હતો ? ”

“ હા ! એજ માણસે તેને પકડ્યો હતો. પરંતુ એનામાં ફક્ત એકજ દોષ દેખાય છે. તે એજ છે કે અપરાધીને પકડ્યા પછી જો તેના તરફથી અધિક દામની પ્રાપ્તિ થાય છે તો તે તેને છોડી દે છે ? જેને તેણે કેદખાનામાં મોકલાવ્યો છે, તેના તરફથી પણ મોટાટી રકમ આપવાની આશા અપાઈ હતી, કિન્તુ તે નહિ મળવાથીજ તેને જેલમાં જવું પડ્યું છે. મેં તેને ખખર આપી છે તેથી હમણાંજ તે આવવો જોઈએ. જુઓ જુઓ ! આ તે આવી પહોંચ્યો. ”

દાકતર તેને એકાએક આવેલો નિહાળી ચમક્યો. જો પહેલાંથીજ આ હકીકત તેના જાણવામાં આવી હોત, તો તેને સાવધાન થવાનો સમય મળ્યો હોત, પરંતુ તેવો સમય હવે રહ્યા નહોતો. આ માણસ મને કેટલીક હકીકત પૂછશે એમ તેને સમજાયું, તેથી મનને કાળુમાં રાખી આત્મસંયમ કરી

ગંભીર ભાવ ધારણ કરી તે ઉભો રહ્યો.

એટલામાં નોકર એક મનુષ્યને સાથે લઈ જ્યાં દાકતર અને જગન્નાથ ઉભા હતા, ત્યાં આગળ આવી પહોંચ્યો. આવેલા મનુષ્યનું વય આશરે ચાલિસેક વર્ષનું હતું. તે જાતને મરાઠો હતો. તેને જોતાંજ તે બહુજ ચતુર હોય તેવું જણાતું હતું.

જગન્નાથે તેમને આવતાંજ દાકતરની ઓળખ આપી જણાવ્યું—“આજ, હું કહેતો હતો તે માણસ ! એમનું નામ ખંડેરાવ છે. બહુજ કાર્ય કુશળ છે.”

ખંડેરાવ મૃદુ હાસ્ય કરતો કરતો પાસે પડેલી ખુરસી પર બેઠો. તેને જગન્નાથે કહ્યું:—“રાવ ! આ વખતે આપને એક બહુજ મહત્વના કાર્યનો ભાર સોંપવાનો છે.”

ખંડેરાવે હસતાં હસતાં પૂછ્યું:—“પહેલાંના જવોજ છેને ?”

“ના ! તેના કરતાં પણ અધિક મહત્વનો છે. જીવન મર્ણના ઝઘડાની વાત છે.”

ખંડેરાવના મુખ પરથી હાસ્યની છાયા અદ્રસ્ય થઈ ગઈ. તે ગંભીર થઈને બેઠો ને તેણે જગન્નાથને કહ્યું:—“બોલો શેઠજી ! શું હકીકત છે ?”

“રાવ ! ગઈ કાલે મારાં લોભાઈનું આ ઘરમાં મર્ણ થયું છે.”

“કેવી રીતે ?”

“ઝેરથી.”

ખંડેરાવ વિચારમાં પડ્યો, ને ફરીથી જગન્નાથને કહ્યું—“બોલો ! આગળ ચલાવો શું હકીકત છે ?”

“વિષ ખાઈ તેમણે આત્મહત્યા કરી છે, પરંતુ એ વાત પર આપે લક્ષ્ય આપવાનું નથી. કાલ રાતના મારા મોટા ભાઈ પણ ગૂમ થઈ ગયા છે. તેઓ જીવતા હોય તો જીવતા અને મરી ગયા હોય તો તેમનો મૃતદેહ અમને મળવો જોઈએ.” જગન્નાથે જણાવ્યું.

“જીવતા અગર મૂવેલા એનો અર્થ શો ?”

“પોતાની સ્ત્રીના મૃત્યુ પછી તેઓ ગાંડા જેવા બની ગયા હતા, તેથી વખતે આત્મહત્યા કરી હોય એવો સંભવ છે.”

“ત્યાર પછી ?”

“વધુમાં ઘરના દિવાનખાનાનાં દ્વાર અંદરથી બંધ કરેલાં હતાં. તે દ્વાર તોડી નાંખી તપાસ કરી હતી, પરંતુ ઘરની અંદર કોઈ પણ નહોતું.”

“ઘરની અંદરથી કોણે બારણાં બંધ કર્યા હતાં ?”

“તે જાણવામાં આવ્યું નથી; હું તો ફક્ત આજેજ અહિયાં આવ્યો છું.”

“ત્યારે તે સંબંધમાં આપ કાંઈ બરાબર જાણતા નથી કેમ ? સઘળી સાંભળેલીજ હકીકત કહો છો ?”

“હા ! સાંભળેલીજ વાત કહું છું, પરંતુ વધુ હકીકત આ દાકતરસાહેબ આપને જણાવશે !”

દાકતરે કાંઈ પણ જવાબ આપ્યો નહિ, તેથી ખંડેરાવ તેના તરફ તિક્ષ્ણ દૃષ્ટિએ કેટલાક વખત સુધી જોઈ રહ્યો, અને તેને પૂછ્યું:—“કેમ દાકતર સાહેબ ! આપ તો તે વખતે મારા ધારવા પ્રમાણે અહીંયાં હાજર હશેજ ?”

દાકતરે આ વખતે નિઝામાયે જવાળ આપ્યો:—“હું જે કાંઈ જાણું છું, તે સઘળું આપને જણાવવાને તૈયાર છું!”

ખંડેરાવે પોતાના ખીસ્સામાંથી એક ન્હાની નોકળુક બહાર કાઢી અને કહ્યું:—“દાકતર સાહેબ! હું જે કાંઈ પ્રશ્ન પૂછું તેનો કૃપા કરી ઉત્તર આપશો તો કાર્ય બહુજ સરળ થશે.”

દાકતર ગોકળદાસનું હૃદય કંપાયમાન થયું, તે બહુજ મહેનતે પોતાનું હૃદય કળજે રાખી બોલ્યો:—“આપને જે પૂછવું હોય તે ખુશીથી પૂછો.”

“આપે છેલ્લામાં છેલ્લા નરોત્તમદાસને કેટલા વાગે જોયા હતા?”

ગોકળદાસ પોતાના મનમાંજ બગડી ઉઠ્યો, કેવો વિચિત્ર પ્રશ્ન! પણ તેનું મુખ સૂકાઈ ગયું. તે આમ તેમ જોવા લાગ્યો. ખંડેરાવ પણ તેના શરીરની સ્થિતિનું બરાબર રીતે નિરિક્ષણ કરવા લાગ્યો. આખરે દાકતરે ન છૂટકે જવાળ આપ્યો:—“કાલે સવારે.”

“ત્યારે એમ સમજાય છે કે કાલે સવારે તમે આ મકાનમાં આવેલા હતા કેમ? હમેશાં રાત્રીએ તમે તેમની પાસે આવતા હતા કે? કેટલા વાગે તમે તેમને જોયા હતા?”

“ના. સાંભળ્યું હતું કે તેઓ સૂઈ ગયા છે, જેથી તેમને ઉઠાડ્યા નહોતા.”

“જે વખતે પોલિસે આ બારણું તોડ્યાં તે વખતે તમે હાજર હતા કે?”

“હા! પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટરે તે વખતે મને બોલાવ્યો હતો.”

“તમારા મનમાં આબ્યું હતું, કે આ ઘરની અંદરજ નરોત્તમદાસ આત્મહત્યા કરી મરેલા પડ્યા છે.”

- “હા! એ પ્રમાણે મારા મનમાં આબ્યું હતું.”

“તે વખતે આપે તેમને જણાવ્યું હતું કે તેઓ મરી ગયા છે ?”

દાકતરનું મન ડગી ગયું. ખંડેરાવ તેના મુખ સ્હામુંજ જોઈ રહ્યા.

દાકતરે વિચાર કરી જવાબ આપ્યો:—“ઘરની અંદર તપાસ કરતાં પત્તો નહિં મળવાથી એમ અનુમાન બાંધવાનું કારણ મળ્યું હતું.”

“આપની સાથે તેમને બહુજ મિત્રાચારી હતી કેમ ?”

“હા! એટલો બધો સ્નેહ હતો, કે તેઓ પોતાના વીલમાં મને એકઝીક્યુટર (વ્યવસ્થાપક) તરીકે નિમી ગયા છે.”

“ઠીક! વીલની વાત જાણવામાં આવી, તે પણ બહુ સારું થયું છે. તેની અંદરથી મૂળ ખરી હકીકત મળી આવશે. તેમ કોણ કોણ આ વાતની અંદર સંબંધ ધરાવે છે તે પણ સમજાશે. વીલની અંદર જે એક સ્ત્રી છે તેની પણ તપાસ થશે, પરંતુ હાલ તેની જરૂર નથી. વારૂં! આગળ જે કાંઈ પૂછું તેનો ઉત્તર આપશો ?”

“હું આપનું કહેવું બરાબર સમજ્યો નથી.”

“પ્રથમ મારે ફક્ત એટલુંજ જાણવાની જરૂર છે, કે નરોત્તમદાસના મૃત્યુથી કોને કોને લાભ મળવાનો છે ?”

“હું અને જગન્નાથ બન્ને મૃત નરોત્તમદાસના એકઝી-
કચુટરો છીએ.”

“કાણુ જાણે છે કે તેઓ મરી ગયા છે? આપ બરાબર
રીતે જાણો છો કે તે મરીજ ગયા છે?”

“હું! હું! ના! ના! હું કેવી રીતે તે જાણું?”

“હાં! એ વાત સત્ય છે, કે આપ અને આ જગન્નાથ
મર્ણુ પામેલા નરોત્તમદાસના એકઝીકચુટર તરીકે નિમાયા છો.
અને તેમના મરી ગયા પછી....”

આ વખતે જગન્નાથ વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો:—“લાઇની
ઝી મરી ગયાં હોય તો તેમની સઘળી મિલકત અમો બન્ને
જણને મળે.” ક્ષણવાર વિચાર કરી ફરી તેણે જણાવ્યું:—“એ
ઉદ્દેશને લઇને કદાચિત્ તપાસ કરવામાં આવે તો તો અમારા
બન્ને ઉપરજ વહેમ લાવવાનું કારણ ઉપસ્થિત થાય છે. હું
તો અહિંયાં હાજરજ નહોતો તેથી તમારે દાકતરના ઉપરજ
સંદેહ લાવવો પડવાનો! કેમ ખરૂંને?”

ખંડેરાવ હસવા લાગ્યો. ગોકળદાસ તે હાસ્ય આનંદનું
સમજ્યો નહિ. જગન્નાથની વાત ઉપરથી તે પોતાના મનમાં
બહુજ ભયભિત બન્યો; કિન્તુ બહુ મહેનતે તે ભાવ તેણે
બહાર દેખાવા દીધો નહિ. ખંડેરાવ તેના અંતરનો મનોભાવ
બરાબર રીતે સમજી ગયો. જેથી તેણે કહ્યું:—“એ વાત તે
કાંઈ ખરી હોય? અમારે તો અન્ય સ્થળે અમારી દૃષ્ટિ ફેર-
વવાની છે. ચાલો કહો! તેમની અવસ્થા કેવી હતી?”

“બહુજ સારી.” દાકતરે ઉત્તર આપ્યો.

“તેમની હયાતીમાં આપને ખન્નેને કાંઈ સારો લાભ મળ્યો હતો ?”

“ના. પણ મને લાગે છે કે તેમણે આત્મહત્યા નહિ કરી હોય.”

“કેમ જાણ્યું ?”

“કોઈ પણ રીતે આના જાણવામાં આવ્યું છે એમ ગોકળદાસ પોતાના મનમાં જોલી ગયો. તેનું હૃદય ખડખડ કંપવા લાગ્યું. શું ઉત્તર આપવો તે સૂઝ્યું નહિ. કાંઈ પણ પત્તો મળવો અશક્ય હોવા છતાં આ કેવી રીતે જાણે ? હું જ નકામો ભય રાખું છું.” આ પ્રમાણે ગોકળદાસ પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો.

એટલામાં દાસી પાન લઈને આવી. ખંડેરાવ તેના સ્ક્રામી દ્રષ્ટિ કરી પૂછવા લાગ્યો:—“કેટલા દિવસથી આ અહીંયાં રહે છે.”

જગન્નાથે જણાવ્યું:—“ઘણું વર્ષથી છે. ત્રણ ચાર વર્ષ ઉપર જ્યારે ભાઈને મળવા માટે હું અહિંયાં આવેલો ત્યારે પણ એ અહિંયાંજ હતી.”

“તેની સાથે પછીથી વાત થશે. પહેલાં જે આરડો બાંધ હતો, તે એક વખત મારે જોવાની જરૂર છે.”

“આલો.”

“નહિ ! હું એકલોજ જોવા જઈશ. એવી બાબતમાં મને એકલા તપાસ કરવાની ખુબ મજા પડે છે.”

“ત્યારે આપને જેમ ઠીક લાગે તેમ કરો.”

એકાએક સહસા ખંડેરાવ ઠાકતરના સ્ક્રામું જોઈને

બોલ્યો:—“એટલા માટે આમનાં ભાલીએ ઝેર પીને આત્મ-હત્યા કરી છે ?”

દાકતરે તે સાંભળીને ઉત્તર આપ્યો:—“આપને તો નરોત્તમદાસના ગૂંમ થવાના સંબંધમાં તપાસ કરવાનો છે.”

“હાં ! ખરોખર છે. એટલા માટેજ મને બોલાવવામાં આવ્યો છે; ત્યારે તો એજ બાબતમાં મારે શોધ કરવાનો છે. પરંતુ હકીકત શું છે, તે તો મ્હારે સમજવું જોઈએને ?”

“તે સંબંધમાં તમારો શો નિશ્ચય થયો છે ? મારાં ભાલીની આત્મહત્યાની સાથે ભાઈના ગૂંમ થવાનો કાંઈ સંબંધ છે ?” જગન્નાથે પૂછ્યું.

“એ બાબતમાં મારો દૃઢ નિશ્ચય થયો છે.”

ગોકળદાસનું હૃદય એ સાંભળતાંજ જડવત્ બની ગયું અને તેની વિચારશક્તિ તદ્દન નાશ પામી ગઈ.

જગન્નાથે ખંડેરાવને કહ્યું:—“આપને જે યોગ્ય લાગે તે કરો. આપના ઉપર મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. ગમે તે રીતે મોટાભાઈને શોધી લાવો. આપને આપની મહેનતના બદલામાં એક હજાર રૂપીયા ઈનામ આપીશ.”

“તેમ હશે તો મને ઈનામ મળવાની આશા નથી.”

“કુમ ? એમ શાથી કહો છો ?”

“હું જે કાંઈ જોઉં છું તેથી મારી ખાત્રી થાય છે કે ઈનામ મેળવવાની લેશ માત્ર પણ ઇચ્છા નથી.”

“એ કેવી રીતે ? તો પછી તમે તેમની શોધ કરી મેળવી શકશો નહિ ? !”

“ હા ! એમજ જણાય છે. ”

“ ત્યારે શું તમને એમ જણાય છે, કે તેઓ જીવતા નથી ? ”

“ મને એમજ સમજાય છે. એટલા માટેજ એક કરાર કરવા માગું છું. ”

“ શું કરાર કરવો છે તે કહો. ”

“ એજ કે હું તેમના ખૂનીને પકડું કે તરતજ મને ઇનામ મળવું જોઈએ. ”

“ ખૂનીને ? ખૂનીને તે કેવી રીતે ? તે કોણ છે ? ”

દાકતરનું મન ડગમગી ગયું. જગન્નાથે આગળ પૂછવાનું જારી રાખ્યું.

“ ખૂની ! તે કોણ છે ? કોઈએ તેમનું ખૂન કર્યું છે ? ”

“ હા ! હા ! જોણે ખૂન કર્યું છે તે મારા મનમાં છે. ”

“ ત્યારે તો મને લાગે છે, કે જો તમે ધારશો તો તે દૂરાત્માને પકડી શકશો ? ”

“ નક્કી ! પરંતુ મારો હાથ ઉપડતો નથી. હું એ કામ હાથમાં લેઈશ નહિ. ”

“ જો આપ ખૂનીને પકડી આપશો તો હું આપને બે હજાર રૂપીયા આપીશ. ”

દાકતરના મનમાં નિશ્ચય થયો, કે ખંડેરાવ જે વારં-વાર એનીએજ વાત ઉપાડે છે તે હમણાંજ કહી દેશે કે “ દાકતર આવો ! આપના માટેજ બે હજાર રૂપીયા ઇનામ ઠરાવ્યું છે. ”

પ્રકરણ ૬ કું.

તપાસ.

સત્ય સમજવા કારણે, કરવો સતત ઉપાય;

કળ બળ છળથી છેતરી, લેવું સત્ય સદાય.

ખંડેરાવે ત્યાર પછી પોલિસે જે દિવાનખાનાનાં દ્વાર તોડી નાંખ્યાં હતાં તે સ્થળે જઈને તપાસ કરવા માંડી, તો તેને જણાઈ આવ્યું કે, જે ચીજો જે ઠેકાણે પડેલી હતી તે તે ને તે સ્થળે પડેલી છે. પોલિસના આદ્યા જવા પછી કોઇએ પણ તે ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો નથી છતાં ખંડેરાવે બહુ વખત પયેત ખારિકાઇથી પોતાનું તપાસ કરવાનું કાર્ય આહુ રાખ્યું. તે દિવાનખાનાની અંદર જે જે વસ્તુઓ રાખવામાં આવેલી હતી તેનું તેણે એકે એકે બરાબર રીતે ચોકસાઈથી અવલોકન કર્યું; તેમજ નિચેની બાબતોએ પણ જોયું.

અર્ધોએક કલાક આવી રીતે તપાસ કર્યા બાદ દિવાનખાનાની અંદર પડેલી ખુરસીને પાસે ખેંચી તે તેની ઉપર બેઠો. ખીસ્સામાંથી એક ચીઝટ કાઢી તેણે સળખાવી, અને શાન્તપણે વિચાર કરતાં કરતાં પીવા લાગ્યો.

પછી કેટલોક વખત વિચાર કરી તે બોલી ઉઠ્યો—“આ ઘરની અંદર ચાર પુરૂષ અને એક સ્ત્રીનું આવવું થયેલું હોવું જોઈએ, એમ તપાસ કરતાં બરાબર રીતે જણાઈ આવે

છે. તેમાંનાં બે મનુષ્યોએ આ જીના દ્વારાએ પ્રવેશ કરેલા હોવો જોઈએ, જેનાં ચિન્હો મળી આવે છે; પરંતુ તેઓ કેવી રીતે બહાર ગયાં તે પુરેપૂરું સમજાતું નથી; અને બીજાં બે જણ, અરે! એક સ્ત્રી તથા બે પુરૂષ એમ ત્રણ જણાંઓ દ્વાર બંધ કરીને બહાર ગયાં છે. કિન્તુ આ પ્રમાણે દ્વાર બંધ કરી જવાનું કારણ ? ઘરની અંદર તો કાંઈ પણ હતું નહિ, ત્યારે એજ-નાસી જવાનો સમય મળે એટલા માટેજ તેમણે તેમ કરેલું હોવું જોઈએ; છતાં હજી ખરેખરું સમજી શકાતું નથી. એટલુંજ નહિ પણ આ ઘરની અંદર બે અગર ત્રણ માણસોએ એક વખત બહુજ સારી રીતે મદ્યયુદ્ધ મચાવેલું હોવું જોઈએ; તેમ છતાં ઘરની અંદરની કોઈ પણ વસ્તુ ભાંગી નથી, કે પોતાના સ્થળેથી ખસવા પામેલી નથી; તેથી એમ સમજાય છે કે તેઓએ તે મદ્યયુદ્ધ બહુજ સંભાળપૂર્વક કરેલું છે. મારી તિવ્રદ્રષ્ટિને હવે એથી અધિક જાણવાનું કાંઈ પણ મળતું નથી. તે સિવાય એક જાખત રહી જાય છે. આ સ્પષ્ટ રીતે ચિન્હો જણાય છે કે, કોઈ એક ચીજ તાણીને જીના સુધી લઈ જવામાં આવી છે. તે વસ્તુ કંઈ નહિ પરંતુ નરમ હોવી જોઈએ. કેમકે જો કંઈ હોય તો તેનો ઘસારો બીજે ઠેકાણે પણ પડવો જોઈએ. ત્યારે એ વસ્તુ શું હોવી જોઈએ ? તે કાંઈ ખરાબર રીતે જાણી શકાતું નથી. ”

ખંડેરાવ પાછો કેટલાક સમય પર્યંત શાન્તપણે બેસી રહ્યો અને ચીફ્ટ ખેંચવા લાગ્યો. ક્ષણવાર વિચાર કરી પાછો

કહેવા લાગ્યો—“ દોકતર ઉપર મારાં વહેમનું બહુજ આકર્ષણ થાય છે. મારા વિચાર પ્રમાણે એ માણસ બહુજ ખરાબ હોવો જોઈએ, એમાં સંદેહ નથી. મારા મનમાં વિશ્વાસ આવે કે નહિ, અગર તો મારા મનની સમતા રહે કે નહિ, કીન્તુ તેનામાં અતિશય સમતા ભરેલી છે. જો કે આ ઘરની અંદર ચાર પુરૂષો અને એક સ્ત્રી આવેલી છે, છતાં એક પણ મનુષ્યનાં પગલાં પડેલાં જોવામાં આવતાં નથી. હાં હાં ! આ ફક્ત ચારજ આંગળાં પડેલાં દેખાય છે; બીજાનાની ચાદર ઉપર તેના હાથના ડાઘ પડેલા દેખાય છે. આ કોઈ સારા માણસનાં આંગળાં નથી. બહુજ મલિન માણસના હાથનાં હોવાં જોઈએ. ઠીક છે, અત્યારે તો એટલે : સુધી નક્કી થઈ શકે તેમ છે; હવે એક વખત દાસીને મળવાની જરૂર છે.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે દિવાનખાનાની અંદરથી બહાર આવ્યો, અને દાસીને બોલાવી. તે આવી પહોંચતાંજ તેને એક પાસેના ચોરડાની અંદર લઈ જઈ બેઠો અને કહ્યું ‘બેસો.’

દાસી યુવાન વયની કે વૃદ્ધાવસ્થાની નહોતી, કિન્તુ મધ્યમાવસ્થાની હતી. તેની વાણી બહુજ રસિક હોવી જોઈએ એમ ખંડેરાવ તેને જોતાંજ અનુમાનથી કળી ગયો હતો; તેથી મૃદુ હાસ્ય કરતાં ખંડેરાવે તેને કહ્યું—“ તમારી સાથે મારે કાંઈક ગુપ્ત વાત કરવાની છે. તમારું નામ શું ? ”

“ મારું નામ મૈના છે. ”

“ વાહવાહ ! જેવું નામ છે, તેવા ગુણ પણ છે. ”

“આપ અમી રીતે કેમ જોવા ?”

“તમને જોઈને હું જાન ભૂટી ગયો તેથી. તમારું અહીં કોઈ સંબંધી છે ?”

“ના, ના, અહીં મારું કોઈજ નથી.”

“ત્યારે તમે મારે ત્યાં આવશો ?”

“શા માટે ?”

“મને મદદ કરવા માટે. હું એક બહાદુર ડિટેક્ટીવ છું.”

“ત્યારે તો તમને બહુજ પૈસા મળતા હશે ?”

“હા બહુજ ! કોઈ કોઈ વખતે એક કિલોમાં બે હજાર રૂપિયા સુધી પણ મેળવી શકું,”

“જે તમે મને મદદ કરો તો આ કેસમાંથી પણ મને બે હજાર રૂપિયા મળે તેમ છે. તમને પણ તેમાંથી અર્ધા રૂપિયા આપીશ.”

“ઘણીજ ખુશીથી. જાલો, મારે શું કરવાનું છે ?”

“હાં, શેઠ ક્યારે આવ્યા ગયા હતા ?”

“કાલ સંધ્યાકાળના વખતે; તેમણે મને કહ્યું હતું કે તું ઘર આગળજ રહેજે, અને મને કોઈ બોલાવે નહિ એમ કરજે. તેઓ તેમના સૂતાના ઓરડામાં ગયા નહોતા, કારણ કે મેં એક વખત બૂમ મારી તેમને બોલાવ્યા હતા, તે વખતે ઘરની અંદર કોઈ પણ હતું નહિ.”

“ત્યાર પછી તમારી પાસે તમારું કોઈ પણ માણસ આવ્યું નહોતું ?”

“મારું માણસ જો કેવું ? મારે કોઈ માણસ છેજ નહિ.”

“ હીક ! કાલ સંધ્યાકાળ પછીથી મોતીબાઈ ક્યાં હતી ? ”

“ નીચે ”

“ અને હમણાં ? ”

“ આ વખતે તો તે તાવ આવવાથી ઉપરની બાબુએ સૂઈ રહી છે. ”

“ કાલ આ બનાવથીજ તેને તાવ ચઢી આવ્યો છે. કેમ ખરૂંને ? ”

ઠાસી ખંડેરાવના બોલવાનો ભાવ ખરાબર રીતે સમજી મઠ. તેના મનની અંદર ભીતિ ઉત્પન્ન થઈ તેથી તેણે જણાવ્યું—“ આપ શું કહેવા માગો છો ? મોતીબાઈનો આ સંબંધમાં હાથ હોવાનું જણાવો છો ? ”

“ ના, મેના ! હું એવું કાંઈ કહેતો નથી. જ્યાં સુધી વધુ પુરાવો મળે નહિ ત્યાં સુધી કોઈના પર વહેમ લાવવાનું મને કારણ નથી. ફક્ત આતો તમારી અને મારીજ વાત છે. વારૂ ! એતો જણાવો કે તમને કોઈના ઉપર વહેમ આવે છે ? ”

“ નાજી ”

“ નરોત્તમદાસનું શું થયું છે, તે તમને ખબર છે ? ”

“ તેતો ભગવાન જાણે. મને કાંઈજ ખબર નથી. ”

“ આ ઘરની અંદર જે જે માણસો આવે છે તેઓમાં ખહુજ નિર્દય અને માણસને મારી નાંખે એવું કાણ કાણ આવે છે તે તમે જાણો છો ? ”

“ હું તે જાણતી નથી. ”

“ તમારા મનની અંદર વિચાર કરો. દાકતર. ”

“ દાકતર ! હા, એ જે કાંઈ ધારે તે કરે તેવો છે ખરો. ”

ખંડેરાવ ગાંભીર બની ગયો. મેના તેની પાસેજ નીચેની બાબુએ જરા દૂર બેઠી. થોડીવાર પછી રાત્રે તેને જણાવ્યું,
“ મેના ! ખરું કહો છો; મેં તેને જોયો ત્યારથીજ મને તેના ઉપર વહેમ ઉત્પન્ન થયો છે. ”

“ મને પણ તેના ઉપરજ વહેમ છે. શેઠાણીના મનમાં તે કેમ સારો લાગ્યો હશે, તે કાંઈ સમજાતું નથી. ”

“ અને તેથીજ મણીબાઈ ઉપર તેનો પ્રેમ હશે કેમ ખરૂંને ? ”

“ પ્રેમ તે કેવો એકમેકને ગળે વળગી બેસે તેવો. જ્યારે જ્યારે શેઠ ઘર આગળ હોય નહિ, ત્યારે ત્યારે દાકતર હાજરજ હોય ! ”

“ ઠીક ! ત્યારે દાકતર મણીબાઈને બહુજ ંહાલો હતો કેમ ? ”

“ હું કહું છું કે હૈયાનો હાર અને કોટનું માદળીયું. તો પણ મેનાની આંખમાં ધુળ નાંખવી રહેજ નહોતું. હું એવી નથી. મારું નામ શું મેના. ”

“ દાકતરની સાથે નરોત્તમદાસને પણ બહુ સારા સારી હતી કેમ ? ”

“ જેવી મણીબાઈની સાથે હતી તેવી નહિ; તેમ મોતી-બાઈના જેવી પણ નહિ. ”

“ મોતીબાઈની સાથે પણ દાકતરને રનેહ છે કે ? ”

“ હા છે. ”

“ મણીખાઈની સાથે કેવું ચાલતું, તે બધું મને ખુલ્લે ખુલ્લું કહી જણાવો. મારી તે સાંભળવાની મરજી છે. જોને આ આપણા બન્નેના હિતની વાત છે. મને ખરી હકીકત જણાવવામાં કાંઈજ વાંધો નથી. ”

મેનાએ મોંમાં મલકાવીને જવાબ આપ્યો. એ બન્ને જણમાં બહુજ પ્રેમ હતો. એક દિવસ હું દાકતરને મણી-ખાઈના રહેવાના ઘરમાં ગયેલો. જોઈને તેની પાછળ પાછળ છાનીમાની જઈ જોવા લાગી, તો દાકતર શેઠાણીની સોડમાં પેસીને બેઠો હતો અને શેઠાણી તેને કહેતાં હતાં કે:—“ના ! ના ! આવી રીતે હવે હું રહી શકીશ નહિ. મને જો કે તેઓ દેવિ સમાન માને છે, પ્રાણથી પણ અધિક પ્રેમ દેખાડે છે, અને વળી મ્હારા સ્વામિ છે એટલે સઘળું હું તેમની પાસે જણાવી દઈ તેમના પગમાં પડીશ અને ક્ષમા આહીશ. ” મણીખાઈના આવા શબ્દો સાંભળી દાકતર બહુજ ગુસ્સે થયો અને કહેવા લાગ્યો—“ જો તું તેમ કરશે તો મારું તો સત્યા-નાથ વળી જશે. ” ત્યારે શેઠાણીએ જવાબ આપ્યો કે, “તમે મારું શું બાકી મૂક્યું છે ? ” પરંતુ એટલામાં દાકતરે મને જોઈ. મને જોતાંજ તેણે એવું મુખ કર્યું, કે તે જોઈને મને બહુજ ભય લાગ્યો. તે દિવસે રાત્રે શેઠાણીએ મને એક રૂપીઆ બક્ષિસ આપ્યો હતો, અને કહ્યું હતું કે “હું તેવી નહારી નથી.”

“ ના. હું કયાં કહુ છું કે તમે તેવાં છો ? ” મેં તેમને જણાવ્યું.

“હું દાકતરને હવે જોવા માગતી નથી.” શેઠાણીએ કહ્યું.

“ શા માટે નહિ ? ”

“ જો કે આગળ તેણે મારી બહુજ ખુશામત કરી હતી. પરંતુ એના જેવો નકારો માણસ કોઈ નથી. ”

“ ગમે તેમ હો, જવા દો. પરંતુ ત્યાર પછી શેઠાણી અને દાકતરને બહુજ ઝગડો ચાલતો હતો. શેઠ પણ એ વાત બાણતા હતા. ”

“ એમ કે ? ”

“ વાહવાહ ! શું બલા માણસ ! તેઓ તો દેવ સમાન હતા. તેમના જેવા તો માણસજ નહિ થાય. શેઠાણી તેમને પોતાના પ્રાણ કરતાં પણ અધિક વ્હાલાં હતાં. તેઓ છાનાં-માનાં કામ કરતાં તો તે તેમને ગમતું નહોતું. ”

“ ત્યારે શું એટલા માટેજ મણીબાઈએ પોતાના હાથે ઝેર ખાધું હશે ? ” ખંડેરાવે પૂછ્યું.

“ હા ! એટલા માટેજ ! નકારાં કામ કરીએ તો એવું જ થાય તો ? વખતે કોઈ સમયે પાપ ઉઘાડું થશે, એમ સમજીનેજ તેમણે ઝેર ખાધું હશે, નહિ તો બીજી બધી રીતે તેઓ બહુજ સારાં હતાં. મને તે બહુજ રહાતાં હતાં અને મારી સાથે મમતાથી વર્તતાં હતાં. એવાં માણસો તો થશેજ નહિ. ”

ખંડેરાવે હવે એટલેથીજ બાજી સમેટવાનો વિચાર કરી મેનાને કહ્યું:—“ મેના ! આજે એટલુંજ. બહુ વખત તારી સાથે વાતો કરી આનંદ મેળવ્યો. શું તું મને બૂલી જશે મેના ? ”

મેનાના મુખ પર હાસ્ય સ્ફુરી નિકળ્યું. તેણે જવાબ આપ્યો. “ આ શું બોલો છો ? ”

“ ત્યારે ફરીથી પાછો તને મળીશ. ”

એ પ્રમાણે કહી ખંડેરાવ ત્યાંથી વિદાય થયો. તે ફરીથી દાકતર કે જગન્નાથ બેમાંથી એકને તે વખતે મળ્યો નહિ, અને કાંઈપણ બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય ઘરમાંથી બહાર નિકળી ગયો.

પ્રકરણ ૭ મું.

બે ચોર.

હગને હગ હગવા ચહે, હગવાનો કરી હાઠ:

ચાર ચતૂર લઈ જાય કે, આપ ગૂમાવે આઠ.

ખંડેરાવ ક્યાં જાય છે, તે જોવાને માટે મેના બારણામાં આવી ઉભી રહી, પરંતુ તે પહેલાં તો ખંડેરાવ પોતાને કાંઈપણ જોઈ શકે નહિ તેવી રીતે ઘર બહાર નીકળી ક્યાં જતો રહ્યો તે કાંઈનાપણ જોવામાં આવ્યો નહિ.

મેના ઘરમાં પાછી વળવાનો વિચાર કરે છે, એટલામાં રસ્તાની બાબુપરથી કાંઈએ તેને બોલાવવાને સીટી મારી. મેના ચક્રીત બની ને પાછી વળી; અને કાણ છે તે જોવા અર્થ, તો એક માણસ તેને હાથના ઇસારાથી પોતાની ખસે બોલાવતો જણાયો.

બોલાવનાર યુવક જાતનો હીંદુ હતો. તેની ઉમ્મર આશરે પચીસેક વર્ષની હતી; લોકો તેને લાલદાસ કહીને બોલાવતા હતા.

મેના તેની પાસે ગઇ. લાલદાસ તેને એક બાળુપર લઈ જઈ પૂછવા લાગ્યો—“ તારી શેઠાણી ક્યારે મરી ગઇ ને શાથી મરી ગઈ ? ”

“ કાલ રાત્રે ઝેર ખાધાથી મરી ગઈ છે. ”

“ ત્યારે હવે તેનાં એટલાં બધાં ઘરેણાં કોણ પહેરશે ? ”

“ કોણ પહેરે ? સઘળું તીજેરીમાં પડ્યું છે. ”

“ તીજેરીએ તો હમેશાં તાળું રહેતું હશે ? ”

“ હા ! હમેશાં તાળુંજ વાસેલું રહે છે. ”

મેનાને લાલદાસની સાથે આજેજ આવી વાત થતી નહોતી, પરંતુ અનેક વખત દામોદર નામનો માણસ તેની પાસે આવતો જતો અને આવી વાતો કરી જતો. તેમજ લાલદાસ પણ બે ચાર વખત આવી વાત કરી ગયો હતો.

લાલદાસે પોતે કાલે શહેરમાં હાજર હતો નહિ તેથી આજે પૂછવા આવ્યો છું એમ જણાવ્યું.

“ હાં ! તેથીજ તમે કાલે જોવામાં આવ્યા નહોતા. હમેશાં આવવું જવું. ”

“ હવે આવતો રહીશ. કાલે તું મને મળજે. ”

તરતજ લાલદાસ ત્યાંથી વિદાય થઈ ગયો, અને એક ન્હાની ગલીમાં પેઠો. કેટલેક દૂર આગળ ચાલ્યા પછી એક વિશાળ પરંતુ પડી ગયેલા જેવા જુના મકાનના દ્વાર આગળ

આવી તેણે બહારથી ખાસણું ખખડાવ્યું.

એક વૃદ્ધા સ્ત્રીએ આવી તરતજ ખાસણું ઉઘાડ્યું, અને કહ્યું “આવો તમે આવ્યા કે ?”

લાલદાસે ઘરની અંદર પ્રવેશ કરતાં તેને પૂછ્યું—“દામોદર ક્યાં છે ?”

“ઘરમાં છે. જુઓ પેલા બેડા.”

વૃદ્ધાના બતાવ્યા મુજબ લાલદાસે પાછળના ઘરની અંદર પ્રવેશ કર્યો.

દામોદર એક બળવાન મારવાડી હતો. તે ભાડાની ગાડી ફેરવવાનું કામ કરતો હતો. તેને એક ગાડી અને બે બળદ હતા. તે ગાડી ભાડે આપી ભાડુ લેતો; અને તે ઉપર પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો હતો. તે પોતે કોઈ દિવસ ગાડી હાંકવા જતો નહોતો, પણ ફક્ત તેની વ્યવસ્થા કરવાનું કામ કરતો હતો. લાલદાસ તેનો અંગત મિત્ર હતો. તેની સાથે તે એક ગ્રુમ વહેપારમાં જોડાયેલો હતો. મધ્યરાત્રી સિવાય તેમનો તે વહેપાર કદાપિ પણ ચાલતો નહિ.

મોડી રાત્રીએ તેઓ બન્ને બળદની ગાડી લઈ બહાર નીકળતા, અને જે ઘરમાં લાગ ફાવે તેમાં પેસી જઈ જે કાંઈ હાથમાં આવતું તે ઉઠાવી લઈ ગાડીમાં નાંખી ગામની બહાર નીકળી જતા, અને પરગામથી આવતા હોય તેવી રીતે પાછા શહેરમાં પ્રાતઃકાળ થતાંની સાથે પેસી જતા. તેઓ બહાર નીકળતા ત્યારે બંને બળદને એવો કાંઈક કુશી ખોરાક આપતા, કે તેઓ એક શબ્દ પણ બોલતા નહિ. વળી

કોઈ સમયે તો એવો પણ યોગ સાધતા કે, તેઓ આડી લઈ બહાર જતા ત્યાંથી પાછા આવતાં ગરબડ માલમ પડતી, તો જોતરેલી આડીને કોઈ એકાંત સ્થળે રાખતા, અને બળદોને ઠેવ પાડેલી હોવાથી બીજા દિવસની રાત્રી સુધી ત્યાંને ત્યાંજ ઉભા રહેતા. લાલદાસ તથા દામોદર પોત પોતાને ઘેર ચાલ્યા જતા છતાં, બીજે દિવસે રાત્રે એની પોતાની મેળેજ બળદો આડી લઈ ઘર આગળ આવી ઉભા રહેતા હતા.

નરોત્તમદાસ તથા તેની સ્ત્રી કયાં જાય છે આવે છે, તથા તેઓ પોતાના દાગીના અને રોકડ કયાં રાખે છે વિગેરે સઘળી હકીકત મેના મારફતે લાલદાસે મેળવી લીધી હતી. એક દિવસ બન્ને જણાએ નરોત્તમદાસના ઘરમાં પેસવાનો વિચાર નક્કી કરી રાખ્યો હતો તેથી જે દિવસે મણીબાઈએ આત્મઘાત કર્યો તેજ દિવસે લાલદાસે આવી દામોદરને જણાવ્યું હતું કે “આજે ખરાખર લાગ છે.”

દામોદરે પૂછ્યું—“કિયા કામનો ?”

“નરોત્તમદાસની સ્ત્રી મણીબાઈ મરી ગઈ છે.”

“ક્યારે ?”

“આજેજ !”

“ત્યારે તો આજેજ જવું.”

“હા ! આજે સઘળાં શોકમાં હશે તેથી દુઃખી હાલ-તમાં ગમે ત્યાં પડશે. વળી ઘરમાં પણ ધમસાણુ મર્યું હશે. હરેક ચીજ જ્યાંની ત્યાંજ પડી હશે. પાછળના છનાની બારીએ થઈ અંદર જવામાં કાંઈ પણ હરકત આવશે નહિ;

પૂજ્ય માલતાલ અને પૈસા પહેલા હશે. ”

“ આજેજ ચાલે ત્યારે. ”

“ ડીક ! પણ મોડી રાત્રે જવામાં માલ નથી. સંધ્યા-કાળના સમયે સહુ મણીબાઇને બાળવા જશે, તેમ બેસીએ પણ ન્હાવાને બાને નીકળશે; તે સમય સધાચ તો બહુજ ઉત્તમ છે ! ”

બન્નેએ સાયંકાળનો સમય નક્કી કર્યો, સત્રિના સાત આઠ વાગ્યાના સુમારે લાલહાસ અને હામોદર બન્ને જણા ગાડી લઈ બહાર નીકળ્યા અને નરોત્તમહાસના આગલા બારણા આગળ થઈને ગાડી પાછલી બાજુએ ગલી હતી તેમાં ગોઠવી. તેઓ બાજુતા હતા કે એ પાછળની ગલીમાં કોઈ આવે તેમ નથી.

પાછળની બાજુએ તેમણે કેટલાક સમય પર્યંત ઢિવાલને કાન દઈ સાંભળ્યું; કિન્તુ કાંઈપણ ઘરની અંદરથી અવાજ આવતો હોય તેવું સાંભળાયું નહિ અને સઘળું શાન્ત હોય તેવું સમજાયું.

નરોત્તમહાસના ઘરની પાછળ છીંડી હતી અને તે છીંડીની પાસે સ્નાન કરવાને માટે એક ચોરડી હતી. તેથી છીંડી ઓળંગી તેઓ તે સ્નાન કરવાની ચોરડી ઉપર થઈ છબ્બની અંદર ગયા. છબ્બની બારીઓ અંદરની બાજુએથી બરાબર બંધ નહિ કરતાં ખાલી અટકાવેલી હતી. બહુજ ચુપકીલીથી તેમણે તે ઉઘાડી અને ઘરની અંદર પ્રવેશ કર્યો.

અંદરના ચોરડામાં જેવા તેઓ પેસવા જતા હતા,

તેવોજ કાંઈક શબ્દ તેમને કાને પડ્યો એટલે તેઓના મનમાં પકડાઈ જવાનો લય ઉત્પન્ન થયો, તેથી એક બાબુના ખુણામાં તેઓ ભરાઈ ગયા. દામોદરનું સઘળું અંગ લયથી કંપવા લાગ્યું, પરંતુ લાલદાસ હિમ્મત હાર્યો નહિ. તેણે દામોદરને હાથ દબાવ્યો, અને મૌન્ય રહેવા તેને જણાવ્યું. લાલદાસ દામોદરને ત્યાંજ ઉભો રાખી આગળ ગયો અને અંદરના ઓરડાનું દ્વાર સહજ ઉઘાડી અંદર કોણ આવેલું છે તે જોવા લાગ્યો. એકાએક તેણે નરોત્તમદાસને હાથમાં પિસ્તોલ રાખી ઓરડાની અંદર આમતેમ ફરતો જોયો, એટલે અંદરની બાબુએ શું થાય છે, તે જોતો તે બારણાની એક બાબુએ ઉભો રહ્યો.

પ્રકરણ ૮ મું.

અરે ! આ શું ?

સુખમાં સોની સાંભરે, દુઃખમાં સમરે રામ;

હૃદ હૃદય પણ જલ્પતાં, ઉગારે ધનશ્યામ.

લાલદાસ અને દામોદર પોતાના આયુષ્યના દિવસો આજે ભરાઈ ગયેલા જોવા લાગ્યા. કારણ કે નરોત્તમદાસે તેમના ઘરમાં આપણે પ્રવેશ કરેલો છે તે કોઈ પણ રીતે જાણ્યું છે, અને તે એટલા માટેજ પિસ્તોલ હાથમાં લઈ દિવાનખાનામાં આવ્યો છે, તેવું તેમને ભાસવા લાગ્યું. હમણાંજ ગોળી મારી પ્રાણ હરણ કરશે, એ લયથી તેમનું શરીર અધિકાધિક કંપવા

લાગ્યું. તરતજ અન્ય કોઈ પણ સમયે નહિ લેવામાં આવેલું પ્રભુનું નામ લેવાનો ક્રમ તેમણે ચાલુ કર્યો, અને અંતરમાંને અંતરમાં બોલવા લાગ્યા કે:-

હરિવર લજ્યા રાખજેરેજી.

દ્રૌપદિની લજ્યા રાખી, બિલનો કર્યો તો ઉદ્ધાર;

શર્ણુ અમે સીતાના સ્વામી, બચાવી કહાડોને બહાર-હરિં

માંઝરીનાં બચ્યાં બળતાં, ઉગાર્યાં અવિનાશ;

ત્રાસ પશુવત મરતારે, રહાય કરો ત્રીપુરારી-હરિં

આ એક વખત જો ઉગારો તો, ફરી ના કરીયે આવાં કાજ;

મર્ણુ તણો ભય મોહોટારે, મોહનવર મહારાજ-હરિં

“ મોત ! મોત ! તારો ભય કોને નથી હોતો ! દ્રષ્ટ હૃદયના માણસો તારી નજર પડતાંજ કંપે છે. અનેક કાળાં ઘોળાં કરનાર, હજારોનાં ગળાં રેંસનાર, કસાઈઓ કરતાં પણ ભૂંડા મનુષ્યો તારું સ્મરણ થતાંની સાથેજ કાળા મેંશ જેવા બની જાય છે. કાણુ વારને માટે સ્વપ્ને પણ જગતનો સજનાર કોઈ નથી એવું જાણનારા પણ અંત સમયે કાળનો ઝપાટો જોતાં કુહરતના કરનારને જાણે છે. પણ વાર તેના અસ્તિત્વને પિંછાને છે; પરંતુ જ્યાં સુધી તે માયાના બંધનમાં રચ્યા પચ્યા રહે છે, ત્યાં સુધી એકવાર પણ તેને સંભારતા નથી ! સંસાર અસાર છે ! પાપનાં પ્રાયશ્ચિત લોગવવાનાં છે ! કાળાં ઘોળાં કરી કરોડો ગણું દ્રવ્ય કમાયા હોવા છતાં પણ તે સાથે આવનાર નથી. કાયા, કંચન અને કામિની કે કાલાઘેલાં કામ આવતાં નથી ! એ સઘળું કોણુ સમજે છે ?

“ જનરો કાળ કપાશે છે, જન જવ્યાં રમતાં ચેતો !
આખર એકલું જાણું છે, અણબુમનું કસતાં ચેતો ! ”

મનુષ્ય ધારે છે કાંઈક અને આય છે કાંઈક ! અલગક
નાણું મળશે, મનના મનોરથ ફળશે અને છાંદગી સુધીતું
દરિદ્ર ટળશે, એવી મહાન્ આશાના પાસમાં તણાઈને આવેલા
દામોદર અને લાલદાસની ગતિ નરોત્તમદાસને હાથમાં ગોળીથી
ભરેલી પિસ્તોલ લઈ આવેલો. જોતાંજ વિચિત્ર બની ગઈ.
ગુંથેલી સઘળી મનોમાળા ત્રૂટી ધુળમાં મળી જતી દેખાવા
લાગી. ક્ષણ પછી શું થશે તે તેમને ખબર નહોતી—કાળની
કલ્પના આજેજ તેમને દૃષ્ટિગોચર થઈ ! સ્વપ્નમાં પણ નહિ
સાંભળેલો જગતનિયંતા આજેજ સાંભરી આવ્યો—કાળ ! કાળ !
તારી કરાળ દૃષ્ટિ અલૌકિક અને વિકાળ છે ! તને જુએ છે
ત્યારેજ મનુષ્યનાં માયાનાં આવરણો મૂકાય છે ! ”

લાલદાસે નરોત્તમદાસને સહસા એકાએક પડદાની પાછળ
સંતાઈ જતો જોયો. જોતાની સાથેજ તે વિસ્મય પામ્યો. પરંતુ
તેથી તેના મનમાં એમ તો ચોકસ થયું, કે હજી નરોત્તમદાસે
આપણને જોયા નથી. હવે અહિંથી પલાયન થઈ જવું કે
કેમ ? અગર તો જે કાર્ય માટે આવ્યા છીએ, તે નક્કી કરીને
જવું કે કેમ ? તેનો તે વિચાર કરવા લાગ્યો. પળવારમાં
મનુષ્યના વિચાર કેવા ફરી જાય છે ? ઘડી પહેલાં મર્ણુના
ભયથી કંપી ઇશ્વરની આરાધના કરનાર પાપી હૃદયીઓનાં
હૃદય કેવાં ફરી જાય છે. પલકમાં પલકના નાથની સાક્ષીએ
કુડાં કર્મ નહિ કરવાની પવિત્ર પ્રતિજ્ઞા કરનાર તેને કુવી

રીતે ભૂલી જાય છે ? હરિ ! હરિ ! તારી માયા વિચિત્ર છે. માયાના પાસમાં કોણ મોહ પામ્યું નથી ? વિશ્વમાં કોઈ વિરલાભ તેનો પાર પામે છે. પામર જનો તેના પાસમાં પડી સર્વદા તેમાંજ રચ્યા પચ્યા રહે છે. કૂદરત ! કૂદરત ! તારી કૃતિ ન્યારી છે, વિધાતા તારાં કૃત્યોની બલિહારી છે.

લાલદાસ વિચાર વમળમાં ગોથાં ખાતો ખાતો શું કરવું તેનો વિચાર કરતો હતો, અંતરના તરંગોમાં તરતો હતો, એટલામાં દિવાનખાનાના આગળના દરવાજેથી એક સ્ત્રીએ અંદરની બાજુએ પ્રવેશ કર્યો; તેની પાછળ પાછળ એક પુરૂષ પણ અંદર આવ્યો. આવેલાં મનુષ્યોને લાલદાસ ખરાબર રીતે ઓળખતો હતો. ગોકળદાસ અને મોતીબાઈનાં મુખ જોતાંજ તેને બહુજ આશ્ચર્ય લાગ્યું.

તેઓ શું વાત કરે છે તે તેણે ખરાબર રીતે કાન દબને સાંભળ્યું. એકાએક દાક્તરે મોતીબાઈને મારી નાંખવાના ઇરાદે તેનું ગળું બહુ જોરથી દબાવ્યું. મોતીબાઈના મુખપર રક્ત ગ્રહી આવ્યું; તેનો કાંઈપણ ઉપાય ચાલ્યો નહિ. આ વખતે લાલદાસના મનમાં તેને બચાવવા જવાનું આવ્યું; કિન્તુ તેનો કાંઈપણ ઉપાય નહોતો. પોતે ચોરી કરવા આવેલો છે અને ચૌરકાર્ય ચૂપકીનું છે તે તે ખરાબર સમજતો હતો. વખતે ખુદ પડતાં પકડાઈ જવાનો સય સ્વાવશે, અગર વગર રજાએ ઘરમાં પ્રવેશ કરવાને જહાને વગર ભાડાની કોટડીમાં જવું પડશે, જે ચિંતા તેના મનને ચૂર્ણ કરવા લાગી, ભલું કરતાં ભૂંડું કે ભવાડો થશે એવા ભયે તેને ભડકાવ્યો, તેથી

તે ઉભો હતો તેજ સ્થળે ગૂંપચૂંપ બેસી રહ્યો, અને શાન્તપણે બનતો બનાવ બેવા લાગ્યો.

મોતીબાઈના મર્ણુનો સમય આવી પહોંચ્યો હતો, મોત તેને પોતાના સુખમાં મૂકવાની તૈયારી કરી રહ્યું હતું, આખર વખતનાં સઘળાં ચિન્હો એક પછી એક અવલોકાવા લાગ્યાં હતાં, છતાં તેની છેલ્લી ઘડીની હજી વાર હતી. હજી તેને સહજસાજ માયાનાં આવરણોની હવા ખાવાની હતી. તેનો પાપનો ઘડો પૂરેપૂરો ભરાયો નહોતો. ઈશ્વરના ન્યાયની દરબારમાં પોતાનાં કરેલાં કૃત્યોનો ન્યાય આપવા જવાની કાંઈક વાર હતી; તેથી એકાએક નરોત્તમદાસ હાથમાં ભરી રાખેલી પિસ્તોલ સહિત પડદા પાછળથી દાકતરની સામે આવી ઉભો રહ્યો. તેને જોતાંજ દાકતરનું દીલ ડામાડોળ બની ગયું. આ વિચિત્ર રંગ જોઈ લયનો માર્યો તે એકદમ મોતીબાઈનું ગળું છોડી દઈ દૂર જઈ બાજુએ ઉભો રહ્યો.

મોતીબાઈ પણ ભાન આવતાં ઉભી થઈ ગઈ, અને દિવાનખાનાના પાછળના બારણાની તરફ વળી. તેને પોતાના તરફ આવતી નિહાળી લાલદાસનું હૃદય કંપી ઉઠ્યું. હમણાંજ પકડાઈ જવાશે, એવો ભય તેના મનમાં પેસી ગયો. જાણવામાં આવતાં જાનથી મારશે એવો નિશ્ચય થયો. દામોદર તો આ બનાવ જોતાંજ મૂર્છિત જેવો બની ગયો હતો. તેને બેકામ બનેલો જોઈ લાલદાસે તેના કાનમાં કહ્યું:—“જો જીવવાની આશા રાખવી હોય તો જલદીથી આ પીપની અંદર પેસી જા.”

“જીવવું પ્રાણી માત્રને વહાણું હોય છે, તો માયાના પાસમાં પડેલાં મનુષ્યને હોય તેમાં નવાઈ શી?” તરતજ દામોદર પીપની અંદર ઉતરી પડ્યો. લાલદાસ પણ વિચાર નહિ કરતાં તેની પાછળ પીપમાં પેસી ગયો. ક્ષણવાર વિલંબ થયો હોત તો જરૂર તેઓ પકડાઈ જાત. તેઓ પીપની અંદર પેઠા એટલામાં તો મોતીબાઈ બારણું ઉઘાડી અંદરની બાજુ આવી, અને એકદમ જીનાનું બારણું બંધ કરી બહાર નિકળી ગઈ.

ઘણા વખત સુધી લાલદાસ અને દામોદર એ પીપની અંદરજ ભરાઈ રહ્યા. જ્યારે બધું શાંત માલમ પડ્યું ત્યારેજ લાલદાસ બહાર નિકળ્યો, અને દામોદરને પણ બહાર આવવા જણાવ્યું.

દામોદરના દમ ઉપર વાત આવી ગઈ હતી. પૈસાને પૂરો પૂજારી મારવાડી માત્ર લેવાનું માંડીવાળી ઘર તરફ પહોંચી જઈ જવા તૈયાર થઈ ગયો. તેણે લાલદાસને કહ્યું:— “ચાલ! ચાલ! જીવતા ઘર તરફ જતા રહીયે, નહિ તો વળી પરતાવું પડશે. આજનો દિવસ અવગો છે; શુકન સારા થયા નથી. મહા મહેનતે મેતના મુખમાંથી બન્યા છીએ. જીવતા હોઈશું તો વળી બીજો લાલ વાઈશું. હું તો એક મિનીટ પણ હવે ઉભો રહેવા માગતો નથી. જેતો ખરો! આ મારા હાથ પણ મુજે છે માટે ચાલ! હવે કાંઈજ કરવું નથી.”

“જઈએ છીએ! જરા અહિં ઉભો તો રહે!” શેતા-

નના સાથી લાલદાસે તેને સમજાવ્યો. પોતે દામોદરને એક બાબુએ ઉભો રાખી, તે જીનાની અંદર ફરી આવ્યો. દિવાન-ખાનાની બારી આગળ કાન માંડી તપાસ્યું તો કોઈ જણાતું નથી, એમ જણાયું એટલે તેના મનમાં હીમ્મત આવી. તેણે પાછા આવી દામોદરને કહ્યું:—“ હવે નાસવાની જરૂર નથી. જો આ બાબુએ જીનાનું બારણું બંધ કરી મોતીબાઈ નીચે ઉતરી ગઈ છે, તેમ અંદરની બાબુએથી પણ કોઈ આવી શકે તેમ નથી. ચાલ, આપણે ઘરમાં જઈએ. ”

“ ના ! લાઇ ! મારે તો આવવું નથી. જાણી જોઇને કાળના મુખમાં પડવું નથી. જીવતા હોઈશું તો વળી ગમે ત્યારે જોગ આવશે પણ આજે તો નહિજ ! ”

“ ભલા માણસ ! હવે કોઈપણ પ્રકારનો ભય નથી. ”

“ ભય નથી તો શું થયું ? હું તો આવવાનો નથી. ”

“ આવો વખત ફરી મળશે નહિ ! આ એકજ વખત હાથ માર્યાથી ચિરકાળને માટે સદ્ગૃહસ્થ બની જવાનો સમય છે, તો તે શા માટે ગૂમાવે છે ? ”

“ કેવી રીતે ? ”

“ તે હું તને પટ્ટીથી કહીશ ! પણ તું મારી સાથે આવે છે કે નહિ તે પાંદળું જણાવ ? ”

“ જો લાઇ ! કોઈ સડ નગર આવ તો તારે માથે. હું તો તારી સાથે આવ્યો છું ને આવીશ. પણ.... ”

“ બસ ! ત્યારે છાનોમાનો કાંઈપણ બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય મારી પાછળ પાછળ ચાલ્યો આવ. પહેલાં એક કામ

કર. જા, નીચે જઈ ગાડીને આ જીનાના ખારણા આગળ લાવીને ઉભી રાખ. ”

“ ગાડીનું અહિંયાં શું કામ છે ? ”

“ શું કામ છે, તે પછી જણાશે. હમણાં તો હું કહું છું તેમ કર. જો સાંભળ ! હું જીનાના કઠેરા આગળથી આને નીચે નમાવી દઈશ, તું ગાડી ઉપર ઉભો રહી પકડી ગાડીમાં નાંખજે. ”

“ આ શું છે ? એની ગાડીમાં શું જરૂરીયાત છે ? ”

“ એ મરેલું માણસ છે ! ”

દામોદર મુડદાનું નામ સાંભળતાં ખૂબ મારી ઉઠ્યો. લાલદાસે તેનું મુખ દબાવ્યું અને કહ્યું:—“ શું કરે છે ? હમણાં વગર મોતે મરશે. પકડાઈ જવાશે. કાંઈ ભાન છે કે નહિ ? તું ક્યાં છે તેનો તો વિચાર કર ? ”

લાલદાસને દામોદરના ઉપર બહુજ ગુસ્સો આવ્યો, પરંતુ ક્રોધને દબાવી દઈ તે બોલ્યો:—“ મેં તને કેટલીવાર કહ્યું કે કાંઈ ભય નથી ? આને લઈ જઈશું તો હમેશાંને માટે પૈસા-દાર બની જઈશું ! પછી તું ઘેર જઈને નિરાંતે સૂઈ જાશે, તારે કાંઈપણ કરવાનું નથી. હાલ તો આને લઈ ગાડીમાં નાંખવો, એટલુંજ તારે કરવાનું છે; પછીથી જે કરવાનું હશે તે હું કરીશ અને સઘળું આટોપી ઘેર આવીશ. બોલ શું કહે છે ? ”

“ તું જે કહીશ તે કરીશ ! પરંતુ આને અડકવું શી રીતે ? ”

“ આવો મરેલા માણસ જેવો બની જઈશ તો મ્હોટો

માણસ શી રીતે થઈશ ? જા, તું નીચે ઉતરી ગાડી લાવ,
હું એને નીચે ઉતારું છું. ”

એમ કહી દામોદરને બળ જોરીથી નીચે ઉતારી લાલદાસ
નરોત્તમદાસનું મુઝડુ જે ઓરડાની અંદર હતું ત્યાં આવ્યો,
અને મૃત શરીરને ઉપાડી જીના આગળ લઈ આવી બહુજ
ધીમેથી તેણે દામોદરને કહ્યું:—“ ચાલ પકડ આને ! ” દામોદરે
તેને પકડી ગાડીમાં લીધો, કે લાલદાસ તરતજ બહાર નિકળી
આવ્યો. બન્ને જણ મૃત શરીરને બરાબર રીતે ગાડીમાં ગોઠવી
ગાડી હાંકી ત્યાંથી પલાયન કરી ગયા.

કેટલાક દૂર નીકળી ગયા પછી કંપીત સ્વરે દામોદરે
લાલદાસને પૂછ્યું:—“ હવે આનું શું કરવું છે ? ક્યાં લઈ જઈશું ? ”

“ શા માટે ડર છે ? જે શહેરની બહાર કાંકરીયા તરફ
મહાદેવનું દેહેરું છે ત્યાં ભૂતનો ભય હોવાથી કોઈપણ જતું
આવતું નથી, તેથી તે કેાણે રાખીશું ! ”

“ ત્યાર પછી ? ”

“ પછીની વાત પછીથી છે. હવે ગભરાઈશ નહિ ! ”

“ લાલદાસ ! જે માંડે આખું શરીર કંપે છે. હું—હું— ”

“ ભલા આદમી ! કહું છું કે હવે કાંઈ બીક નથી !
બીએ છે શાને માટે ? હવે આપણને કોણ કહેનાર છે ?
જેતો ખરો, કાલે મહોત્રા શેઠીઆ જેવા બનીને બેસીશું. ”

“ તે શી રીતે તેતો કહે ? ”

“ આ કેવી રીતે મરી ગયો છે, તેતો તું જાણે છેને ? ”

“ મેં તો કાંઈ જાણ્યું નથી ! છતાં જાણું હોય તોએ શું ? ”

“ જોણે આ કામ કર્યું છે, તે કોણ હતું તેની ખબર છે ? ”

“ હા, ખરાબર રીતે બાણું છું. તેનો પેલો દાકતર ગોઠવવાસ હતો ! ”

“ તું બાણું છેને કે તેની પાસે પચાસેક હજારની પૂંછ છે ? ”

“ પણ તેથી આપણને શો લાભ ? ”

“ આને તેઓ ઘરનાં દ્વાર બંધ કરી ગળે ફાંસો ધાલી જતાં રહ્યાં છે, તેથી હવે લોકો શું બાણુશે ? ”

“ બાણુશે કે આ માણસે ગળે ફાંસો ધાલી આત્મહત્યા કરી છે ! ”

“ વાર ! હવે તેથી દાકતરને કાંઈ ડરવાનું રહ્યું કે ? ”

“ ના ! ”

“ પણ આવતી કાલે જ્યારે નરોત્તમદાસનું મુઝદુ નહિ મળે, ત્યારે દાકતરના મનમાં કાંઈ ભય લાગશે કે ! ”

“ ભય ! ભય તો મને અને તને લાગવાનો છે. ”

“ કેમ ? ”

“ મુઝદુ આપણી પાસે છે તેથી ? ”

“ વિચાર કર. કદાપિ આ માણસ સાજો થઈ સઘળી હકીકત કહી દે, તો દાકતરની શું ગતિ થાય ? તેને ક્યાં જવું પડે ? ”

“ ગાંડો છે ? મસાણે ગયેલાં મુઝદાં તે વળી પાછાં આવતાં હશે ? મુવેલાં તે જીવતાં થતાં હશે ? ”

“ જો ! જો ! હજી તેનામાં જીવ છે ! ”

લાલદાસની વાત સાંભળતાંજ દામોદર ગાડી ઉપરથી નીચે ઉતરી પડ્યો અને બોલ્યો:—“ ખરી વાત. કાંઈક કાંઈક જીવ તો છે. હવે કેમ કરીશું ? ”

લાલદાસે હસતાં હસતાં તેને કહ્યું:—“ મેં કહ્યું છે તેનો વિચાર કર. આ જીવતો છે એ વાત નહિ કરતાં આપણે તેને દાકતરે મારી નાંખ્યો છે, એમ વાત કરવી, એટલે આપણાં મુખ બંધ કરવા માટે દાકતર શું નહિ કરે ? ”

“ તારી વાત સાંભળીને હું તો વિસ્મયજ પામું છું ! ”

“ જો ! આ વાતમાં દાકતરની પાસેથી કાંઈ નહિ તો વીસ હજાર રૂપીયા પડાવવા ધાર્યા છે ! દશ હજાર તારા અને દશ હજાર મારા સમજ્યો ? ”

દામોદર લાલદાસનું કહેવું હવે જરાજર સમજ્યો હતો. તેના મનમાં ભયને બદલે હવે આનંદની છાયા છવાઈ હતી.

ફરીથી લાલદાસે કહ્યું:—“ જો ! આને આપણે મહાદેવની પાછળ પેલી ઓરડી છે તેમાં રાખવાનો છે. પાંચ સાત દિવસ એમને એમ પડી રહેશે એટલે કોઈ ઓળખશે પણ નહિ કે કોનું મુઠહ પડ્યું છે. એના ઉપર કપડાં છે તે તે ઓળખાય નહિ માટે ઉતારી લઈશું એટલે બસ. ”

દામોદર:—“ ભાઈ ! જો તારા જેવી મારામાં બુદ્ધિ હોત તો પછી કહેવું પડતજ નહિ. ”

આ પ્રમાણે વાતો કરતા કરતા તેઓ બન્ને મહાદેવની જગોમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં ગાડી ઉભી રાખી લાલદાસ ગાડીમાંથી નીચે ઉતર્યો અને જોયું તો તે વખતે ત્યાં કોઈ

મનુષ્ય હાજર નહોતું. તેથી તેણે હામોદરને કહ્યું. “ આપ-
ણને અહિંયાં કોઈ જોઈ શકે તેમ નથી. ચાલો, હવે વાર
કરવામાં માત્ર નથી. ”

અપરાધી મનુષ્યો પોતાના પાપની હકીકત કોઈ જાણતું
નથી એમ સમજે છે, પરંતુ પાતાળમાં પેસી કરેલું પાપ
પણ છુપું રહેતું નથી. કેટલીક વખત પાપીઓના પાપનો
પૂરાવો મનુષ્યને બદલે પ્રત્યક્ષપણે વનનાં વૃક્ષો અને પશુ
પક્ષીઓ પણ આપે છે. જનસમાજમાં કહેવત છે કે, ‘જડવત
ભીંતને પણ કાન હોય છે, અને તે સાંભળે છે.’ તે પ્રમાણે
દુનિયા પાપાત્માના પાપને જાણે કે ના જાણે પણ પરમાત્મા
તો સઘળું જાણેજ છે, અને તેનો બદલો તાત્કાલીક નહિ
તો ધીમે ધીમે પણ આપે છે. ઇશ્વરને ત્યાં ન્યાય છે. સત્યનો
હમેશાં જય છે.

લાલદાસ અને હામોદરે ઉતાવળે ઉતાવળે નરોત્તમ-
દાસના શબને ગાડીમાંથી નીચે ઉતાર્યું. બન્ને જણા તેને
મહાદેવની બાબુએ આવી રહેલી એક જીર્ણ ઓરડીની અંદર
લઈ ગયા.

તેઓ બન્ને એમ ધારતા હતા કે, મહાદેવની અંદર
કોઈ રહેતું નથી, પરંતુ એક વ્યક્તિ તે સમયે ત્યાં હાજર
હતી. ગાડીનો ગડગડાટ સાંભળી મહાદેવના ઓટલા ઉપર
આવી તે ઉભેલી હતી. આગળના કંપાઉન્ડનો વંડો બહુ
ઉંચો નહોતો એટલે બહારની બાબુએ શું થાય છે તે બરાબર
રીતે જોઈ શકાય તેમ હતું પણ અંધારાને લીધે કોઈ જણાતું

નહોતું. બહાર શું થાય છે અને કોને ઉંચકી લાવવામાં આવે છે, તે જોવાને ધરાદે ઓટલા ઉપર ઉભેલો તે માણસ મહાદેવના બારણાને ઓથે સંતાયો, અને પોતાના મનમાંને મનમાં લયથી બોલી ઉઠ્યો—“ આ શું ? આતો કોઈક માણસ હોય તેમ જણાય છે. ”

લાલદાસ અને હામોદરે ઉતાવળે ઉતાવળે નરોત્તમદાસના દેહને ઉપાડી પેલી મહાદેવની બાજુમાં આવેલી ઓરડીમાં લઈ જઈ નાંખ્યો, અને તેઓ જલદીથી બહાર નિકળી આવ્યા. પેલો સંતાયેલો મનુષ્ય પણ બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય ગુપચુપ તેમની પાછળ પાછળ મહાદેવના કમ્પાઉન્ડના દરવાજા સુધી આવ્યો અને જોયું તો એક બળદગાડી ઉતાવળે ઉતાવળે શહેર તરફ ચાલી જતી હોય તેવું લાગ્યું.

તેમની પાછળ પાછળ નહિ જતાં તે જોવા આવેલો માણસ તરતજ પાછો ફર્યો, અને જે ઓરડીની અંદર નરોત્તમદાસના શબને નાંખવામાં આવેલું હતું ત્યાં ગયો. અંધારાની અંદર તેણે હાથ ફેરવી તપાસ્યું તો કોઈ મનુષ્યનું મુઠક હોય તેમ લાગ્યું.

મૃતદેહને જોતાં તેના મનમાં બહુજ લય પેસી ગયો. તે એકદમ પાછો હઠ્યો, અને બોલી ઉઠ્યો—“ કેવું ભયાનક કર્મ ? આટલી ઉમ્મર થઈ છતાં પણ મરેલા મનુષ્યને સ્પર્શ કરતાં મારું હૃદય હજી કંપે છે, તો આ દૂષ્ટોએ કેવી રીતે આ કર્મ કર્યું હશે ? ”

પ્રકરણ ૯ મું.

દાકતરને ડરાવવાનો નિશ્ચય.

ઘાટ ઘડે જન અવનવા, પળમાં પડે પોખાર;
કર કિરતારે કુચીયો, કરે ન તેહ વિચાર.

પ્રાતઃકાળ થતા થતામાં તો લાલદાસ અને દામોદર નરોત્તમદાસના શળને મહાદેવની પાસેની ઓરડીમાં સંતાડી પોતાને ઘેર પહોંચી ગયા. “સાંજરે મળીશું” કહી લાલદાસ ઉતાવળો ઉતાવળો પોતાના ઘર તરફ ચાલ્યો ગયો. દામોદર પણ પોતાના ઘરની અંદર જઈ નિશ્ચિંતપણે ઉબાગરો કાઢવા લાગ્યો.

આખો દિવસ દાકતરને કેવી રીતે દબાવી દોઢીયાં ઓકાવવાં એજ વિચારમાંને વિચારમાં તેણે ગૂમાવ્યો. બીજે દિવસે સવારમાં તે દામોદરને તેને ઘેર જઈ મળ્યો; અને ખારણું બંધ કરી બંને વિચાર કરવા બેઠા.

લાલદાસ:—“દામોદર! હવે એક કામ તારે કરવાનું છે.”

“કોને, મ્હારે ?”

“હા ! તારેજ ! કેમકે દાકતર મને સારી રીતે ઓળખે છે, અને તને ખરાબર ઓળખતો નથી. વળી તું ગાડી ભાડું કરે છે, એટલે તને જવાને હરકત જેવું નથી.”

“કહે, મારે ત્યાં જઈને શું કરવાનું છે ?”

“હું જે જે કાંઈ તને કહું તેટલુંજ તારે ગોકળદાસને જણાવવું.”

“ કોને દાકતરને ? ”

“ હા ! દાકતરનેજ ! જો કહેવત છે કે ‘રડતો ભય તે સારી ખખર લાવે નહિ’ માટે હીમ્મત રાખી જા અને કામ ફત્તેહ કરી આવ. ”

“ બોલ શું કરી આવું ? ”

“ જો સાંભળ ! તારે ખરાખર રોક્ષમાં દાકતર પાસે જવું. તેને કહેવું કે હું એક સવારીને મૂકી રાત્રે મારા ઘર તરફ આવતો હતો, તે વખતે એક ન્હાની ગલીની અંદરથી એક માણસે બહાર આવી મને જણાવ્યું કે ‘ મારું રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો. ’ મેં ગાડીની ખત્તી હાથમાં લઈ જોયું તો તેના ગળાની આબુખાબુ કાળા ડાઘ પડેલા જોવામાં આવ્યા. મને તરતજ એમ જણાયું કે કોઈએ તેને ગળુ દબાવી મારી નાંખવાનો પ્રયત્ન કરેલો હોવો જોઈએ. મને દયા આવી તેથી મેં તેને મારી ગાડીમાં બેસી જવા કહ્યું. કાંઈ પણ આનાકાની કર્યા સિવાય તે માણસ ગાડીમાં ચઢી બેઠો. તેણે મને જણાવ્યું હતું કે કોઈ પણ ઠેકાણે મને સંતાડી રાખો તો ઠીક. તે માણસ લયથી થરથર ધુજતો હતો. ”

“ મારે એ સઘળી વાત તેને કહેવાની છે ? ”

“ હા ! ત્યાર પછી ગાડી ચલાવી હું ત્યાંથી ચાલતો થયો, પણ તે માણસે રસ્તામાં મને કહ્યું કે, ‘દાકતર ગોકળ-દાસ જે કવિ કહેવાય છે, તેમણે મને મારા ઘરમાંજ ગળુ દબાવીને મારી નાંખવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો, અને મેં આત્મ-હત્યા કરી છે એમ લોકોને દેખાડવા માટે મારા ગળે દોરીને

ફાંસો ધાલી મને લટકાવેલો હતો.' ખસ ! આટલા શખ્દોજ તારે કહેવાના છે. આ શખ્દો સાંભળતાંજ દાક્તર જે પૈસાનો ફાંકો રાખી ઉંચો ઉંચો, ખુટ, પાટલુન અને ચસમાં ચઢાવી ફરે છે, અને લોકોમાં રોફ મારી પોતાની સાહ્યખી તથા મોટા મોટાઓની સાથે મુલાકાતો છે એમ જણાવે છે; તે આપણા હાથમાં મૂચો પડ્યો છે અને કાકા કહીને કબજે આવશે. ”

“વળતે એ મનેજ ખૂની તરીકે પકડાવાનો પ્રયત્ન કરે તો ? તું જાણે છે કે એ લુચ્ચાનો સરદાર છે, ઠગનો ઠગ છે, અને લામટાઓમાં લટકનાર છે. ”

“તેનાથી તારે કોઈ પણ રીતે ડરવું નહિ. તે તને પકડાવવાની હીમ્મત કરશેજ નહિ. એ મોંઢેથી વાઘ દેખાય છે, પરંતુ અંદરખાને બહુજ પોચો છે. વળી તું વિશેષમાં જણાવજ કે ‘ એ માણસને હું મારી ગાડીમાં લઈ ગયો, અને એક જગાએ તેને બેસાડી હું તેના કહેવાથી દાક્તરને બોલાવી લાવ્યો. તે દાક્તરે તેને તપાસીને મને જણાવ્યું કે આ માણસ બે ત્રણ કલાકથી વધારે વાર જીવશે નહિ. ’ આ સાંભળી તે માણસે મારી પાસે ખડીઓ કલમ તથા કાગળ મંગાવ્યાં, અને સઘળી હકીકત તેણે દાક્તરને લખીને આપી છે. દાક્તરે તે લેખી કાગળ માલ્ટ્રેટ સાહેબને પહોંચાડવાનું મને કહ્યું હતું. પછી થોડીવારે તે દરતી મરી ગયો છે. ”

ત્યાર પછી કહેવું કે હું ગાડીભાડુ કરનારો માણસ છું; મારે તો સઘળા સરખા છે. કોઈનું પણ ખુર કરવું એ મ્હારું

કમ નથી. જો તમારા તરફથી કાંઈ ખંદોળસ્ત થાય તેમ હોય, તો હું તે પત્ર માણસ્ટ્રેટને પહોંચાડું નહિ. એતો મરીજ ગયો છે, તો હવે નાહક બીજા માણસને ફાંસીએ ચઢવાનો વખત આવે તેવું મારે શું કરવા કરવું જોઈએ ? સમજ્યો ?”

“હા ! સમજ્યો. પછી તે શું આપવાનું કહે છે તે જોવાનું ત્કારે !”

“હાં, હાં ! પણ કહાય તે એમ કહે કે ‘શું આપું તો તમે ખુશી થશો તે ખૂલ્લેખૂલ્લું જણાવો’ તો પછી મારે શું કહેવું ?”

“તે એમ કહે કે તમારી શી ઈચ્છા છે તે જણાવો; તો ત્કારે જણાવવું કે હું એક મારો જોડીઓ છે તેને બોલાવી લાવું એટલે તેના સમક્ષમાંજ સઘળો ખંદોળસ્ત થશે ! એમ કહેવું.”

“ખરાબર કહ્યું. એ વાત તો સોળ આના ને એક રતીની !”

લાલદાસ પૈસા લેવાના સમયે પોતે હાજર રહેવાને ચડાતો હતો, તેથી તેણે દામોદરને એ રીતે સમજાવ્યો. પૈસાના સંબંધમાં તે કોઈનો પણ વિશ્વાસ રાખે તેવો નહોતો. વખત આવ્યે દામોદરનો પણ પૈસાને માટે તે ઘડ્યો ઘાટ કરે એમાં નવાઈ જેવું નહોતું. દાકતરની પાસે તેના આપની પૂષ્કળ પુછ છે એમ તે જાણતો હતો, તેથી તેણે દામોદરને કહ્યું “દાકતરની પાસે પૂષ્કળ પૈસા છે માટે દશ હજારથી ઓછું લેવાનો આપણે આ વખતે મોખ નથી. સમજ્યો ?”

“લોલીયા વસે ત્યાં ધુતારા ભૂખે ન મરે.” તે કહેવત પ્રમાણે દાકતર લોકોનાં ગળાં રેંશી નાણાં ઓઠાવતો; દવાને બદલે ખાલી પાણી ભરી આપી દરદીઓ પાસેથી વાંકુંચુકું ઓલી અધવચ્ચ અધિક નાણાં પડાવતો. દોસ્તોને મારો તારા ઉપર ઉપકાર છે, માટે તારે આમ કરવુંજ પડશે ! એમ ખાલી દમ દેતો, અને છેવટે કાંઈ નહિ તો આઇસ, લેમન કે ચૂના કપમાંથી પણ જતો નહિ. આજે તેને ચોરના ભાઇ ઘંટીચોર મળ્યા હતા.

દાકતર ઉજળો ફાંસીઓ હતો, તો દામોદર અને લાલદાસ પાકા ચોર હતા. એકમેકના મુખમાં થુંકે તેવાં ધરાક એકઠાં થયાં હતાં. ખાપરા અને ઝવેરી જેવી ખીના અત્યારે ખની હતી.

લાલદાસ (દામોદરને દાખ દેતાં):-“ જો ! ઓછું લેવાની વાત કરવાની નથી. તેને સાફ સાફ જણાવી દેવું કે જુઓ સાહેબ ! પ્રાણ બચાવવો હોય, ખૂનીને માટે ખૂદલા રાખવામાં આવેલા માંચડાપર ના ચઢવું હોય, લાજને હરાજ ના કરવી હોય, અને કરેલાં કાળાંધોળાં ખુદ્દાં ના પાડવા હોય, તો ખુશીથી હા કહી દો ને નાંખો નાણાં મારા ખોળામાં; નહિ તો હું તો મારે આ આજ્યો સરકારમાં. છેવટે એ કાંઈ નહિ આપે તો કાળી ડગલીવાળા પણ ખૂની પકડી આપવા માટેનું ઇનામ તો અપાવશેજ અને વળી આપણા આભારી રહેશે તેતો જુદાજ ! સમજ્યોને ? ”

“ તારૂં કહેવું સત્ય છે. ”

“ત્યારે હવે વાર કરવાનું કામ નથી, આજેજ-હમણું ને હમણાંજ.”

દામોદર ઉઠીને ગયો, અને સારાં કપડાં ખેરીને શેફ-બંધ આબે.

બન્ને જણા સાથે બહાર નિકળ્યા. લાલદાસે દાકતરના ઘરની પાસે આવતાંજ દામોદરને કહ્યું:—“જો અહિંથી હું તારી સાથે આવવાનો નથી. તું એકલોજ જા.”

દામોદર એકલોજ આગળ ચાલ્યો. લાલદાસે તેને દાકતરના ઘરમાં પેસતાં જોયો; અને પોતે વિચાર કરતો નજદીકનાજ એક ઓટલા ઉપર દામોદરના આવવાની રાહ જોતો બેઠો.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

લેને ગઠ પૂત અને ખોઈ આવી ખસમ.

લેવા જાએ છોકરાં, યતિ પાસે આલ્લાદ;

ગૂમાવી આવે ઘરવણી, કરીને છોકરવાદ;

દામોદર ગયો તે વખતે દાકતર તેના ઘરમાંજ હતો. ત્યાં આગળ જઈ તેણે નોકરની મારફતે સમાચાર આપ્યા કે, “એક રોગી આપને મળવા માગે છે.”

દાકતરે બે દોઢીયાં મળવાની આશાએ નોકરને હુકમ આપ્યો કે “તેને અહિંઆં મોકલો.”

નોકરે આવી તે વાત જણાવતાંજ દામોદર અંદરની

ખાંજીએ ગયો, અને ઠાકતરના સ્થાને જઈ ઉભો રહ્યો. ગોકળ-
જઠાસે તેના મુખ સ્થામુ ઝીણી નજરે જોવા માંડ્યું અને
પૂછ્યું:—“તમને શું થયું છે ?”

ઠામોદરે માંથું ખંજવાળતાં રોગ ! હાં, રોગ ! જો
કે રોગ તો બહુ મંદાટો નથી, પરંતુ તે રોગના સંબંધમાં
આપની સાથે કાંઈક વાત કરવાની છે.

ઠાકતર વિરક્ત બની ગયો. તેણે ઠામોદરને કહ્યું:—“રોગી
જાણીને તમને આવવા દીધા છે, નહિ તો હું તમને મળવાને
નવરો નહોતો.”

“પણ—પણ આપની સાથે બહુજ અમત્યની વાત કરવાની
છે. બહુજ જરૂરી છે, આપના લાલની છે; પછી તો તમે જાણો.”

“જોડો ! જલદીથી જણાવી દો કે શું કહેવાનું છે.
મારે ઘણું કામ છે.”

“હું તમારી પાસે આવ્યો છું.”

“તે તો હું નજરે જોઈછું, કે તમે મારી પાસે આવ્યા
છો; પરંતુ શા માટે આવ્યા છો ? જે કામ હોય તે જલ-
દીથી જણાવી દો, મારે કામ છે. અહિંયાં વાત કરવા જેટલા
વખતના પણ પૈસા પડે છે સમજ્યા.”

ઠામોદર લાલઠાસે કહેલી હકીકત ભૂલી ગયો હતો
તેથીજ તે માંથું ખંજવાળવા લાગ્યો હતો.

ઠાકતર ઠામોદરનાં આવાં લક્ષણ જોઈ બહુજ ગુસ્સે થયો
અને બોલ્યો:—“કેવો મૂર્ખ માણસ છે. એક પ્રકારનો ગધાડો
છે. શું કહેવાનું છે તે કહેતો નથી, અને યાદ કરતો હોય

તેમ કરે છે. જો આઉટ, ઢેમ રટુપીડ રાસકલ, બોલવાનું હોય તે બોલી દે, નહિ તો ચાલ્યો જા. મારો કીમતી વખત ખરાબ કરે છે.”

દાકતરે ગધાડો, મૂર્ખ, ઢેમ, રટુપીડ આદિ વિશેષણો લગાડવાથી દામોદર રાતો પીજો બની ગયો, ને પોતાના હૃદયમાં હીમ્મત લાવી બોલ્યો:—“ તમે જેનું—પેલા નરોત્તમદાસનું ખૂન કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો, તે માટે આવ્યો છું. ”

દાકતર એકદમ વાત સાંભળતાની સાથે ખુરસી ઉપરથી ઉભો થયો. તેનાં નેત્રો ઉંચાં ચડી ગયાં. તે માથા ઉપર હાથ ફેરવતો ફેરવતો આમ તેમ ઓરડાની અંદર આંટા મારવા લાગ્યો. તેનું સઘળું શરીર થરથર કંપવા લાગ્યું.

દામોદરની અવસ્થા પણ તેવીજ બનેલી હતી. તેનું મસ્તક પણ ભયથી કંપતું હતું.

બન્ને જણા કેટલીક પળો પર્યંત એક બીજાના રક્ષામુંજ નિહાળી રહ્યા.

આખરે દાકતરે દામોદરને ધીમે ધીમે કહ્યું—“ નરોત્તમદાસના સંગ્રામમાં તમે શું જાણો છો ? ”

દામોદરે પોતાના અંતરમાં કેટલુંક સાહસ એકઠું કરીને જવાબ આપ્યો:—“ તેણે પોને મને જે કહેલું છે તે જાણું છું ! ”

કેટલાક વખત પર્યંત દાકતરે વિચાર કરી ફરીથી પૂછ્યું:—“ તે તમારી સાથે ક્યારે મળ્યો હતો ? તેણે તમને શું કહેલું છે ? ”

“ જે રાત્રે આપે તેનું ગળું દબાવી મારી નાંખવાની

દાશિષ કરી હતી તેજ રાત્રે.”

દાકતરનું સઘળું શરીર કંપાયમાન થવા લાગ્યું. તેના હોઠ અને ગળુ સૂકાઈ ગયાં. તેના મુખમાંથી એક પણ શબ્દ બહાર નિકળ્યો નહિ. તે તદ્દન દિગ્મૂઢ જેવો બની જઈ આમતેમ આંટા મારવા લાગ્યો.

દાકતરને ઇલાઈ ગયેલો અને ગભરાતો જોઈ દામોદરનામાં સમય સાધી લેવાની હિમ્મત આવતી ગઈ. તેણે પોતાની વાત આગળ ચલાવતાં કહ્યું:—“ દાકતર! તે રાત્રે હું મારી ગાડી લઈને પરગામથી ઘર તરફ આવતો હતો, તે વખતે તે માણસ દોડતો મારી પાસે આવ્યો, અને કહેવા લાગ્યો કે મારું રક્ષણ કરો રક્ષણ કરો ! મને બચાવો બચાવો ! ”

દામોદરે જે જે હકીકત લાલલાસ પાસેથી સાંભળી હતી, તે સઘળી ધીરે ધીરે તેણે દાકતરને કહી સંભળાવી એટલે ક્રમે ક્રમે દાકતરનું મુખ લેવાતું ગયું. નરોત્તમ મરી ગયો નથી એમ તેના મનમાં નિશ્ચય થયો. તેના મૃત દેહ ક્યાં ગયો તે માલૂમ પડ્યું નથી, માટે તે જીવનોજ હોવો જોઈએ, એમ તેના મનમાં નક્કી થયું.

દામોદર સઘળી હકીકત તેને સંભળાવી ગયો, તેમાં કાંઈ પણ ખોટી હકીકત હોય તેમ તેને દેખાયું નહિ. આગળ પૂછવાની કે તેને ખોટો પાડવાની શક્તિ દાકતરમાં રહી નહિ. દામોદર બધી વાત સાચીજ કહે છે, એમ દાકતરના મનમાં દૃઢ નિશ્ચય થઈ ગયો.

છેવટે દામોદરે દાકતરને જણાવ્યું:—“ મારો સરકારમાં

જવાનો વિચાર નથી, અને તેથીજ હું ખારોખાર આપની પાસે આવેલો છું.”

જ્યારે દામોદર આ વાત કહેતો હતો, ત્યારે દાકતર તેના મુખ સ્હામુંજ જોઈ રહ્યો હતો.

છેવટે દામોદરે દાકતરને પોતાનો ઉદ્દેશ જણાવ્યો. “દાકતર ! જુઓ હું એક ગરીબ માણસ છું, છતાં કોઈનું પણ ખુર કરવું એવો મારો વિચાર નથી, અને એટલા માટેજ પ્રથમ તમારી પાસે આવ્યો છું.”

“મારી પાસે આવવાનું શું કારણ છે ?” દાકતરે પૂછ્યું.

દાકતર દામોદરને પોતાની પાસે આવવાનું કારણ ખરાખર રીતે સમજ્યો હતો, છતાં પોતાના મનની વાત મનમાં છુપાવી રાખી તેણે દામોદરને પૂછ્યું હતું.

દામોદરે તેને જવાબ આપ્યો—“ જુઓ દાકતર હું ગરીબ માણસ છું.”

“હા ! તમે ગરીબ છો તે હું પણ જ્ઞેયું છું.”

“એટલા માટેજ તમને કહું છું કે, કોઈ પણ રીતે મારે નરોત્તમદાસનો પત્ર લઈ સરકારમાં જવું ના પડે તેવો યોગ્ય બંદોબસ્ત તમે કરી આપો.”

દાકતર પહેલાંથીજ દામોદરનો ઉદ્દેશ સમજ્યો હતો, અને શું કરવું તે સંબંધમાં પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો હતો; છતાં તેણે તેને પુનઃ પૂછ્યું—“ તમે એકલાજ આવેલા છો ?”

“હા ! દાકતર સાહેબ, મેં આપને પહેલુંજ જણાવી દીધું છે કે, હું સીધો તેની પાસેથી તમારી પાસે એકલો

આવ્યો છું. હજી આ વાત કોઇને પણ મેં જણાવી નથી.”

ઠાકતર પોતાની તિવ્ર દ્રષ્ટિ ધરના બારણા આગળ તથા આબુખાબુ નાંખી લઈ બોલ્યો:—“ત્યાર પછી ?”

“ત્યાર પછી શું કહેવાનું હોય ? હું ગરીબ માણસ છું. મારી એવી ઇચ્છા નથી કે મારે કોઇનું ખૂરું કરવું. જો તેમ હોત તો હું તમારી પાસે શા માટે આવત ?”

ઠાકતર ટેમલની પાસે આવ્યો, અને તેના પર પડેલી પેટીની કુચીઓ હાથમાં લઈ પેટી તરફ જવા લાગ્યો. જતાં જતાં તેણે ઠામોદરના તરફ નજર કરી પૂછ્યું:—“મને જણાય છે કે, તમે આ વાત કોઇને પણ ના કહો તે માટે તમારે કાંઈક આશા છે. ઠીક છે ! બોલો તમારી શું લેવાની મરજી છે ? કાંઈ નક્કી કરી આવ્યા છો ?”

“હાજી ! નક્કી કરેલું છે.”

“શું ઇચ્છા છે, તે કહો જોઈએ ?”

“વીસ હજાર રૂપીયા !”

વીસ હજાર રૂપીયાની વાત સાંભળતાંજ ઠાકતર આશ્ચર્ય અકિત બની ગયો. તેના હાથમાંની ચાવીઓનો જુડો પૃથ્વીપર પડી ગયો અને કેટલાક સમય પર્યંત તે સ્તબ્ધ જેવોજ બની રહ્યો. આખરે તેણે ઠામોદરને પૂછ્યું:—“વીસ હજાર રૂપીયા ?”

ગોકળદાસ ઠામોદરની પાસે પાછો આવ્યો, અને તેના મુખ સ્હામુ બરાબર તાકીને જોતો કહેવા લાગ્યો:—“એ કેટલા બધા રૂપીયા થયા, તેનું તમને કાંઈ ભાન છે ?”

“હા ભાન છે ! બરાબર રીતે ભાન છે.”

દાક્ટર વગી ઘડીવાર મૌન્ય ધારણ કરી રહી બોલ્યા:-
 “ ત્યારે શું તમે વીસહજાર રૂપિયા લેવા માગો છો ? કાંઈ કમતી લેશો કે નહિ ? ”

“ નાજી ! એક પૈસો પણ કમી લેવાની વાત કરવી નહિ. ”

“ તમને કાંઈ વિચાર છે કે નહિ ? એટલા બધા પૈસા તે કાંઈ ઘરમાં રાખતુ હશે ? ”

“ કાલે આપજો. તેમ નહિ તો એ ચાર દિવસમાં પૂરા કરી આપજો; પછી કાંઈ ? ત્યાં સુધી હું સરકારમાં જઈશ નહિ, તેમ કોઈને જણાવીશ પણ નહિ. ”

“ અને તમને તે ના આપું તો ? ”

“ નહિ આપો તો પછી નિરૂપાયે સરકારમાં જવું પડશે. આપજા વિચાર કરો કે ત્યાં પત્ર આપ્યા પછી તમારી કેવી ગતિ થશે ? સરકારનું લફરું આપનાથી કાંઈ અબાણ્યું છે ? ”

દાક્ટરનું સઘળું અંગ આ સાંભળીને કંપી ઉઠ્યું. તેનું હૃદય ક્ષણવાર સ્તબ્ધવત્ બની ગયું. કોઈ પણ રીતે તેનું મુખ ઉઘડી શક્યું નહિ.

“ દાક્ટર ! આપ જાણો છો કે સરકારમાં આ વાત જાહેર થવાથી આપને ફાંસીને લાકડે લટકવાનું થશે ? ”

આ વખતે પણ દાક્ટર કાંઈ બોલ્યો નહિ. તે પોતાની ડૂમ્ચાઈમાં રમતો હતો, અને સમય શોધતો હતો. કોઈપણ રીતે આ ઉભા થયેલા પરમ શત્રુને ફસાવવાનો યુક્તિમંત્ર તે સાધતો હતો. તે ચોરનો ચોર અને લુચ્ચાનો પીર હતો. માખી મારવી અને માણસ મારવું એ તેને મન બરાબર હતું.

“શક્તમારી મરેલ વૈધ” એ કહેવત અનુસાર તેણે એ માણસો મારી પાકા વૈધ બનવાનો સંકલ્પ કર્યો હતો.

ગોકળદાસે કેટલીક વખત વિચાર કરી દામોદરને પૂછ્યું:-
“તમારી વાત સાચી છે, એ માનવાની સામ્રીતી શું છે?”

“એ સાચી ના હોય તો આ સઘળી હુકીકત મારા બાણવામાં આવે કેવી રીતે? નરોત્તમદાસનો કાગળ પણ મારી પાસેજ છે. તેણે તે પોતાને હાથેજ લખેલો છે. હવે જેમ તમને સારૂ લાગે તેમ કરો.”

“તમે શું કામ કરો છો.”

“પહેલાંજ મેં તમને જણાવ્યું છે કે, બળદ ગાડી ભાડે ફેરવવાનું કામ કરું છું. તેનું ભાડું મળે છે તેમાંથીજ ગુજ. રાત ચણાવું છું. ગરીબ માણસ છું.”

દાકતર હજી સુધી આમ તેમ ઘરની અંદર આંટાજ મારી રહ્યો હતો. તે પોતાના ઉપર વિકટ વિપત્તિનું વાદળ આવી પડેલું હોય તેવું નિહાળતો હતો. ગમે તે રીતે દામોદરનો નિકાલ કરવો તેવા એકજ નિશ્ચયપર તે આવેલો હતો. આ મનુષ્યને જીવતો છોડવાથી જીવનમાં મને કોઈપણ સમયે શાન્તિ મળશે નહિ તેવું તે સમજતો હતો તેથી છેવટે તે બોલી ઉઠ્યો:-“એનાથી કાંઈ પણ ઓછું લેશો કે નહિ.”

“એક પૈસો પણ ઓછો લેવાની વાત કરવી નહિ.”

“ત્યારે મારે તમને એક વાત જણાવવાની છે.”

“ભલે કહો! હું ખુશીથી સાંભળીશ.”

“જે એમજ છે તો પછી તમારા કહેવા પ્રમાણે કરીશું.”

પણ રૂપીયા જુદાથી લાવવાના છે, ઘરમાં કાંઈ ઘાલી મૂક્યા નથી કે હમણાં મંગાવી આપું. તમે જોસો, પરંતુ હાં ! વખતે કોઈ રાગી આવે અને આપને અહિં બેઠેલા જુએ તો તેને જોમ લાવવાનું કારણ મળે નહિ માટે થોડીવાર માણસ રૂપિયા લઈ આવે, ત્યાં સુધી તમે આ સ્કામેના ઝોરડાની અંદર પાછલી જાનુએ એક દિવાનખાનું છે તેમાં જઈ જોસો. ”

“ભલે ! તેમાં મને કાંઈ હરકત નથી. ત્યાં જઈને જોસું.”

પૈસાના લોભમાં પાગલ બનેલો દામોદર પોતાનો મનો-રથ ફલીભૂત થશે એ ઉત્સાહમાં સઘળી વાત ભૂલી જઈ લાલ-દાસને પૈસા લેવાના સમયે બોલાવવો ચુકી ગયો. દાકતરની વાત સાચી માની તે બેઠો હતો ત્યાંથી ઉઠ્યો, અને તેની પાછળ પાછળ પાછળની જાનુના એક દિવાનખાનાને નામે ઝોળખાવેલા ઝોરડાની અંદર ગયો. તે ઠેકાણે દાકતરના દવાખાના માટેની દવાઓનો સંગ્રહ રાખવામાં આવેલો હતો. દાકતરે તે ઝોરડાની અંદર પડેલી એક ખુરસી બતાવી દામોદરને તે સ્થળે બેસવાની સૂચના આપતાં કહ્યું:—“ આપ આ ઠેકાણે થોડીવાર બેસો. જેમ બનશે તેમ જલદીથી હું દરદીઓને દવા આપી વિદાય કરી પાછો આવી આપને આપના કહેવા પ્રમાણે નાણાં ચુકાવી આપીશ ”

દામોદરના મનમાં સહજ પણ સંદેહ ઉત્પન્ન થયો નહિ. તે નિડરપણે સ્કામે પડેલી ખુરસી ઉપર બેઠો. તે ઝોરડાનાં સઘળાં બારી બારણાં મજબૂતપણે ખીત્તા મારી સજ્જડ કરવામાં આવેલાં હતાં; કોઈપણ ઠેકાણેથી પવન આવવાની

જગો જણાવી નહોતી. દાકતર દામોદરને બેસાડી ખંડાર આવવા તૈયાર થયો, તે સમયે તેણે એક મોટા સીસાના ખૂચને ઉઘાડી નાંખ્યો, તથા પોતે ઉતાવળે પગલે ખંડાર નિકળી ગયો. ખંડાર નિકળી તેણે જે ખારણેથી તેણે અંદર આવ્યા હતા, તે ખારણું બંધ કરી દીધું; અને ખંડારની ખાનુએથી તાણું મારી પોતાની સાથે ચાવી રાખી ચાલતો થયો.

થોડી વાર થઈ નહિ એટલામાં તો દામોદર બેઠો હતો તે ઓરડાની અંદર ઝેરી હવા ભરાઈ ગઈ. દામોદરનું માથું ભમવા લાગ્યું તેથી તે એકદમ ખુરસી ઉપરથી ઉભો થયો, અને બંને હાથે માથું દબાવતો દબાવતો આમ તેમ ઓરડાની અંદર દોડાદોડ કરવા લાગ્યો. તેના નેત્રોના બંધ તૂટી જતા હોય તેવું તેને જણાયું; તેનો શ્વાસોશ્વાસ તદ્દન બંધ થઈ જતો જોવામાં આવ્યો જેથી તે મોટેથી ખૂમો મારવા લાગ્યો.

ઓરડાનાં દ્વાર અને બારી ખારણાં એવાં તો મજબૂત કરેલાં, તેમજ ફાટ વિનાનાં હતાં, કે તે ખૂમાખૂમનો અવાજ અંદરથી ખંડાર આવી શકે તેમ નહોતું, જેથી ખંડારના માણસની મદદની આશા રાખવી એ મિથ્યા હતું.

દામોદર ધીમે ધીમે ઓરડાના ખારણા આગળ આવ્યો, અને ગાંડા મનુષ્યની માફક દ્વારના ઉપર જોરથી હાથ પગ પછાડવા લાગ્યો, તથા વારંવાર મ્હોટેથી પોકાર કરવા લાગ્યો. “દાકતર ! દાકતર ! ઉઘાડો ઉઘાડો ! તમને સોગંદ છે, મને છોડી દો. પરમેશ્વર તમારું ભલું કરશે, મને જવા દો. હું મરી જાઉં છું; મારા પ્રાણ જાય છે. ઓ બાપરે, મૂઓ ! મૂઓ !

અથાવો, અથાવો ! ! ! ”

દામોદરના આખરના પોકારોનો કાંઈપણ પ્રતિકૃત્તર મળ્યો નહિ. કોઈએ પણ આવીને ખારણાં ઉઘાડ્યાં નહિ. આખરે તે બેભાન બની ભૂમીપર પટકાઈ પડ્યો. તેના મુખમાંથી અરબલિતપણે લોહી વહેવા લાગ્યું. તેનાં નેત્રો બ્રહ્મટી તરફ અવળાં ફરી ગયાં. પળે પળે તે તદ્દન સંજ્ઞાવિનાનો-ભાન વિનાનો બની ગયો, અને તેની વીસહજાર મેળવવાની આશા તેના પ્રાણની સાથે પલાયન થઈ ગઈ.

કેટલાક કલાક વ્યતિત થયા પછી દાકતરે તે ઘરની ખારીઓ ખુદારની ખાજીએથી ચુકિતપુરઃસર ખુદ્દી કરી નાંખી, પોતાના નાક આગળ રૂમાલ રાખી, તે તે ઓરડાની અંદર પેઠો, અને પોતે ઉઘાડી મૂકેલી શીશીના બુચને બરાબર રીતે મજબૂતપણે પુનઃ બેસાડી દીધો. તરતજ બીજી એક શીશી ઉઘાડી પોતે ખુદારની ખાજીએ આવી ઉભો રહ્યો.

થોડો વખત ખુદારની ખુદ્દી હવા લઈ ફરીથી તે પાછો ઓરડાની અંદર પેઠો, અને દામોદરના મૃત દેહને પડ્યો હતો ત્યાંથી બેચી જઈ એક લાકડાની મોટી પેટીની અંદર નાંખતાં બોલ્યો:—“ ઠીક છે ! રાત્રે તારી ગતિ કરવાની છે ! ”

પેટીને બંધ કરી દાકતર તરતજ સઘળાં ખારી ખારણાં પૂર્વવત્ બંધ કરી ખુદાર નિકળ્યો અને જાણે કાંઈપણ બનાવ બન્યો નથી તેવી રીતે તે ખુદારના દિવાનખાનામાં આવી ખુરસી ઉપર બેઠો.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

તપાસની તદ્દમીર.

કળથી કાળાં માનવી, વશ કરતાં માતંગ;
કહીન કાર્ય એને કશું, કર કરવું જન અંગ.

ખંડેશવ મેનાની પાસેથી રજા લેઈ નીકળ્યા પછી નરો-
તમદાસના મકાનની પાછળની બાજુએ ગયો, અને ત્યાં જઈ
તેણે બહુજ બારીકાઈથી તપાસ કરી તો તે સ્થળે એક ગાડીનાં
પૈડાંનો તાજેજ ઘસારો પડેલો દેખાયો.

તે મકાનની પાછળ એક ગલિય ગલી હતી, કે જ્યાં
ફક્ત એકજ ગાડી પરાણે જઈ શકે તેટલી જગો હતી. તે
ઠેકાણે કોઈપણ દિવસે ગાડી આવી હોય તેવું બાણુવામાં આવ્યું
નહોતું, તેમ ત્યાં થઈને કોઈપણ મકાનની અંદર જવા આવ-
વાનો મહોટો રસ્તો નહોતો. તેમ અન્ય કોઈપણ મહોટા માર્ગ-
પર તે ગલીની અંદર થઈ જવાતું નહોતું, તેથી ત્યાં આગળ
માણસોનો અવરજવર બીલકુલ હતોજ નહિ.

ખંડેરાવે પોતાના મનમાં ને મનમાંજ કહ્યું:—“જણાય
છે કે આ ઠેકાણે એક ગાડી આણુવામાં આવેલી છે. તે
અહિંયાં કેમ લાવવામાં આવી હશે? આ બાજુથી કોઈપણ
મકાનની અંદર જવા આવવાનો રસ્તો નથી તો પછી ગાડી,
અહિંયાં લાવવાનું કાંઈ કારણ?”

ફરીથી તેણે નરોત્તમદાસના મકાન તરફ પોતાની દ્રષ્ટિ ફેરવી, તો મકાનના પાછળના ભાગપર છબ્બુ જોવામાં આવ્યું. તે જોઈ ખંડેરાવ એકદમ ઊભી ઉઠ્યો:—“ ઠીક ઠીક ! આજ તે જગો. આ બાબુ પર ઘરની અંદર એક જનો છે. તેજ તે કહેતી હતી. ”

તેણે જના આગળ જઈને જનાનું બારણું ઠોક્યું, તો તે તદ્દન ખુલ્લું હતું. તે બોલ્યો:—“ ઠીક છે ! આ જનો ખુલ્લો છે તેજ બતાવી આપે છે કે આ રસ્તે થઈને કદી કોઈ પણ મનુષ્ય બહાર નિકળી જવા ધારે તો નિકળી શકાય તેમ છે. જે માણસે પેલી બાબુના દ્વારને અંદરથી બંધ કરેલું છે, તેજ મનુષ્ય આ રસ્તે થઈને બહાર નિકળી ગયો હોવો જોઈએ ! પણ આ શું ? ”

ખંડેરાવે વિશેષમાં એક ફાટી ગયેલા વસ્ત્રનો કટકો તે જનાની બારી આગળ ભરાઈ રહેલો ઝુલતો જોયો. તેણે તેને ખેંચી પોતાના હાથમાં લીધો, અને લક્ષ્યપૂર્વક તપાસ્યો, તો તે ટુકડો બારીનાં બારણાં સાથે ભરાઈ ફાટેલો હોય તેવો જણાયો. તે પોતાના મનની સાથે વિચાર કરી પુનઃ બોલ્યો:— “ આ કપડું જે સમયે આ ખીલાની અંદર ભરાયેલું હશે, તે સમયે તે માણસ અત્રેથી જતા રહેવાની ઉતાવળમાં હોવો જોઈએ. નાસવાની ઉતાવળમાંજ તેના શરીર ઉપરના બધી-યાનનો ભાગ ભરાઈ ગયેલો છે, અને તેને કાઢવા જટિલો સમય તેને મળ્યો નહિ હોય એમ દેખાય છે. આ કપડું કોઈ ગૃહસ્થના અંગપરનું હોય તેવું જણાતું નથી, કિન્તુ

સામાન્ય સ્થિતિના ગરીબ માણસોના પહેરવાના વસ્ત્રનો ટુકડો છે. જેનું આ કપડું છે, તેજ માણસ અહીંથી જતો રહેલો હોવો જોઈએ ! તે માણસની શોધ કરવી એ પ્રથમ કર્તવ્ય છે. વાહવાહ ! કેવી મજેની વાત છે. આ કપડાના એક છેડા ઉપર ધોનાર ધોળીએ કરેલી નિશાનીઓના માર્કો છે. આ માર્કોની તપાસ કરવાથી તે મનુષ્યનો પત્તો જરૂર મળશે.

હવે તે સ્થળે તેને કાંઈપણ વધુ જોવા કે જાણવા જેવું જણાયું નહિ તેથી તે પોતાના ઘર તરફ પાછો વળ્યો.

કેટલાક દિવસ સુધી તેણે શહેરમાં રહેનારા ધોળીઓનાં મકાનો અને તેમના તરફથી કપડાંપર કરવામાં આવતા માર્કો-ઓની ગુપ્ત રીતે તપાસ કરી. તેનો તે પરિશ્રમ સફળ નિવડ્યો. આખરે એક જગોપરથી પત્તો મળ્યો. ધોળીએ પોતાનો માર્કો ઓળખતાની સાથેજ જણાવ્યું કે “ આતો આ ગામના માણસનાજ કપડા ઉપરની નિશાની છે. ”

“ તે માણસ કોણ છે ? ”

“ તે હામોદર નામનો એક ગાડીવાન છે. ”

“ ક્યાં રહે છે ? ”

“ અહિંયાં પાસેજ રહે છે. આ સામેની ગલીમાંજ તેનું ઘર છે. ગમે તેને પૂછશો તો તે તમને બતાવી દેશે. ”

ખંડેરાવ હામોદરના ઘર તરફ વળ્યો, અને રસ્તામાં મળતા કેટલાક મનુષ્યોને પૂછતો પૂછતો તે હામોદરના ઘર પાસે પહોંચ્યો. હામોદરના ઘરનાં બારણાં આ વખતે બંધ હતાં, તેથી તેણે તે ઉઘડાવવા માટે ખુમો નહિ મારતાં બાર-

જાંજ ખખડાવ્યાં.

એક સ્ત્રીએ ઘરની અંદરથી આવી બારણું ઉઘાડ્યું. ખંડેરાવે તેને પૂછ્યું:—“ આ દામોદરનું ઘર છે કે ? તે અહિંયાં રહે છે ? ”

ઉઘાડવા આવનાર સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો:—“ હા ! આપ કોણ છો ? ”

“ તે પછી કહીશ. દામોદર ઘરમાં છે ? ”

“ ના. ”

ના નો ઉત્તર આપતાં આવેલી સ્ત્રીની આંખોની અંદરથી અશ્રુ પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. ખંડેરાવે તે બરાબર રીતે જોયું. બાઈએ આવતાં અશ્રુઓને બાળવા પ્રયત્ન કર્યો.

ખંડેરાવે તેને ફરીથી પૂછ્યું. “ દામોદર તમારે શું સગા થાય છે ? ”

“ મારા સ્વામિ થાય છે. ”

“ ઠીક ! તમારા સ્વામી હાલ ક્યાં છે ? ”

“ તે ક્યાં ગયા છે, તે હું જાણતી નથી. ”

આ વખતે દામોદરની સ્ત્રીનાં આંસુ ખાળ્યાં ખાળ્યાં નહિ, તે મ્હોટેથી રૂદન કરવા લાગી ખંડેરાવે તેને શાન્ત કરતાં કહ્યું:—“ ખેંદેન તમે અંદર ચાલો, તમારી સાથે મારે કાંઈક ગુપ્ત વાત કરવાની છે. ”

બાઈના ઉત્તરની રાહ નહિ જોતાં ખંડેરાવ તરતજ ઘરની અંદર ગયો. દામોદરની સ્ત્રીએ તેને કોઈપણ રીતે અટકાવ્યો નહિ. તે પણ ખંડેરાવની પાછળ પાછળ ઘરની

અંદર ગઇ, અને એક બાજુપર ઉભી રહી.

ખંડરાવે દામોદરની સ્ત્રીને કહ્યું—“ જુઓ બાઈ ! હું એક છૂપી પોલિસનો માણસ છું.”

છૂપી પોલિસનું નામ સાંભળી બાઈ ખડેબાકળી બની ગઇ. આજે પણ છૂપી પોલિસનું નામ સાંભળી દુનિયાનાં માણસો દમ ખાઈ જાય છે. વાતમાંથી વતેસર થશે એમ સમજી રસ્તા પર કે ઘરમાં વાત કરતાં માણસો ડરે છે. મોટા કહેવાતા મનુષ્યોને પણ તે ખાતાનાં માણસોનો ભય લાગે છે, તો દામોદર જેવા એક ગાડીવાન મારવાડીની બીન કેળવાયેલી સ્ત્રીને તે છૂપી પોલિસના માણસનું નામ સાંભળતાંજ કંપારો આવે એમાં કાંઈપણ નવાઇ જેવું નહોતું. તે ભયથી થરથર કંપવા લાગી, અને ખંડરાવના મુખ સામું જોઇ રહી.

ખંડરાવે તેને ભય પામેલી જોઈ આશ્વાસન આપતાં કહ્યું:—“ બાઈ ખડીશો નહિ, બારણાં બંધ કરી અહિં આવી બેસો. તમારા ભલાને માટેજ હું અહિંયાં સુધી આવ્યો છું.”

દામોદરની સ્ત્રીએ કાંઈપણ ઉત્તર આપ્યો નહિ, પરંતુ મોં ઉપર હાથ ઢાંકી ધુસ્કેને ધુસ્કે રડવા લાગી. ખંડરાવે તેને કહ્યું:—

“ જુઓ બાઈ ! તમે જે કાંઈ વાત જાણતાં હો તે જણાવશો તો તમારું સાડું થશે. ખરું હોય તેજ જણાવજો, ખોટું કહેવાનું કાંઈપણ કારણ નથી; વાત છુપાવશો નહિ તો તમને મારાથી બનતી મદદ હું આપીશ. વળી બીજો લાસ મળશે તેતો જુદો.

આશ્વાસન આપવા છતાં દામોદરની સ્ત્રી વધુ વધુ રડવા લાગી. તેનું હૃદય હાથ રહ્યું નહિ. ખંડેરાવે ફરીથી તેને જણાવ્યું:—“ બાપુ! રડવાથી કાંઈ લાભ મળશે નહિ. ચાલો કહો જોઈએ તમારો સ્વામિ હાલ ક્યાં છે ? ”

“ તે હું કાંઈપણ જાણતી નથી ! ”

“ ક્યાં ગયા છે ? ”

“ કાલે સહવારે ઘર આગળથી ગયા છે; ને આખી રાત્રી વહી ગઈ છતાં તે હજી આવ્યા નથી. ”

“ તમને ખબર છે કે ક્યાં ગયા છે ? ”

“ તે હું જાણતી નથી. આપને તેમનું શું કામ છે ? ”

“ તે સઘળી વાત હું તમને પછી કહું છું. ” ખંડેરાવે પોતાના ખીસ્સામાંથી નરોત્તમદાસની પાછલી ખારી આગળથી મળી આવેલો લુગડાનો ટુકડો બહાર કહાડી દામોદરની સ્ત્રીને બતાવી પૂછ્યું:—“ બાઈ! આ કેના લુગડાનો કડકો છે ? તે તમે ઓળખો છો ? ”

દામોદરની સ્ત્રીએ તે લુગડાનો કડકો હાથમાં લઈ તપાસ્યો અને ઊલી ઉઠી:—“ આપને આ કડકો ક્યાંથી મળ્યો ? ”

“ પહેલાં એ કહો કે આ કડકો તમારા સ્વામીનાં લુગડાંમાંનો હોય કે ? પછી સઘળી હકીકત તમને જણાવીશ. ”

દામોદરની સ્ત્રી ગળચવાં ખાત્રા લાગી. તે જોઈને ખંડેરાવે તેને કહ્યું:—“ જુઓ બાઈ ! મારી પાસે ખરી વાત છુપાવવાથી તમને લાભને બદલે હાની થશે. તમારા સ્વામિ કાલ રાતના ઘેર આવ્યા નથી, તે તમને ખબર છે ? ”

“શું કોઈ કામમાં રોકાયેલા છે માટે આવ્યા નથી ?”

“પહેલાં પણ એક દિવસ આખી રાત્રી તે ઘેર આવ્યા નહોતા ! કેમ ખરી વાત છે ને ?”

હામોદરની સ્ત્રીએ ખરોખર ઉત્તર આપ્યો નહિ, તેથી ખંડેરાવે તેને ફરીથી કહ્યું :—“સાચી વાત કહેવાથી તમનેજ લાભ થવાનો છે. તે દિવસે તે કેટલા વાગે રાત્રે પાછા આવ્યા હતા ?”

“તેની મને ખબર નથી, હું ઉંઘી ગયેલી હતી.”

“એ વાત ખોટી કહો છો ! જો ખરી વાત નહિ કહો તો તમારા સ્વામીનું બહુ કરી શકાશે નહિ, પછી મારો દોષ કાઢશો નહિ કાલે તમારા સ્વામી કેટલા વાગે બહાર ગયા છે ?”

“સવારમાં.”

“ત્યાર પછી ઘેર આવ્યાજ નથી ?”

“ના !”

“ક્યારે પાછો ઘેર આવીશ તે કહ્યું હતું ?”

“તેઓએ કંઈપણ કહ્યું નથી.”

“તે એકલા ગયા હતા, કે બીજા કોઈ તેમની સાથે ગયું છે ?”

“બીજા એક માણસ ગયું છે.”

“તે માણસ કોણ હતું ?”

“એક તેમનો ભાઈમંદ હતો.”

“તેનું નામ શું ?”

“તેનું નામ મને ખબર નથી.”

“ એ વાત ખાધી ખોટી બોલાઇ. આમ ખોટું બોલવાથી તમે તમારા સ્વામીનો પત્તો મેળવી શકશો નહિ. તમારા લાભના માટેજ હું અહિંયાં આવેલો છું. જો તમે મને ખરી ખબર નહિ આપો તો પછી મારો ઉપાય ચાલશે નહિ. તેમ ખોટું કહેશો તો હું તમને કાંઈપણ વાત કરીશ નહિ. ”

“ સાહેબ ! હું વધારે કાંઈપણ જાણતી નથી. ”

“ વાર ! તમારો સ્વામી કાલનો ઘર આગળ આવ્યો નથી તેની ખબર તમે પોલિસને કાંઈ આપી છે ? ”

“ ના. ”

“ કેમ ? ”

“ મારા મનમાં તો એવું છે કે તે આજે પાછા આવશે. આવી રીતે કેટલીએ વખત તેણે ખર્ચે ત્રણ ત્રણ દિવસ બહાર ગૂમાવી પાછા આવે છે. ”

“ તમારું માનવું ખોટું છે. આ વખતે આવશે નહિ, કેમકે તે જીવતા હોય તેવું મારું માનવું નથી. ”

દામોદરની સ્ત્રીએ આ વાત સાંભળી ખૂબ રડવા માંડ્યું.

ખંડેરાવે તેને છાની રાખીને પૂછ્યું :—“ આ વખતે પણ તે પાછા આવશે તેવો તમને વિશ્વાસ છે ? ”

“ ના જો તે જીવતા હોત, તો તો ક્યારનીએ મને તેમના આવાગમનની ખબર મળી હોત એ હું ખરાબર રીતે જાણું છું. ”

ખંડેરાવે તેને બીજી પણ કેટલીક વાતો પૂછી, પણ તેનો કાંઈ સંતોષકારક જવાબ મળ્યો નહિ જેથી તે ત્યાંથી

આવતો થયો.

દામોદરના ઘરની ખુલ્લાર નિકળી તેણે આનુષાનુ રહેનારાં માણસો પાસેથી કેટલીક હકીકત તેના સંબંધમાં મેળવી લીધી. દામોદર કેવા દેખાવનો છે તથા કેવી વર્તણૂકનો છે વિગેરે બાબતની પોલિસને ખબર પહોંચાડી. મહેલ્લાના લોકો તરફથી તેની વર્તણૂક સંબંધી કાંઈપણ ખરાબ હકીકત મળી નહિ.

ખંડેરાવના મનમાં ખાતરી હતી કે, દામોદરે જીનાની બારીએ થઈને નરોત્તમદાસના ઘરમાં પ્રવેશ કરેલો હોવો જોઈએ, નહિ તો તેનું કપડું ત્યાં ભરાય નહિ, માટે પ્રથમ તેનેજ શોધી કાઢવાની જરૂર છે. તેના મળવાથી આ કેસમાં કેટલીક સરળતા થઈ પડશે એમ તેને સમજાયું.

દામોદરની સ્ત્રી તેને માટે કેટલી દુઃખી થાય છે, તે તેણે ખરાબર જાણ્યું હતું. ખંડેરાવ પણ દામોદરના માટે પોતાના મનમાં દુઃખી થવા લાગ્યો. તેણે મનમાંજ કહ્યું:- “એકાદ બે દિવસમાં ગમે તે રીતે તેને શોધી કાઢવો તો ખરોજ.” આવી રીતે પ્રતિજ્ઞા કરી તે તેના સંબંધમાં તપાસ કરવા લાગ્યો.

પરંતુ ખંડેરાવની પ્રતિજ્ઞા ફેગટ હતી, કારણ કે જે સમયે તેણે પોતાના મનની અંદર દૃઢ નિશ્ચય કર્યો તે સમય ખુલ્લાંજ દામોદર દાકતર ગોકળદાસની પેટીમાં પૂરો થઈ પૂરાઈ ગયેલો હતો.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

ચતુરની ચાલાકી.

કાગ કાગના માંસને, ખાવા ચાહે ચિત્ત;
મળે ન સ્વાદ મનમાનતો, ઉલટું બને અહિત.

ઢાકતર ગોકળઢાસના ઘરની અંદરના ચોકમાં અર્ક કાઢવાને માટે એક બાબુપર મણેક કોલસા સમાય તેવી મોટી લકી હતી, કે જેમાં વખતો વખત રાત્રીના સમયે અર્ક આદિક દવાઓ બનાવવાનું કામ પોતે કર્યો હતો. આજે પણ રાત્રીના દશેક વાગ્યાના સુમારે ઢાકતરની આજ્ઞાથી એક નોકરે તે લકી કોલસા પૂરી સળગાવી હતી. લકી બરાબર સળગ્યા પછી ઢાકતરે નોકરને કહ્યું:—“તુ જરા જઈને ખૂદાર બેસ ! કોઈ પણ માણસ આવે, તો તેને અંદર આવવા દઈશ નહિ; હું દવા બનાવવાનું કામ શરૂ કરું છું.”

એકની આજ્ઞાનુસાર નોકર ખૂદાર જઈ બેઠો અને પોતે વચ્ચેનું બારણું બંધ કરી વિચાર કરવા લાગ્યો. “હવે કોઈ શત્રુ જીવતો રહ્યો નથી. જે આ માણસ જીવતો રહ્યો હોત તો જરૂર મારું કંઈ કારણ્ય ધુળ મળત, પણ આ મૃત દેહનું હવે શું કરવું ? (વિચાર કરી) શું તે જોજ કે આ સળગતી લકીમાં તેને નાંખી દેવો, કે તરતજ ભસ્મીભૂત થઈ જાય. એ વાત તો ખરી, પણ ફર્ગેંધ ઉડશે તેનું કેમ ?

કેટલીક વખત સુધી વિચાર કરી તે સ્થાને ગોઠવેલી શીશીઓ તરફ નજર કરતાં ફરી બોલ્યો:-“વાહવાહ ! આ શીશીઓમાં અનેક પ્રકારના અર્કો ભરેલા છે તેને ખુલા મૂકી દેવા, તેમજ તેમાંથી થોડાક ભઠ્ઠીમાં નાંખવા એટલે ફગેંધ જણાયે નહિ, અને જ્ઞાર પણ કોઈ જણવા પામશે નહિ કે એને અહિંયાં બાળ્યો છે. ઠીક ત્યારે એતો એજ. ”

તત્કાળ દાકતર ખુરસી ઉપરથી ઉભો થયો, અને તેણે એક મોટો છરો હાથમાં લીધો. તેને જોઈએ તેવી ધાર છે કે નહિ તેની પરિક્ષા કરી, જે પેટીમાં દામોદરને પૂરવામાં આવેલો હતો, તે પેટી ઉઘાડી દામોદરના દેહને જ્ઞાર જેની કાઢ્યો; અને ભઠ્ઠીમાં નાંખવા જેવડા ન્હાના ન્હાના ટુકડા કરવા માટે તૈયારી કરી; પણ જેવો તે દામોદરના મૃતદેહ ઉપર છરાનો ઘા કરવા જતો હતો, તેવામાં જ્ઞારનાં બંધ કરવામાં આવેલાં બારણાં ઉપર કોઈએ જોરથી હાથ ઠોક્યો. એક વખત તો સાંભળ્યું ના સાંભળ્યું કરી તે કાંઈપણ બોલ્યો નહિ. બીજી વખત હાથ ઠોકવામાં આવ્યો, જેથી દાકતર છરાને એક બાબુપર મૂકી દઈ દ્વાર પાસે આવ્યો અને ક્રોધ પૂર્વક પૂછવા લાગ્યો:-“ કોણ છે ? કેમ બારણાં ઠોકો છો ? ”

જ્ઞારની બાબુએથી નોકરે જવાબ આપ્યો. “ હું છું. ”

“ મેં તને કહેલું છે કે મને બોલાવીશ નહિ, છતાં કેમ પાછી ગરબડ કરે છે ? ગરબડ થવાથી કામ બગડી જશે; તે સમજતો નથી ? ”

“ પણ એક માણસ આપને મળવા માટે આવેલો છે. ”

“ તેને કહે કે કાલે આવજો, આજે બહુજ કામ છે; માટે હું મળી શકીશ નહિ. ”

“ ઘણું કહ્યા છતાં તે પાછો જતો નથી. તે તો એમજ કહેતો બેઠો છે કે હું તો દાકતરને મળ્યા સિવાય જનારજ નથી. ”

“ કાણુ છે ? તેનું નામ શું છે ? ”

“ ખંડેરાવ કરીને એક પોલિસનો માણસ છે. ”

એકાએક પોતાની સ્થાને વીજળી પડવાથી મનુષ્યને જેવો ભય ઉત્પન્ન થાય છે, તેવો ભય દાકતરના મનમાં પણ ઉત્પન્ન થયો. તે પગથી તે માથા સુધી થરથર ધ્રુજવા લાગ્યો અને તેનો કંઠ રૂંધાઈ ગયો.

તે બહુજ યત્ને સાવધ થયો, અને પાસે પડેલા એક શીશામાંથી થોડોક દારૂ ગ્લાસની અંદર કહાડી ગટગટાવી ગયો. જરા ટટારી આવતાં જહાર ઉભા રહેલા પોતાના નોકરને જણાવ્યું—“ તું તેમને પૂછ કે તેઓ શા માટે આવ્યા છે ? એવું શું અગત્યનું કામ છે ? ”

નોકર દાકતરના કહેવા મુજબ ખંડેરાવ જ્યાં આગળ બેઠો હતો ત્યાં આગળ પૂછવાને માટે ગયો. એટલામાં દાકતર પેટીમાંથી જહાર કાઢેલું દામોદરનું શળ પાછું પેટીમાં નાંખી દીધું, અને હાથ મોઢોડું ઘોઈ સાફ કર્યાં. માથાના વિખરાયેલા વાળ સ્થામા અરીસામાં જોઈ બરાબર કરી જહાર આવ્યો, અને ચોરડાનું દ્વાર હટું તેમ બંધ કરી દીધું.

એટલામાં નોકર પણ ખંડેરાવને પૂછી ત્યાં આગળ આવ્યો અને જવાબ આપ્યો—“ તેઓ તો જે કામ માટે

આપની પાસે આવેલા છે તે કામ આપને રૂબરૂમાં જણાવવા માગે છે; મને તો કહેવાની સાફ ના કહે છે.

તેનું કહેવું સાંભળી દાક્તરે કહ્યું:—“ જા ! બાલાવી લાવ તેમને ? ” એ પ્રમાણે નોકરને જણાવી પોતે બાબુના ચોરડાની અંદર ખુરસી તાણી બેઠો.

કેટલીક વારે ખંડેરાવ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેને જોઈને દાક્તર આશ્ચર્ય પામતો હોય તેવી રીતે પૂછ્યું:—“ ઓહો ! તમેજ છો કે ? આટલી મોડી રાત્રે આપ ક્યાંથી ? ”

“ અગત્યની વાતચીત કરવાની છે, તેથી આવ્યો છું. બેસવાની રજા છે ? ”

“ બેસો ! બેસો ! લ્યો ચીરટ પીઓ ! ” દાક્તરે ટેબલ ઉપર પડેલી ડબ્બીમાંથી એક ચીરટ તેને ધરી.

ખંડેરાવ સ્થાને પડેલી ખુરસી ખેંચી દાક્તરની સ્થાને બેઠો, અને બોલ્યો:—“ આપની પાસે આવ્યો છું ! ”

“ બહુ સારું કર્યું ! કહો શા માટે પધારવું થયું છે ? ”

“ નરોત્તમદાસની સ્ત્રી મણિબાઈના ખૂનના સંબંધમાં. ”

દાક્તર પોતાના મનમાં જરા ગભરાયો, પણ તેણે પોતાના મનની ગભરામણને મનમાં દબાવી દઈ ઉત્તર આપ્યો:—

“ શું કહો છો ! ? ખુન થયું છે ? ના, ના ! મને લાગતું નથી કે ખુન થયું હોય. ”

ખંડેરાવે બહુજ ગંભીરતાથી ઉત્તર આપ્યો:—“ નહિ સાહેબ ! ખોટી વાત નથી પણ ખરી વાત છે, કે ખુનજ કરવામાં આવ્યું છે. ”

વાત સાંભળતાની સાથેજ ઠાકતર એકદમ સફાળો ખુરસી ઉપરથી ઉભો થયો, પણ પાછો સ્થિર ચિત્ત રાખી બેઠો, અને બોલ્યો:—“આપની વાત બસબસ સમજવામાં આવતી નથી.”

ખંડેરાવે બહુજ દ્રઢતાથી કહ્યું:—“ઠાકતર ! આપને સમજાવવાને માટેજ હું અહિંયાં આવેલો છું.”

ઠાકતર તેના દ્રઢતા ભરેલા શબ્દોથી બહુજ લચલીત બન્યો, તેણે જવાબ આપ્યો:—“આપ આવા રૂપમાં કેમ કહો છો?”

“કેમ આપ મારા બોલવામાં કાંઈ વિશેષતા વિલોકો છો ? ઠીક ! આપને આ બારણું બંધ કરવામાં કાંઈ હરકત છે ?

“કેમ વાર ? બંધ કરવાની શું જરૂર છે ?”

“બહુ ગુસ્સે વાતો કરવાની છે, ઠાકતર સાહેબ ! અને તે કોઈના પણ સાંભળવામાં આવે તે ઠીક નહિ.”

ઠાકતરના જવાબની કાંઈપણ રાહ નહિ જોતાં ખંડેરાવ ખુરસી ઉપરથી ઉઠ્યો, અને બારણાં બંધ કરી અંદરથી આગળો લીડી પાછો પોતાની ખુરસીપર બેસી ધીમે ધીમે ઠાકતરને કહેવા લાગ્યો:—“ઠાકતર સાહેબ ! મણિભાઈ શાથી મરી ગઈ છે તે આપનાથી કાંઈ અજાણ્યું છે ? કેમ સાહેબ બોલતા નથી ?”

સવાલ સાંભળવાની સાથેજ ઠાકતરનું મુખ સૂકાઈ ગયું. ખંડેરાવ તેથી વિસ્મય થયો નહિ.

ઠાકતર પળવાર વિચાર કરી સ્વસ્થ થઈ બોલ્યો:—“હા ! તે હું બરાબર-રીતે જાણું છું. પોલિસ પણ.”

“પોલિસની વાત એક બાબતુપર મૂકી દો. મને તમારી

મૂળ વાતજ સાંભળવા ઘો, એ બાબતમાં પોલિસની આંખોમાં ધુળ નાંખવામાં આવી છે, એ કાંઈ આપનાથી અબલધુનું છે ?”

“આપ શું કહોછો, તે હું બરાબર સમજી શકતો નથી.” એટલું કહી હાકતર ઉભો થયો. હવે તેને બેસી રહેવું બહુજ મૂશ્કેલ લાગ્યું.

ખંડેરાવ હાકતરની સ્થિતિ જોઈ બોલ્યો:—બેસો ! આટલા અધિરા ગ્રા માટે થાયો છો ? આમ અધિરા થવાનું કાંઈ કારણ નથી. આપ જેટલી ખરી હકીકત જાણો છો તેટલી બધીએ મારા જાણવામાં આવી છે. આપ જણાવો કે આપને મણિબાઈની સાથે શો સંબંધ હતો ?”

“મારી સાથે તેનો સંબંધ કેવો !”

“મને પણ ઉઠાવવાની વાત કરો છો ? ખાલી ખોટી વાત કરી મારી આંખોમાં ધુળ નાંખવાનો પ્રયત્ન કરશો તો તેમાં તમે ફાવશો નહિ. હું બરાબર રીતે જાણું છું, કે આપની સાથે મણિબાઈને બહુજ સારો સંબંધ હતો.”

હાકતરના મુખપર નિરાશાની છાયા દેખાવા લાગી. ખંડેરાવે આગળ ચલાવ્યું. “મણિબાઈ તે વાત પોતાના ધણીને કહેવાને માટે ઇચ્છા રાખતી હતી કેમ ખરૂંને ?

“કયી વાત ?”

“મહેરબાન ! કૃપા કરી અજાણપણાના ડાળને એક બાજુ પર મૂકી દો, મારી પાસે સઘળું સ્પષ્ટ કહેવરાવવામાં માલ કે મનહ નથી ! આપ અને હું બન્ને અત્રે એકલાજ છીએ; ત્રીજું કોઈ હાજર નથી ! તેમ મારી વાત

ખીજી કોઈ સાંભળી શકશે પણ નહિ, છતાં જો આપની ઈચ્છા છે તો સ્પષ્ટ કહી સાંભળાવું છું. મહેરબાન ! આપેજ મણિખાઈનું ખુન કરેલું છે, કેમ ખરી વાત છેને ?”

આ શબ્દો સાંભળતાંની સાથેજ દાકતરના શરીરમાંનું લોહી ઠરી ગયું. તેના મુખમાંથી એક પણ શબ્દ નીકળી શક્યો નહિ. તેની એવી સ્થિતિ જોઈ ખંડેરાવે પોતાની વાતમાં અધિક ઉમેરો કરતાં જણાવ્યું. “દાકતર ! આ કાર્યમાં તમે એવી ચતુરાઈ વાપરી છે કે તે કોઈપણ માણસ જાણી શકે તેમ નથી. ગમે તેવો આક્ષાક મનુષ્ય પણ ગોથાં ખાય તેવો રસ્તો આપે લીધો છે. પરંતુ આપને ખબર તો હશેજ કે ‘પાતાળે પેસી કરેલું પાપ, પાતાળને ભેદી છાપરે ચઢી છીંકો ખાય છે ?’ તો પછી આ તો સ્વીકૃત્યા કરવામાં આવી છે. તે મહા પાપ ગમે ત્યારે પણ પ્રગટ થયા સિવાય રહે ખરું ? એનો આપજ વિચાર કરો ?”

દાકતર ખંડેરાવની જાળમાં ફસાયો. તેણે ટેબલ ઉપર પડેલી એક શીસી હાથમાં લઈ કહી દીધું. “આજ ઔષધને ?” પળવારમાં દાકતર પોતાના મનમાં પસ્તાવા લાગ્યો કે મેં આ શું કર્યું ?

ખંડેરાવે બહુજ ગંભીરપણે કહ્યું:—“કેવળ ઔષધથી નહિ, પરંતુ તેમાં ખીજો પણ એક ભેદ છે !”

દાકતર એકદમ ખુરસી ઉપરથી ઉભો થયો, અને પાસેની આલમારી ઉપરથી એક ઔષધની શીસી હાથમાં લઈ તેમાંથી થોડી પ્રવાહી દવા તેણે એક ખાલામાં કાઢી. પછી તે ખંડેરાવના

તરફ જોઈ બોલ્યો “ તમે મને પકડવા માટે આવ્યા છો ? ”

આ વખતે લયને લીધે દાકતરનું જ્ઞાન શુભ થઈ ગયેલું હતું; પરંતુ કેટલીક વારે તેને યાદ આવ્યું કે ખંડેરાવ પોલિસનો માણસ નથી, પણ માત્ર ખાનગી ડિટેક્ટીવ છે.

ખંડેરાવે તેને હાથમાં ખ્યાલો લઈ ઉભેલો જોઈ પૂછ્યું:-
“ દાકતર ! શું એ શીશીમાં વિષ છે ? સાહેબ ! એ પ્રમાણે વગર વિચાર્યું કામ કરવાથી કાંઈ લાભ નથી. આત્મહત્યા કરવાથી ઈશ્વરના અપરાધી થશો, અને ત્યાં પણ ન્યાયને માટે અપરાધી તરીકે ઉભા રહેવાનું થશે. ”

“ ચાલો ! હવે આપને શું શું કહેવાનું છે તે કહો ? ”
દાકતરે વિસ્મિત થતાં ખંડેરાવને પૂછ્યું.

“ મારા કહેવાનો તમે ખરાબર રીતે મર્મ સમજ્યા નથી. આપ જેર પીવાનો વિચાર જતો કરો; જીવતા હશો તો સૌ સારાં વાનાં થશે. ગ્લાસને એક બાજુ પર મૂકી દેઈ અહિંયાં આવી બેસો. ”

દાકતર અડગપણે ઉભો હતો ત્યાંજ ઉભો રહ્યો. ખરી રીતે તેણે જેરનો ખ્યાલોજ તૈયાર કર્યો હતો. ફાંસીના લાકડે લટકવું પડે નહિ કે પોલિસ જીવતાં હાથમાં બેડી પહેરાવી કોર્ટના દરવાજા સુધી લઈ જવા પામે નહિ, એટલા માટે તેણે વખત આવતાં જેર લઈ મરવાનો નિશ્ચય પ્રથમથીજ કરી મૂક્યો હતો. તેને દ્રઢપણે ઉભો રહેલો જોઈ ખંડેરાવ ફરીથી કહ્યું:- “ તમને જેટલા મૂર્ખ ધારતો હતો તેથી પણ અધિક મૂર્ખ હો એમ હું આજે જોઉં છું. તમે જાણો છો કે હું

પોલિસનો માણસ નથી, અને તમને હાથકડી કરી કેદ કરવા ધાંડે તો તે માણસી કરી શકાય તેમ નથી. ”

આ વાત સાંભળતાની સાથેજ દાકતરના હૃદયમાં ચેતન્યનો સંચાર થયો. તેના અંતરમાં સાહસ આવતું જણાયું. તેણે જવાબ આપ્યો—“ ત્યારે તમે શા માટે મારી પાસે આવ્યા છો ? ”

“ અધિરા બનો નહિ ! અહીંયાં આવી બેસો. હું તમને સઘળી હકીકત કહું છું. ”

દાકતરે તરતજ શીશી તથા ગ્લાસ આલમારીની ઉપર મૂકી દીધાં અને ખંડેરાવની સામે આવી ખુરચી ઉપર બેઠા.

ખંડેરાવે તેને પોતાની સામે આવીને બેઠેલા જોઈ ધીમે ધીમે કહ્યું:—“ દાકતર જ્યારે કોઈપણ મનુષ્ય ખીજા માણસની ગુપ્ત વાત જાણી જાય, અને જે માણસની વાત જાણવામાં આવી હોય તેની પાસે અસંખ્ય દોલત હોય, તેમ જાણનારો માણસ ગરીબ હોય, તો પોતાની વાત ગુપ્ત રખાવવા માટે શ્રીમંત માણસે તેને માગે તેટલા પૈસા આપવા જોઈએ; જેથી તે જાણનારનું મોં ખંધ થાય અને તેવી રીતે ઉપકારવશ થતાં કોઈપણ દિવસે તે ગુપ્ત વાત ખુલાર પાડે નહિ. ”

ખંડેરાવની વાત સાંભળી દાકતરના મનમાં કંઈક આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થઈ. તેના મનમાં પૈસા આપીને ખંડેરાવનું મોં ખંધ કરવાનો વિચાર થયો. પરંતુ કેટલા પૈસા આપવા પડશે તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો. ખેડેલાં તો તેનું મન વિન્હુળ અને વિચલિત થયું હતું, પણ પાછળથી ખંડેરાવની પોતાનીજ

વાતથી તે બહુ વખત સુધી તેવી સ્થિતિમાં રહ્યું નહિ.

ખંડેરાવની વાત ઉપરથીજ તે એક વખત વિષ ખાવા તૈયાર થયે હતો, અને તેજ :ખંડેરાવની વાતથી પોતાના પ્રાણનું રક્ષણ થયું હતું છતાં પોતાને બચાવનારનુંજ ખુન કરવાનો આ વખતે તેના મનમાં વિચાર આવ્યો.

“અંધકારમય રાત્રી છે, નિર્જન સ્થાન છે, નિર્જન વૃક્ષ છે પછી આ સ્થળે તેનું ખુન કરી દામોદરના જેવીજ અવસ્થા કરવામાં આવે તો કોઈ શું કરી શકે તેમ છે ? તેને માટે કોઈને પણ વહેમ લાવવાનું કારણ મળશે નહિ.”

એ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે ઢેબલનું ખાનું જરા ખુલ્લું કર્યું અને તેની અંદર હાથ નાંખી પોતાની પિસ્તોલ હાથમાં લીધી

ખંડેરાવે તે જોઈ હાસ્ય કરતાં કહ્યું:—“દાકતર સાહેબ ! હાથ જરા બહાર કાઢી દ્યો. આપ પિસ્તોલ ખોળો છો તે હું ખરાબર સમજું છું. આપ પિસ્તોલ કાઢી મારા ઉપર તેનો ખાર કરવા વિચાર રાખતા હશો; પરંતુ વિચારો તો ખરા કે આપના જેવા માણસ પાસે હું ખાલી હાથે આવ્યો હોઈશ ખરા કે ? ખોટું કહેતો હોઉં તો આ જુઓ, મહારા હાથમાં શું છે ? જુઓ મારી આંગળી પિસ્તોલના ઘોડા ઉપર રહેલી છે કે નહિ ? મારાં નેત્રો આપના હૃદયનું લક્ષ્ય સ્થાન સાધીનેજ જોઈ રહ્યાં છે. આપ ધારશો કે ઉઠીને આવો પાછો થઈ જઈશ, પરંતુ યાદ રાખજો કે જરા આધાપાછા થયા કે તરતજ ઘોડો દાખીશ. જ્યાં સુધી તમે હાલશો ત્યાંજો નહિ, ત્યાં સુધી કાંઈપણ કરવામાં આવશે નહિ મહેરબાની

કરી હાથ ખઠાર કાઢી અને ટેબલનું ખાનું હાલું તેમ બંધ કરી. એમ કરવાથી બહુ ઠીક રહેશે.

દાકતરે કાંઈપણ ઉત્તર આપ્યો નહિ. ખંડેરાવે કહ્યું:-
“ સાહેબ ! આપ જાણો છો કે નરોત્તમદાસને શોધી બહાર લાવવા માટેજ હું નિમાયો છું. હવે આપજ કહો કે હું નરોત્તમદાસને શોધી બહાર લાવી શકું કે નહિ ? ”

ખંડેરાવ પોતાના મનમાંજ વિચારવા લાગ્યો, કે અવસ્ય દાકતર નરોત્તમદાસના અદ્રશ્ય થવાના સંબંધમાં કાંઈ પણ હકીકત જાણતો હોવોજ જોઈએ; પરંતુ એટલે સુધી જાણતો હશે તે કાંઈ પણ સમજાયું નહિ.

તેણે દાકતરને મૌન્ય ધારણ કરી બેસી રહેલો જોઈ ફરીથી કહ્યું:-“ દાકતર ! તમે ગમે તે કરશો, છતાં હું તો નરોત્તમદાસને શોધી કાઢીશજ. જો કે તમે કાંઈપણ વાત જણાવતા નથી, પરંતુ મને તે સંબંધમાં બહુ હકીકત મળી છે. તમે કાંઈજ જવાબ આપતા નથી તેથી એમ સમજાય છે કે તમે તેને ફરીથી જોવા માગતા નથી ખરુંને ? મહિ-
આઈના સંબંધની વાત બહાર આવે એ પણ આપ ચૂકાતા નથી ખરુંને ? ચાલો ! હવે કામની વાત થવા દો. તમે કેટલા પૈસા આપી શકો તેમ છો, તે જણાવશો ? ”

દાકતરે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો, કે કાંઈ પણ રીતે આને પાસેના પાસામાં લઈ જવો જોઈએ. તે સિવાય કાંઈપણ બની શકે તેમ નથી, પરંતુ તે બને કેવી રીતે ?

પોતે નીચી ગરદન કરી બહુજ વિચાર કર્યો, છતાં

કાંઈ પણ ઉપાય હાથ લાગ્યો નહિ. હવે કાંઈપણ ઉપાય સાધવો એમ સમજી હાકતારે કહ્યું:—“ વિચાર કરીને તમારી વાતનો સ્વિકાર કરીશ. તમે જે કાંઈ વાત કહો છો તેમાંનું કાંઈક છે તો ખરુંજ. ”

“ તર્ક વિતર્કની વાત છોડી દો, કામની વાત કરો. ”

“ તેમ કરવામાં આવશે. ”

“ ત્યારે કહો શું આપવા કબુલાત આપો છો ? ”

“ તમારી શું મરજી છે ? ”

“ મને તો બહુ પૈસાની ઇચ્છા છે, પરંતુ એ વાત કહેવી ઠીક નથી. તમારું રક્ષણ કરવા જતાં :મારે વિપત્તિમાં આવવું પડે તેમ છે. તમે બુદ્ધિમાન છો, સઘળું સમજો છો, મારી શું ઇચ્છા છે તે તમે ખરાખર રીતે જાણો છો. ઠીક ! પરંતુ એ બાબતમાં લખવા લખાવવાનું કે કર કબુલાત તો હોયજ નહિ; તેમ ઓછાવત્તા કરી આંકડો મૂકવાનો પણ હોય નહિ. તમે એ પણ સમજો છો કે મોટું બંધ કરી વાત ખુલાર જતી અટકાવવામાં નહિ આવે તો તમારું શું થશે ! એ સંબંધમાં તમારે મને કાંઈપણ કહેવાનું રહેશેજ નહિ; મારું મન મનાવી લેશો તો પછી તમારે નિશ્ચિંત રહેવું કે કોઈ પણ પ્રકારનો તમને ભય આવશે નહિ, કેમ ખરું છેને ? ”

“ પરંતુ કેટલા પૈસા જોઈએ તે કહેશો ? ”

“ ગલરાઓ નહિ, તે પણ તમને કહું છું. ”

“ તમે કહો તો સમજવામાં આવે. ”

“ વીસ હજાર રૂપિયા ! પૈ પણ ઓછી વત્તી નહિ. ”

પ્રકરણ ૧૩ મું.

શાઠં પ્રતિ શાઠ્યં કુર્યાત.

હોઠ લપડતો ઉઠનો, તાકી રહે શિયાળ;
મન મનોર્થ મનમાં રહે, જૂલે અંતરીયાળ.

ઢાકતર વીસ હજાર રૂપિયાની વાત સાંભળીને સ્તબ્ધજ
બની ગયો. ઢામોઢરે પણ તેટલીજ માગણી કરી હતી, તે
તેને યાદ આવ્યું. તે પોતાના મનમાંજ કહેવા લાગ્યો:—“વીસ
હજાર રૂપિયા! વીસ હજાર રૂપિયા તે કાંઈ રસ્તામાં પડ્યા છે?”

પોતાને આ માણસ પકડવા માટે આવેલો હશે, એમ
ફરી ઢાકતરના મનમાં આવવાથી તે પાછો વિબુઢ બની ગયો;
પરંતુ જ્યારે તેને યાદ આવ્યું કે ખંડેરાવ પોલિસનો માણસ
નથી, તેમજ પોતાને પકડવાની તેને કાંઈ પણ સત્તા નથી,
ત્યારે તેને શાંતતા વળી. કોઈ પણ પ્રકારે થોડા ઘણા પૈસા
આપીને તેનું મોં ખંધ કરી લેઈશું પછી લય રાખવાનું કારણ
શું છે?”

તરતજ ઢાકતરનો વિચાર ફરી ગયો, અને દ્રઢ બન્યો.
તેણે ખંડેરાવની હત્યા કરવાનું કામ માંડી વાળ્યું. તે પોતાના
મનમાંને મનમાંજ આનંદ પામી બોલવા લાગ્યો:—“ખંડેરાવને
જે મ્હારી કેટલીક હકીકત સામાન્ય રીતે માલમ પડી છે,
એ મારી પોતાનીજ મૂર્ખતાનું કારણ છે. લય પામીને મેં

મેઝામની લાલ તેને જણાવી દીધી ત્હિ તે સારા ધારવા પ્રમાણે તે સઘળી હકીકત ખરાખર રીતે જાણુતો હોવો ન જોઈએ. કાંઈ પણ રીતે ધામ આપી પૈસા મહામવાના વિચારથી તે આવેલો હોવો જોઈએ. થોતાની સાથે મણિખાઈને આકો વ્યવહાર હતો, એ વાત મણિખાઈ સિવાય કોઈ જાણુતું ન હતું. મણિખાઈ જીવતી નથી એટલે એ વાત કોઈના પણ જાણવામાં આવે તેમ નથી. મેં પોતે કાંઈ પણ વખતે મણિખાઈને એક કાગળનો ટુકડો સુદાં લખ્યો નથી, કે જે પર જોઈને કોઈને કાંઈ પણ સંદેહ લાવવાનું કારણ મળે અગર આમારા બન્નેમાં ચાલતો વ્યવહાર જાણવા પામે. ત્યારે ખંડેરાવે આ સઘળી હકીકત કેવી રીતે જાણી ? એ જણાતો તે બહાદુર છે. મેં એને જોકે સહજ વાતમાં બનાવ્યો છે ખરો, પરંતુ એક વખત એટલું પણ જાણી લેવું જોઈએ કે તે કેટલી હકીકત જાણે છે. અવસ્ય પરિક્ષા કરી લેવી તો જોઈએજ ! એમ કરવાથી એની વિદ્યાની અને બુદ્ધિની પણ પરિક્ષા કરવાનો ઉત્તમ તક મળશે.” આ પ્રમાણે વિચાર કરી દાકતરે ખંડેરાવને કહ્યું:—“ રાવ ! આપે જે જે પ્રમાણે આપ્યાં. તે સારા ધારવા પ્રમાણે મેં મણિખાઈને લખેલા કાગળ પરના ઉપરથી મેળવેલાં તોય તેમ જણાય છે ? ”

ખંડેરાવ બહુ ચાલાક હોવા છતાં આ વખતે દાકતરના કંઠમાં ફસાયો. તેણે જવાબ આપ્યો:—“ ખરી વાત છે. તે ઉપરથીજ મેં સઘળી હકીકત મેળવી છે. એક પણ પત્ર વાંચ્યા સિવાય બાકી મૂક્યો નથી. ”

ઢાકતર જવાબ મળતાંની સાથેજ પોતાના મનમાં હસ્યો. તેના મનમાં ભરાયેલો સઘળો ભય જતો રહ્યો. આ વખતે તે પોતાના મનમાં ખડુજ ખુશી થયો હતો, છતાં ખુલ્લાં જેવી રીતે ભયથી કંપીત સ્વરે જવાબ આપતો હતો, તેવીજ રીતે ભયથી કંપતો હોય તેવો ખોટો ભાવ દેખાડતાં કહેવા લાગ્યો:—“ તેથી એમ જણાય છે કે પોલિસે જે બાબતમાં પોતાનું લક્ષ્ય દોર્યું નહોતું તે બાબતમાં આપે પુરતું લક્ષ્ય ખેંચ્યું છે. મણિબાઈના મુખ પર એક ન્હાનો છરાનો ધા પણ કરવામાં આવ્યો હતો કેમ ખરૂંને ? ”

ખંડેરાવ ફરીથી પણ ઢાકતરની બાબતમાં કસાયો. તેણે જવાબ આપ્યો:—“ હા ! તે સંબંધમાં પણ કેટલુંક મારા જાણવામાં આવ્યું છે. ”

ઢાકતર અધિકતર આનંદમાં આવ્યો. તેના અંતરમાં નિશ્ચય થયો કે, “ ચોક્કસ ખંડેરાવ ખોટોજ દમ લીડે છે, અને મને ધાપ આપે છે. ”

ઢાકતરના ઘરમાં હુમ્મેશાં ઢાડના શીશાઓ પડયાજ રહેતા હતા. તેણે આલમારી ઉપરથી એકસ ઓ નંબર ૧ ની ખોટલ અને ગ્લાસ ખંડાર કાઢયાં, અને ખંડેરાવને કહ્યું:— “ ચાલો ! અત્યાર સુધી તો આપણે કામની વાતો કરી, હવે કાંઈક આનંદની વાતો કરીએ. ”

ખંડેરાવ શત્રુની સાથે કોઈપણ દિવસ મહિરાપાન કરતો નહિ તેમજ તેના મનમાં ખાત્રી થઈ હતી કે “ ઢાકતર ઢાડની સાથે કાંઈ પણ દવા મેળવવા માગે છે. ” તેથી તેણે જવાબ

આપ્યો:-“ મારાથી એ બધી પી શકાશે નહિ. ”

“ ઠીક ! ” એમ કહી હાકતરે ખાલામાં કાઢેલી ખાન્ડી પોતેજ ઉડાવી દીધી અને પાછો ખુરસી ઉપર બેસીને ખંડેરાવને કહેવા લાગ્યો:-“ રાવ ! આપને ખરૂં કહું છું કે એટલા બધા રોકડ રૂપિયા હું ઘર આગળ કદી પણ રાખતો નથી ! ”

“ હું પણ તેતો સમજું છું. ”

“ એકમાંથી મારે તે મંગાવવા પડશે. ”

“ કેટલો વખત લાગશે ? ”

“ જુઓ ! આજે તો અત્યારે વખત નથી; કાલે આજ વખતે આપ આવશે તો અવસ્ય આપના કહેવા મુજબ વ્યવસ્થા થઈ જશે. ”

“ બહુ સારું. ”

ખંડેરાવ હવે પૈસા મળશે, એમ સમજી પોતાના મનમાં ને મનમાં આનંદ પામવા લાગ્યો. “ એમાં શું ? જ્યાં ત્યાં તો ફક્ત આડી રાત છે; કાલે આ સમયે તો આપણે વીસ હજારના માલિક બની જઈશું. પછી શું ? ” આમ વિચાર કરવા લાગ્યો.

હાકતરે ખંડેરાવને ઠંડા પાડવા આશ્વાસન આપતાં કહ્યું:-
“ જુઓ સાહેબ ! આજે જે વાત આપણા બેમાં થઈ તે થઈ, હવે કોઈની પાસે પણ આ વાત જવી ના જોઈએ અને તેટલા માટેજ હું આપને વીસ હજાર રૂપિયા આપવા તૈયાર થાઉં છું. ”

“ અ બાબતમાં આપે પ્રીકર રાખવી નહિ. કાંઈ પણ

વાત બહાર પડશે નહિ. ”

“ કાલે આ વખતે આપ આવશો, ત્યાર પછી આ છુવનમાં આપણે એકમેકને ફરીથી મળવાનું થશે નહિ. ”

“ ખરી વાત છે દાકતર ! જે કે વાત સારી નથી તે હું બાણું છું, અને તેટલા માટેજ આપને બચાવવા મેં આ યુક્તિ શોધી કાઢી છે. ”

“ આપની વાત સત્ય છે, આમ ખરું કહો છો. ”

“ ઠીક ! ત્યારે હવે આપનું કહેવું સ્વિકારી મારે કામ તો આજથી માંડી વાળવુંને ? ”

“ હા. હા ! આપે તેમ કરવુંજ. ”

ખંડેરાવ ઉઠતાં ઉઠતાં બોલ્યો :—“ ત્યારે કાલે આજ વખતે આવુંને ? ”

“ ભલે ! ભલે ! ખુશીથી પધારજો. ”

ખંડેરાવના ગયા પછી દાકતર ગોકળદાસ તે ચોરડા-માંથી બહાર નિકળી પોતાને ઠામે લાગ્યો.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

સમાનાચરણ.

સાપ ઘરે જઈ સાપ નવ, પામે કદી સન્માન;
જમ ચાટી પાછો વળે, મૂકી ગર્વ ગૂમાન.

હરકીસનદાસ નામે એક વ્યક્તિની સાથે દાકતર ગોક-
ળદાસને બહુજ સારો સંબંધ હતો; તે એક નાટક કંપનીનો

ચેતેજર હતો. દાકતર અને કવિ તરીકે ગોળખાતા ગોકળદા-
સનાં શુભ ચરિત્રોથી તે ખસાખસ રીતે જાણીતો નહિ હોવાથી
તેના સ્નેહમાં પડ્યો હતો. દાકતરને તે એક સદ્ગુહસ્થ તથા
ખડુજ સારો લેખક સમજતો હતો. પોતાની કંપનીમાં નાટકો
સુધારવાના માટે તથા નવાં લખાવવા માટે દાકતરને તે વારં-
વાર બોલાવતો હતો, અને હુમ્મેશાં દાકતરનો સારો આદર
સાત્કાર કરતો હતો. સારાં નાટકના લેખકોના લેખો મોંઘા
પડવાથી માનને માટે મરી મથનારા, રૂઢા પાણીના શોખીન,
સોડા લેમનના ઉપાસક, આઇસક્રીમના અધિક વિલાસી, અને
મિથ્યા માનથી કુલાનારા તથા ઉપર ઉપરથી અધિક સદ્ગુ-
ણશાળી જણાતા મી. ગોકળદાસ દાકતર સાથે તેને કામ
લેવામાં ખડુજ સારી સરલતા થઇ પડી હતી.

વિશેષમાં દાકતર દવાઓનું કામ પણ જાણતો હોવાથી
જોઇતી દવા પણ મળતી, તેથી તે તેની સાથે ખડુજ સારો
સ્નેહ બતાવતો હતો. પોતે એક વખત મહાન રોગનો લોગ
થઇ પડ્યો હતો, તે સમયે દાકતર ગોકળદાસે તેને મૃત્યુના
મુખમાંથી બચાવ્યો હતો, તેને અનુસરી : હરકીસનદાસ દાકત-
રનો ખડુજ ઉપકારી બન્યો હતો.

દાકતર ગોકળદાસ આજે તેની નાટક કંપનીમાં નાટક
સુધારવાના ખડાને જવા નિકળ્યો હતો. ત્યાં સમય જોઇ દાકતર
પોતાના કાર્યમાં રૂઢાયક તરીકે હરકીસનદાસને હથીયાર તરીકે
વાપરવાનો વિચાર કર્યો હતો, તેથીજ તે નાટક કંપનીના
મીએટરમાં ખોટું ખડાનું કાઢી આવ્યો હતો.

હાકતરને આવેલો જોતાંજ હરકીશનદાસે તેને આવકાર આપતાં કહ્યું:—“ પધારો, કવિરાજ ! આજે ધનભાગ્ય કે આપ આપો આપ જોળગ કર્યા સિવાય પધાર્યો ? હાકતર ! બહુ દિવસે અમારી બળીયાકાકાની જોળગો સફળ થઈ લાગે છે. કહો સાહેબ ! કેમ છે ? તબીયત તો મજામાં છેને ? ”

હાકતર:—“ મી. હરકીશનદાસ ! આજે આપનું એક અગત્યનું કામ હોવાથી અત્રે આવ્યો છું. ”

“ જોલો સાહેબ ! એવું તે શું કાર્ય છે કે આપ આટલા બધા અધિરા બની જોલો છો ? ”

“ કામ તો જુજ જેવું છે. આપણે ત્યાં પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટરનો ડ્રેસ છેને ? ”

“ હાજી ! કહો આપને તે પ્હેરી ઇન્સ્પેક્ટર બનવાનો વિચાર છે ? ”

“ નહિ નહિ ! આજે ઘર આગળ એક નાટક લજવાવાનું નક્કી કર્યું છે, તેમાં આપની પાસેજ એક પાર્ટ લજવાવવાનો પ્રોગ્રામ રાખેલો છે. ”

“ મારી પાસેજ ? ”

“ હાજી ! બહુ દિવસ આપની સેવા બજાવી છે, તો આજે આપનો વારો આવ્યો છે. ”

“ એવું શું કાર્ય છે, કે મારે તે ભાગ લજવાવવાનો છે ? ”

“ જુઓ ! આપ તો મહારા સ્નેહી છો, વગી આપણું અંતર જુદાં નથી, એટલે આપને જણાવવાને હરકત નથી. એક માણસ આવી ખાલી મને હંમેશાં સતાવે છે, અને કહે

છે કે તમે નરૌતમદાસની સ્ત્રી મણિબાઈને મારી નાંખી છે માટે જો વીસ હજાર રૂપિયા આપો તો, કોઈને પણ જણાવું નહિ. હું તેના કહેવા મુજબ વર્તું નહિ તો પોલિસને જણાવી દેવાની તે ધમકી બતાવે છે.”

“એવો બદમાસ માણસ છે ?”

“દુનિયામાં દુષ્ય લોકો કાંઈ ઓછા છે ? એ માણસને જરા દમ બતાવવાને માટેજ આપની પાસે આવ્યો છું. જો કે પોલિસને જણાવવામાં કેવી હરકત આવી પડે છે, તે તમે બરાબર રીતે સમજો છો. મ્હારા કરતાં આપ તેના ઓછા અનુભવી નથી. તેટલા માટે જો તમે પોતેજ પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટરનો ફ્રેસ લઈ મારા ઘર આગળ આવો, અને તે પહેરી પાંચ મિનિટ ઉભા રહો તો, આપને જોતાંજ એ માણસ ભય પામશે, અને છ પાંચ ગણી જશે. પછી કોઈ પણ દિવસ સતાવવાનું ભૂલી જશે.”

“હીક ! મારે ત્યાં આવી શું કરવું પડશે તે જણાવો.”

“આપને કાંઈ પણ કરવાનું નથી. ફેવળ ઇન્સ્પેક્ટરનો પોશાક લઈ મારે ત્યાં આવવું; ફક્ત ત્યાં આગળ તે પહેરીને બેસવાથીજ કાર્ય સિદ્ધ થશે !”

હરકીસનદાસ:-“હીક મજા આવશે ! શું થાય છે તે જોઈએ છીએ. આપે મારો પ્રાણ બચાવ્યો છે, એટલુંજ નહિ પણ કંપનીને પણ વારંવાર નાટક સુધારી આપી તથા નવાં લખી આપી મદદ કરી છે એટલે કામ કર્યા સિવાય છુટકો નથી; નહિ તો અમે વાણીયા કોઈનું પણ આવું કામ કર-

વાનું કબુલ કરીએ નહિ. જાઓ ! અવસ્ય હું કાલે આવીશ. એના તે આ ભાર છે કે આપને સતાવે ? ”

“ ત્યારે તો ઠીક ! મારા મનમાં હતું કે વખતે આપ આનાકાનો કરશો. ”

“ નહિ નહિ ! એમાં તો શું મ્હોટું કામ હતું, કે આનાકાની કરે ! જરૂર આવીશ. ”

“ ત્યારે હું જાઉં છું. જુઓ આપનો સંપૂર્ણ ભરોસો છે. ”

“ હા ! હા ! જરૂર આવીશ. ”

હરકીસનદાસે કબુલાત આપવાથી દાકતર ધર તરફ વિદાય થયો. ચતુર ચૂડામણિ ખંડેરાવને મહાત્ કરાશે, એમ સમજી તેનું હૃદય આનંદથી અત્યંત પ્રફૂલ્લીત બનવા લાગ્યું. રસ્તે ચાલતાં મનમાંને મનમાંજ તે એક અઝગ લલકારવા લાગ્યો:—

અમે શયતાનના સાથી, સતાર્થ કે શક અમને;
નથી કે જગતમાં જન્મ્યો, કરાવી દે દગો અમને. અમે
જગતમાં જે અકલમંદો, કહેવાયે કવિ ત્હેમાં;
અકલમંદો મહી મ્હોટો, કરે શું કાછરે અમને. અમે
સૃગાલો ચાર પગવાળાં, પશુમાં ધૂર્ત લેખાએ;
કુટીલ કાગડા કેરી, પંખીમાં ગણના થાયે. અમે
મનુષ્યમાં નાપીકા ધૂર્ત, ધીમાનોમાં અમે મ્હોટા;
કવિ કહેવાયે મ્હોટા, અન્ય જગમાં નથી જોતા. અમે

“ બસ ! એડો પાર ! હવે ખંડેરાવ શું કરનાર છે ? એ હુમ્મો છે તો હું હુમ્માનો સરદાર છું. એના જેવાને પાણી પીતા કરતાં શું વાર છે ? ”

આ પ્રમાણે મનની મસ્તીમાં મહાલતો, તરંગોના તાનમાં અલતો ઠાકતર પોતાને હવાખાને આવી પહોંચ્યો.

સાચકાળનો સમય થવાની સાથેજ હરકીસનદાસ પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટરનો પોશાક લઈ ઠાકતરને ત્યાં આવી પહોંચ્યો. ઠાકતરે હરખાતાં હરખાતાં કહ્યું:—“ પધારો સાહેબ ! બહુજ તરફી આપી છે. ઘરાબર સમયેજ આવી પહોંચ્યા છો. આપના નામની માળાજ આ છુંડા જપતી હતી. ”

“ આપને કહેલુંજ હતું કે હું અવસ્ય આવીશ. પછી શા માટે અધિરતા રાખવી બેઠાં ? ”

“ એ તો કુદરતી થયાજ કરે છે. બુઝ્યો સાહેબ ! હવે તેને આવવાનો સમય થયો છે. આપ રૂસ ખેરી તૈયાર થઈ બેસો. ”

“ શું તે હમણાંજ આવનાર છે ? ”

“ હા, હા ! તેને આવવાનો સમય થઈ ગયો છે. ”

“ ત્યારે મને પણ શું વાર છે ? આ રૂસ તૈયાર છે. ખેરી લઈ તેટલીજ વાર છે. ” હરકીસનદાસે પોતાનો માથાનો ડબો હેઠે ઉતાર્યો. કોટને કાઢી નાંખી એક બાબુ પર ફેંક્યો, અને પાસેનો પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટરનો રૂસ ખેરી લીધો. પછી ઘરની અંદરની બાબુએ જઈ બેઠો એટલામાં નોકરે આવી ઠાકતરને જણાવ્યું:—“ સાહેબ ! કાલવાળો માણસ આવ્યો છે. ”

“ તેમને અહીં બોલાવી લાવ, ”

“ મેં તો તેમને ના કહી હતી ! અને—”

“ ચૂપ કર, જો તે આવે છે. ”

ખંડેરાવે ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો કે તરતજ દાકતરે ઇશારો કરવાથી હરકીસનદાસે જઈને પેસવાના દ્વારને સાંકળ મારી.

ખંડેરાવ ઘરમાં આવ્યો; પણ પોલિસના ઇન્સ્પેક્ટરને જોઈને તેના મનમાં ત્રાસ પડ્યો. તરતજ તેના મનમાં વિચાર આવ્યો કે દાકતરે મને ફસાવવાનો ઉપાય સાધ્યો છે.

ખંડેરાવને પાસે આવેલો જોઈ દાકતરે જરા અકડાઈને કહ્યું:—“ પધારો ખંડેરાવ સાહેબ ! આવો. આવો. કાલે તો આવતાની સાથેજ આસન પ્રદુણ કર્યું હતું, અને આજે કેમ કાંઈ ચિંતાતુર જણાઓ છો ? ”

દાકતરના કહેવાનો કાંઈ પણ ઉત્તર ખંડેરાવે આપ્યો નહિ. તેનો પગ આગળ ઉપડ્યો નહિ. શું જવાબ આપવો તે સૂઝ્યું નહિ. તેનો કંઠ સૂકાઈ ગયો. તેણે લયગ્રસ્ત સ્વરે પૂછ્યું:—“ આ શું ? એઓ કેમ આવ્યા છે ? ”

“ દાકતર આપની સાથેની વાતમાં એમને હાજર રાખવાથી બહુ લાભ થશે, એમ ધારી એમને બોલાવવામાં આવેલા છે. કાલે આપેજ મણિગાઈના મરણના સંબંધમાં મને ખોટી હંકીકત સમજાવી લય બતાવ્યો હતો અને મારી પાસેથી વીસ હજાર રૂપિયા પડાવવાનો પેંતરો રચ્યો હતો કેમ ખરૂંને ? આપ ગઈ કાલ આજ વખતે મને કહેતા હતા, કે મેં મણિગાઈને જે સઘળા કાગળો લખ્યા છે, તે આપે મેળવ્યા છે, પણ મહેરબાન ! હું તો તેજ વખતે સમજ્યો હતો કે તે વાત તદ્દન ખોટી છે. આપ તદ્દન બુદ્ધ જણાવતા હતા. ”

ખંડેરાવ ઉંચું જોઈ શક્યો નહિ. સહજ પણ ઉત્તર આપવાની તેનામાં શક્તિ રહી નહિ.

દાકતરે આગળ ચલાવ્યું.—“ રાવ ! આપના ગયા પછી મેં સઘળી હકીકત પોલિસને જણાવી છે. મણીખાઈની ગરદન પર છરાનો ઘા હતો, તે વાત પણ ખોટી છે. મહેરખાન ! આપ જાણી બૂજીનેજ ખોટું બોલ્યા છો; જે સાચીજ વાત હોય તો, આ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની સન્મુખ તે કહી બતાવો. ચાલો બોલો ! ”

ખંડેરાવ આ વખતે પણ કાંઈ જવાબ વાળી શક્યો નહિ. તેના મોંમાંથી એક પણ શબ્દ બહાર નિકળી શક્યો નહિ.

આ વખતે દાકતર ગુસ્સે ભરાઈ ઉત્તેજિત સ્વરે કહેવા લાગ્યો:—“ જે હીમ્મત હોય તો જણાવી દો, ”

હવે ખંડેરાવને ઉત્તર આપ્યા સિવાય ચાલ્યું નહિ. તેણે જવાબ આપ્યો:—“ દાકતર સાહેબ ! આપ શું કહેવા માગો છો તે કાંઈ સમજી શકાતું નથી. મેં ક્યારે આપની પાસે એક પૈસાની પણ માગણી કરી હતી ? ”

દાકતર મહોટેથી હસતાં હસતાં કહેવા લાગ્યો:—“ ત્યારે કાલે આપ મહાશય શા માટે મારી પાસે આવેલા હતા ? વીસ હજાર રૂપિયા મને દાન આપવા આવ્યા હશે કેમ ? ”

ખંડેરાવે ગંભિરપણે જવાબ આપ્યો:—“ આપે બોલાવવા માણસ મોકલ્યું હતું, તેથીજ આવવાની જરૂર પડી હતી. ”

દાકતરે મહોટેથી હાસ્ય કરતાં કહ્યું:—“ ત્યારે તો એમજ કહોને કે મેંજ આપ મહાશયને એમ જણાવ્યું હતું, કે મેંજ

મહિમાઈનું ખૂન કરેલું છે.”

“હા ! તમેજ તે પ્રમાણે કહેલું હતું, અને અત્યારે પણ કહો છો. તમે પોતેજ મહિમાઈનું ખૂન કરેલું છે.”

“એટલા માટેજ તમે નિશ્ચયપૂર્વક આ સંબંધમાં કેટલાંક પ્રમાણો એકઠાં કરેલાં છે. ખરું ?”

“હા !”

દાકતરે બનાવટી ઇન્સ્પેક્ટરને કહ્યું:—“ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ ! આપ સઘળું સાંભળો છો, હવે પછી વિચાર કરવાને માટે આ સઘળું આપના કામમાં આવશે. આ પાગલો મને કહ્યું હતું કે તમે મહિમાઈને અનેક પત્રો લખેલા છે, અને તે સઘળા મેં મેળવ્યા છે. આ બદમાશે એમ પણ કહ્યું હતું કે તમે મહિમાઈના ગળાપર છરાનો ઘા કર્યો છે.”

ખંડેરાવ બરાબર રીતે સમજી ગયો કે, મને પોતાની જાળમાં ફસાવવાને માટેજ આ વખતે દાકતરે કાગળોની અને છરો મારવાની વાત ખોટી રીતે જણાવી હતી. આજે મને પકડાવવાના વિચારથીજ આને ખોટાવ્યો છે. આમ પકડાતાં કેટલોક વખત જેલમાં સડવું પડશે. “કેવું લયાનક ! આ દુરાત્મા હમણાજ મને પોતાના હાથમાં લેશે.” ખંડેરાવનો કંઠ આ સઘળી વાતનું સ્મરણ થતાની સાથેજ રૂંધાઈ ગયો.

દાકતરે શોષ સ્વરે ઇન્સ્પેક્ટરને કહ્યું:—“આ નરાધમ મને બધા બતાવીને વીસ હજાર રૂપિયા પડાવવા માગતો હતો. કેવળ મારી વાત ઉપરથીજ તે મને ફસાવવા માગતો હતો. ગમે તેમ થાય તથાપિ આ દુરાત્માને છોડવો એવું

સગી. હવે તે મારા ઉપરથી એ બેઠે ઉઠાવી કહે તમારો ઉપરજ ફેંકશે અને તેને ફસાવવાની યુક્તિ રચશે, મારે તેને તેના ગુન્હાની શિક્ષા અપાવ્યા સિવાય આપે છાડવો નહિ જોઈએ. ”

અંડેરાવે કંપીત સ્વરે ઠાકતરને ઉદ્દેશી કહ્યું:—“ઠાકતર ! ઠાકતર ! તમે શું કરવા ચાહો છો ? ”

“ હું જે કરવા ચાહું છું, તે હમણાંજ જાણાશે. ”

“ ઠાકતર ! મારા ઉપર દયા કરો. ”

“ તારા ઉપર દયા ! ના ! ના ! તેમ નહિ બને. ”

“ ઠાકતર ! હું મારે ઘેર ચાલ્યો જાઉં છું, હવે કદી પણ આવું કામ નહિ કરું. માફ કરો, મારે ખેતી છોકરાં છે. જો હું જેલમાં જઈશ તો તેઓ ભૂખે મરશે, તેનો વિચાર કરો, તેમના ઉપર દયા લાવો. ”

“ દયા ! તારા જેવા ઉપર દયા કેવી ? ”

અંડેરાવે બહુજ કરગરીને કહ્યું:—“ મને છોડી દો સાહેબ ! હવે કોઈ પણ વખતે હું આવું કામ કરીશ નહિ, આપના સોગત લઈને સાચું જણાવું છું. મને માફ કરો, દયા કરો. ”

“ ત્યારે તું કબુલ કર કે, તેં જે કાંઈ કહેલું હતું તે સાચું નહિ પણ ખુટુંજ હતું. ”

“ હા ! હા ! મેં સઘળું ખોટુંજ જણાવેલું હતું એમ કબુલ કરું છું ; મારા ઉપર દયા લાવી મને જવા દો. ”

ઠાકતરે ઇન્સ્પેક્ટરને વિનંતિ કરતો હોય તેમ

જાણીએ:-“ સાહેબ ! લખી આપે તો તેને મૂકત કરવો એવી મારી મરણ છે. ”

ખનાવટી ઇન્સ્પેક્ટર હરકીસનદાસે ગંભીર બની કહ્યું:-
“ ના ! ના ! તો પણ હજી બહુ સખત સખ થવાની જરૂર છે. ”

દાકતરે ઉત્તર આપ્યો:-“ ગમે તેમ કરીને આટલું તો મ્હારું માનવુંજ પડશે. ” દાકતરે ખંડેરાવને કહ્યું:-
“ ચાલ ! આની અંદર જે પ્રમાણે કહેવામાં આવે તે પ્રમાણે લખી આપ. ”

કોઇ પણ રીતે આ વખતે બચી જવાને માટે ખંડેરાવ પોતાના મનમાં ચિંતા કરી રહ્યો હતો, તેથી તેણે કાંઇ પણ ઉત્તર નહિ આપતાં દાકતરે જે કાંઇ કહ્યું તે સઘળું લખી આપ્યું. તેનીચે પ્રમાણે હતું:-

“ મેં દાકતર ગોકળદાસ ઉપર મણિખાઇના ખૂનનો ખોટો અપવાદ મૂકી લય બતાવી પૈસા કઢાવવા માટે જે કાંઇ હીલચાલ કરેલી હતી, તથા હું જે કાંઇ બોલ્યો હતો, તે બધી વાતો કેવળ ખોટીજ ઉભી કરવામાં આવેલી હતી, તે માટે હું પૂરેપૂરો પસ્તાવો કરું છું, અને કદાપિ પણ એ પ્રમાણે હવે પછી કરીશ નહિ. દાકતરે ક્યા લાવી મને છોડી દીધો છે. ”

ખંડેરાવે ધુનજતા હાથે કલમ પકડી પોતાની સહી તથા હસ્કત કર્યા. દાકતરે તરતજ હરકીસનદાસને ઇશારત કરી એટલે ઘરનાં બંધ કરેલાં દ્વાર તેણે ઉઘાડી નાંખ્યાં. ખંડેરાવ

હથડીમાં ખાતો ઉંચે શ્વાસે ત્યાંથી પલાયન કરી ગયો. તે ઘરમાંથી બહાર નિકળ્યો છે કે નહિ તે તપાસવાને માટે દાકતર બારણા સુધી તેની પાછળ પાછળ ગયો.

ત્યાર પછી પાછા આવી તેણે હરકીસનદાસને કહ્યું:-
“જેયું શેઠજી ! સઘળા બહમાસોને આવીજ રીતે આપણે ત્યાં સિધા કરવામાં આવે છે.”

હરકીસનદાસે હસતાં હસતાં જણાવ્યું:-“દાકતર ! તમારી બુદ્ધિ બહુજ પ્રસંશનિય છે. પોલિસના હાથમાં જો આ વાત મૂકવામાં આવી હોત તો, બહુજ ઘોટાળો થઈ જવાનો સંભવ હતો.”

“એટલા માટેજ મેં તેમને ખબર આપી નહોતી.”

એ પ્રમાણે વાત કરી બન્ને જણા ઘરની અંદરથી બહાર નિકળ્યા; ખંડેરાવે દાકતરના મકાનથી કેટલેક દૂર આવી દીર્ઘ નિઃશ્વાસ મૂક્યો અને બોલ્યો:-“કદી નહિને આજેજ હું તારા હાથમાં સપડાઈ ગયો. તું પણ બહુ ચાલાક છે. મેં પણ મૂર્ખાની માફકજ તારી ચીકીઓની અને ગરદન પર છરો બેસાડવાની વાતમાં વિશ્વાસ કર્યો. ઠીક છે બચ્યાજી આજે હું ઠગાયો છું, પણ તેનો બદલો લીધા સિવાય કદી પણ રહેનાર નથી ! તેમ ના કરું તો મારું નામ ખંડેરાવ નહિ.”

પ્રકરણ ૧૫ મું.

અનિવાર્ય આકૃત.

અનિવાર્ય આકૃત.

પૈસાના પૂજારીઓ, કરે ન કે વિશ્વાસ;

રખે લઈ નાશી જશે, સદા હૃદય એ ત્રાસ.

દામોદર દાકતર ગોકળદાસના મકાનમાં ગયો, તે વખતથીજ લાલદાસ તેની ખુદાર આવવાની રાહ જોતો પોળની ખુદાર જોડો હતો. ખુદુ વખત વ્યતિત થયો, છતાં દામોદર ખુદાર આવ્યો નહિ.

લાલદાસે પોળની ખુદાર રહ્યાં રહ્યાં દાકતરના ઘરના આગલા દ્વાર ઉપર બારીકાઈથી નજર રાખી હતી કેમકે તેને દામોદરનો જવો જોઈએ તેવો વિશ્વાસ નહોતો. તેને પાકડો વહેમ હતો, કે વખતે તેને પૈસા મળતાં તે પલાયન કરી જશે. પૈસાનો તે એવો તો પૂજારી હતો કે, તે કોઈનો પણ નાણાંના સંબંધમાં ભરોંસો કરતો નહિ અને તેટલા માટેજ વખતે પૈસા લઈ દામોદર નાસી ના જાય તેની પુરતી તપાસ રાખતો જોડો હતો. અઘાપિ સુધી દામોદર દાકતરના ઘરની ખુદાર આવ્યો નહિ, ત્યારે તેના મનમાં વહેમનો વધારો થયો.

આમ ચાર પાંચ કલાકો વહી ગયા. આખરે રાત્રીનું અંધારું થયું, તો પણ દામોદર ખુદાર આવ્યો નહિ, તેથી ભયને લીધે લાલદાસનું હૃદય કંપવા લાગ્યું.

દામોદરનું શું થયું હશે તેજ ચિંતા તેના મનમાં બધા કરતી હતી. જો તે પોલિસના હાથમાં પકડાયો હોત, તો તેને આટલી બધી ચિંતા થાત નહિ, તેમ ડર પણ લાગત નહિ; પરંતુ દાકતરના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો છે, અને જહાર કેમ ના આવ્યો ? તેનું શું થયું હશે ? એજ વિચારોમાં લાલદાસ ગુંથવાયો.

તે એક કલાક વધારે દાકતરના ઘર સામી નજર રાખી ઉભો રહ્યો પણ કોઈ જહાર આવ્યું નહિ. પણે પણે તેની અધિરાઈ વધતી ચાલી. હવે વધારે વખત બેસી રહેવું તેને યોગ્ય લાગ્યું નહિ તેથી તે દાકતરના ઘરની સમીપમાં આવ્યો. તેણે દાકતરને ઘરની અંદરથી જહાર જતાં જોયો હતો, જેથી ક્ષણે ક્ષણે તેનો ભય અધિકાધિક વધતો ચાલ્યો.

તે ઘણા વખત સુધી આમ તેમ આંટા મારવા લાગ્યો. આખરે હીમ્મત ધારણ કરી તેણે દાકતરના ઘરનાં બારણાં ખખડાવ્યાં એટલે નોકરે આવી બારણું ઉઘાડ્યું. નોકરને જોઈ લાલદાસે પૂછ્યું:—“ મારો એક સ્નેહિ સંધ્યાકાળ પહેલાં દાકતરની પાસે આવેલો હતો ને ? ”

નોકરે બ્રકુટી ચડાવી જવાબ આપ્યો:—“ જો સંધ્યાકાળ પહેલાં આવ્યો હશે, તો ક્યારનોએ તે ઘર ગયો હશે ! ”

લાલદાસે વ્યગ્ર ચિત્તે તેને ફરીથી પૂછ્યું:—“ તે અહિં આવ્યો છે ત્યારથી હું જહાર ઉભો ઉભો તેની રાહ જોયા કરું છું. તે આ ઘરની અંદર છે, પરંતુ જહાર આવ્યો નથી. ”

નોકરે નરમાસથી કહ્યું:—“ સાંજના સમયે એક લાંબો

માણસ દાકતરની પાસે આવેલો હતો, તે વાત સાચી છે, અને તે દાકતરને મળ્યો પણ હતો. ”

“ તમે ખરાખર તે વાત જાણો છો ? ”

“ હા ! હું તે ખરાખર રીતે જાણું છું. હું તેને દાકતરના દિવાનખાનાની અંદર લઈ ગયો હતો. ”

“ ત્યાર પછી ? ”

“ હું સત્ય કહું છું કે તે પોતાને ઘર આવ્યો ગયો છે. ”

“ નહિ ! હું ખ્હારજ ઉભેલો છું. તેને મેં ખ્હાર નિકળતાં જોયોજ નથી. ”

“ ગાંડા જેવા છો ! અત્યાર સુધી અહિંયાં તે શું કરતો હશે ? દાકતર સુદ્ધાંત પણ ખ્હાર ગયેલા છે. ”

“ નહિ ! તેઓ આ ખારજોથી ખ્હાર નિકળ્યા નથી. ”

“ ત્યારે શું તેઓ પેલી ખાનુનું ખારજ ઉઘાડીને ખ્હાર નિકળ્યા હશે ? ”

“ ત્યારે તો ખીનુ એક ખારજું છે એમ કહોને ? ”

“ હા ! ”

“ ઠીક ! ”

“ અવસ્ય ધાપ મારવાને ધરાદેજ દામોદર પણ તે ખારજો થઈ આવ્યો ગયો હોવો જોઈએ, અને હું મૂર્ખની માફક અહિં ઉભો રહ્યો છું. જરૂર તે પૈસા લઈ ગામ છોડીને પણ જતો રહેલો હશે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી લાલદાસ દામોદરના ઘર તરફ ઉતાવળો ઉતાવળો આવ્યો. ”

દામોદરની સ્ત્રી પોતાનો સ્વામિ ઘર આગળ નહિ

આવેલો હોવાથી પોતાના મનમાં ચિંતા કરતી બેઠેલી હતી, એટલામાં હાંફતો હાંફતો લાલદાસ તેની પાસે જઈ પહોંચ્યો. તેને જોતાં જ દામોદરની સ્ત્રીએ પૂછ્યું:—“ એ ક્યાં ગયા છે ? ”

લાલદાસે જવાબ આપ્યો:—“ શું તે અત્યાર સુધી અહિં આવ્યા નથી ? ”

દામોદરની સ્ત્રીનું મુખ જોઈને લાલદાસ સમજી ગયો, કે હજી દામોદર ઘર આગળ આવ્યોજ નથી. ત્યારે શું વીસ હજાર રૂપીયા લઈ તે પોતાની સ્ત્રીને મૂકીને પણ ચાલ્યો ગયો હશે ? તે નિરાશ થયેલાની માફક લમણે હાથ દઈ પૃથ્વી-પર બેસી ગયો.

તેની આવી વિલક્ષણ કૃતિ જોઈ, દામોદરની સ્ત્રી પોતાના મનમાં બહુજ લય પામી, જેથી દામોદરની સ્ત્રી વિણાએ લાલદાસને પૂછ્યું:—“ તેઓ ક્યાં ગયા છે ? ”

લાલદાસે દામોદરના ઘરનું બારણું બંધ કર્યું અને ઘરની અંદર પેઠા.

વિણાએ ફરીથી દુઃખીત સ્વરે પૂછ્યું:—“ તેઓ ક્યાં ગયા છે ? ”

“ કાંઈ કહી શકાતું નથી ! તે દાકતરને ઘેર ગયો હતો અને અત્યાર સુધી હું તેની રાહ જોતો જોતો રસ્તામાંજ તેને માટે ઉભો રહ્યો હતો. પરંતુ તે પાછો આવ્યો નહિ, તેથી મેં બેસ્યું કે તે ઘેર ગયો હશે, જેથી હું તેને મળવા આવ્યો છું. ”

“ દાકતરને ત્યાં તેઓ શા માટે ગયા હતા ? ”

“એક કામ હતું, તેથી તે તેને મળવા માટે ગયો હતો અને ખૂદાર હું તેની રાહ જોતો ઉભો રહેલો હતો.”

“ત્યારે તમે તેમને સંકટમાં સપડાવા મોકલી શું ખૂદાર ઉભા રહ્યા હતા ?”

“ના ! તેમ નહોતું. દાકતર મને ઓળખે છે અને દામોદરને ઓળખતા નહોતા, તેથી તે દાકતરને મળવા માટે પોતે જ ગયો હતો. તેને ખૂદાર નિકળેલો નહિ જોવાથી તરત જ હું દાકતરને ત્યાં ગયો હતો અને તપાસ કરી તો દાકતરના નોકરે જણાવ્યું કે, “દામોદર નામનો માણસ સંધ્યાકાળ ખેલ્યાં દાકતરને મળવા માટે આવેલો હતો ખરો, પરંતુ તે તો ક્યારનોએ આ બારણું બંધ કરી ચાલ્યો ગયો છે. તેમ દાકતર સુદ્ધાંયે ઘર આગળ નથી, તેથી તે ઘેર ગયો હશે.”

“ના ! ના ! આવ્યા જ નથી ! તમે તેમને ક્યાં મૂકી આવ્યા છો ?”

“તે ક્યાં ગયો હશે તે કેવી રીતે કહેવાય ?”

વિણુએ રડવા માંડ્યું અને ગભરાતી ગભરાતી કહેવા લાગી:—“ત્યારે હવે કાંઈ ઉપાય ? અરેરે ! તે ક્યાં ગયા હશે ?”

“છાની રહે ! સવારમાં તપાસ કરીશું.” કહી લાલ-દાસ ત્યાંથી ચાલતો થયો.

વિણુએ લાલદાસનાં વચનો સાંભળી કપાળે હાથ પછાડ્યો અને નિરાશ થઈ રડવા બેઠી.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

શોધ.

પાપ પાતાળે કરેલાં, પ્રગટ થાયે પત્રકમાં;
સતત ખંતે ખોળ કરતાં, કકીણ શું છે ખલકમાં.

ખંડેરાવ શાન્ત થઇ બેસી રહે તેવો માણસ નહોતો. તેણે પ્રથમ દામોદરનો શોધ કરવાનો ઠરાવ કર્યો. તેને લાગ્યું કે દામોદર આ કામમાં મુદ્દાનો માણસ છે, અને તેથીજ તે નાસી ગયો છે. તેને સઘળી હકીકતની ખરાબર રીતે માહિતી હોવી જોઈએ. જે એનો પત્તો મળી આવે તો આ બાબતની સઘળી ખાતમી મેળવતાં કોઈ પણ પ્રકારનો વાંધો આવે નહિ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી ખંડેરાવ પોલિસના થાણામાં ગયો. ત્યાં સઘળી હકીકત જાહેર કરી તેણે દામોદરના ઘરની ઝડતી લેવા માટેનું વોરન્ટ મેળવ્યું.

જે પોલિસના માણસોને સાથે લઈ તે દામોદરના ઘર આગળ આવી પહોંચ્યો. પોલિસને પોતાના ઘર આગળ આવેલા જોતાંજ વિણા લયની મારી કંપવા લાગી. તેનામાં એક પણ શબ્દ બોલવાની શક્તિ રહી નહિ.

પોલિસના સિપાઈઓએ તેને જણાવ્યું:—“ અમારે તમારા ઘરની તપાસ કરવાની છે માટે મૂગાં મૂગાં ખડાર નિકળો. ”

વિણાએ તેમને આજીજી કરતાં પૂછ્યું:—“ અમે શું

કર્યું છે તે સાહેબ મારા ઘરની ઝડતી લ્યો છો ? ”

“ બાઈ ! તેં કાંઈપણ કર્યું નથી. ”

“ ત્યારે મારા ઘરમાં શું છે ? ”

“ શું છે તે અમારે તપાસવાનું છે. ”

ખંડેરાવ અને બીજા બે પોલિસોએ ઘરની અંદર સઘળે ઠેકાણે તપાસ કરી તો ઘરના એક ખુણામાંથી એક સારા કોટ અને એકના બૂટ મળી આવ્યા. તે જોઈને પોલિસે વિશ્વાને પૂછ્યું:—“ આ કોનાં છે ? ”

આ કોટ દામોદરે આ ઠેકાણે મૂકેલો હશે તે, તેની સ્ત્રી જાણતી નહોતી. તે કોટ જોતાંજ તેને જણાયું કે તે પોતાનો નથી, કેમકે તે ઘણાજ મૂંઝવણાન હતો. હવે શું જવાબ આપવો તે માટે તે વિચાર કરવા લાગી.

એટલામાં એક પોલિસના માણસે કોટની અંદરના ખીસ્સામાંથી ત્રણ કાગળો ખૂદાર ખેંચી કાઢ્યા. સઘળા કાગળો ઉપર નરોત્તમદાસનું શિરનામું કરવામાં આવેલું હતું.

જે વખતે નરોત્તમદાસના મૃતદેહને રાયપૂર ખૂદાર કાંકરીયા નજીકના મહાદેવની ઓરડીમાં મૂકી આવવામાં આવ્યો હતો, તે વખતે આ કોટ નરોત્તમદાસના શરીર ઉપર પહેરેલો હતો. પાસે કપડાં વિગરે હોવાથી વખતે કોઈના ઓળખવામાં આવી જશે એ ખીકથી દામોદર અને લાલદાસે તેના દેહ ઉપરનાં વસ્ત્રો ઉતારી લીધાં હતાં. તેમ એટલા માટે કોઈ પણ પોતાના ઘરની તપાસ કરશે, એવી શંકા તેમને સ્વપ્ને પણ આવેલી નહોતી.

ખંડેરાવે ઘરના એક બીજા ખુણાની અંદરથી એક ખૂટની જોડી શોધી કઢાડી હતી તે વિણાને બતાવી પૂછ્યું:—“ આ જોડા તમારા સ્વામિના છે ? ”

આવા કિમતી જોડા પોતાનો સ્વામી કેવી રીતે પહેરી શકે ? ધારે કે કદાપિ લાવે, તો તે તેના પગમાં જોડે તેવા પણ નહોતા ! આ જોડા પોતાના ઘરમાં છે એ વાત પણ વિણાના જાણવામાં નહોતી. ખંડેરાવે તે ક્રોધ અને જોડા પોતાના કબજામાં લઈ લીધા.

આખરે સઘળા ઘરની બરાબર તપાસ કરી રહ્યા પછી ખંડેરાવે વિણાને પૂછ્યું:—“ તમારો સ્વામિ અત્યારે ક્યાં છે તે તમે નિશ્ચયપૂર્વક કહેશો ? ”

“ હું જાણતી નથી કે તેઓ ક્યાં છે. ”

“ જાણતાં તો હશે, પરંતુ કહેવું નથી એમ કહે. ”

“ ના ! હું કાંઈ પણ જાણતી નથી કે તેઓ ક્યાં છે. ”

“ ખંડેરાવે ક્રોધ અને જોડા મળવાથી દૃઢ નિશ્ચય કર્યો કે હામોદરેજ નરોત્તમદાસનું ખૂન કરેલું હોવું જોઈએ, અને તેથીજ અત્યારે તે છુપાઈ ગયેલો છે. તેની સ્ત્રી જાણે છે પરંતુ તે ક્યાં છુપાયો છે તે તે બતાવતી નથી. ”

આખરે ખંડેરાવ અને પોલિસના સિપાઈઓ જવાને તૈયાર થયા. તેમને જતા અટકાવીને વિણાએ પૂછ્યું:—“ તમે શા માટે તેમને શોધો છો ? ”

એક પોલિસના માણસે તેને કહ્યું:—“ અમે તેનેજ શોધીએ છીએ એમ તે શા ઉપરથી જાણ્યું ? ”

“ માફ મન તેમ કહે છે તેથી ! નહિ તો તમે મારા ઘરની ઝડતી શા માટે લ્યો ? ”

“ એ વાત ખરી છે. ”

“ જે જોઇતું હતું, તે અમોને મળ્યું છે. ” ખીજા સિપાઇએ જણાવ્યું.

“ હા ! મળ્યું તો ખરું. પરંતુ હવે તમારે મારા સ્વામિની શું જરૂર છે ? ”

“ જરૂર તો ઘણીએ છે. ”

“ શા માટે ? ” એમ કહેતાં કહેતાં વિજ્ઞાનું હૃદય ભરાઇ આવ્યું. તે રૂંધાઇ ગયેલા કંઠે બોલીઃ—“ બોલો ! બોલો ! શા માટે તેમની જરૂર છે ? ”

તેને દુઃખી થતી જોઇ પોલિસના સિપાઇઓનાં મન દયાને લીધે પીગળી ગયાં તેથી તેમાંના એક માણસે જવાબ આપ્યોઃ—“ તે કહી શકાય તેમ નથી. ”

વિજ્ઞાએ વ્યાકુળ થતાં પૂછ્યુંઃ—“ કેમ ? ”

“ કેમકે તે અમે પોતે પણ જાણતા નથી. ”

આ વખતે વિજ્ઞા અતિશય આર્તસ્વરે બોલી ઉઠીઃ—“ ખરેખર ! તમે સઘળી વાત જાણો છો, પરંતુ મને જાણવતા નથી. ”

“ ના ! ખાઈ ના ! અમે જાણતા નથી, કે અમારા અમલદાર તેને કેમ શોધે છે. એક માણસના ગુમ થવાની તપાસ આવે છે તેમાં તેની જરૂર હશે. ગુમ થયેલો માણસ ખરી ગયો છે કે છૂતો છે તે અમે જાણતા નથી. ”

વિણાએ અશ્રુપૂર્ણ નેત્રો વડે તેમના તરફ જોઈ કહ્યું:-

“ તે માટે તમે શું વિચાર ધાર્યો છે ? ”

આ વખતે ખંડેરાવે ઉત્તર આપ્યો:- “ જ્યારે મેં પૂછ્યું છે તેનો જવાબ મળશે, ત્યારેજ હું તમને તે જણાવીશ. કેવળ એક કામને માટેજ તેની જરૂર છે એમ નથી, પરંતુ બીજી વાત પણ છે; તે હું જાણું છું. ”

“ શું જાણો છો ? જે જાણતા હો તે મને જણાવો, નહિ તો હું એક ઘડી પણ જીવી શકીશ નહિ. ”

“ એજ જાણું છું, કે જે માણસ ગુમ થયો છે તે જીવતો રહેલો નથી. ”

“ ખર્યો નથી ? ”

“ હા ! અમને તમારા ઘરમાંથી જે પુરાવો મળ્યો છે, તે ઉપરથી હવે કોઈ પણ પ્રકારનો સંદેહ રાખવાનું કારણ રહેતું નથી. અમારો નિશ્ચય થયો છે કે હામોદરેજ તે માણસનું ખુન કરેલું છે. ”

આ પ્રમાણે કહી ખંડેરાવ અને પોલિસના સિપાઇઓ પોલિસ થાણામાં ગયા.

વિણા રડતી કંકળતી બેભાન બની મૂર્છા ખાઈ પૃથ્વીપર પડી ગઈ અને તેનું સવગ્રં ભાન જતું રહ્યું.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

મૃત્યુની શર્યાપર.

મનનું ધાર્યું થતાં મનમાં, પામે જન ઉલ્લાસ;
વ્યર્થ થતાં ઉલ્લાસ તે, પામે અતિશય ત્રાસ.

ખંડેરાવને કળજે કરવાથી દાકતર ગોકળદાસના મનમાં
બહુજ આનંદ થયો હતો. તે પોતાના મનમાં વિચારવા
લાગ્યો કે:-

“ હવે કોઈ પણ જાતનો ભય રહ્યો નથી. તેમજ ક્યારે
પણ તે મારા વિરુદ્ધમાં વર્તન ચલાવવાને હીમ્મત કરી શકે
તેમ નથી. જો કદાચ વિરુદ્ધ વર્તન કરશે તો તેની પાસે-
થીજ જે કાંઈ લખાવી લેવામાં આવેલું છે, તેને અનુસરીને તેને
પોતાનેજ કેટલાક દિવસ પર્યંત જેલજાત્રા કરવાનો સમય આવશે.

વળી દામોદરનું નામ નિશાન તો હવે રહ્યુંજ નથી,
કેમકે તેને તો તેના હાથ પગના કકડા કરી અરકમાં નાખી
ક્યારનોએ ભસ્મ કરવામાં આવ્યો છે, એટલે તે બાળતમાં
પણ હવે પ્રીકર રાખવાનું રહ્યું નથી.

તે વિષયમાં બીજું કોઈ જાણતું નથી. જાણવામાં ફક્ત
મોતીબાઈ એક જીવતી છે. પરંતુ તેતો બેભાન અવસ્થામાં
પડેલી છે. એને તો જ્યારે મરજીમાં આવશે, ત્યારે દવાની
સાથે ઊંચ મેળવી આપી દેવાશે કે ઝટ પતી જશે. તે એવી

હામ ભરવા હીમ્મત કરી શકે તેમ નથી. મણિખાઈ નરોત્તમ-
દાસના ઘરમાં ઝેર ખાઈને મરી ગઈ, ત્યાર પછી તેજ ઘરમાં
તેજ દિવસે નરોત્તમદાસ મરી ગયો છે, તે માટે સંદેહ ઉત્પન્ન
થતાં કદાચ તપાસ ચાલે તો તે બધી વાત જણાવે ખરી.
એને મારી પાસેજ નજરકેદ રાખવી જોઈએ. જેથી કદાચ
ભાન આવે તો પણ કોઈને કાંઈ વાત તે જણાવી શકે નહિ.
ચાલ હવે તેનેજ હાથ કરવાની યુક્તિ રચું.”

ત્રીજે દિવસે દાકતર ગોકળદાસને ત્યાં નરોત્તમદાસનો
ભાઈ જગન્નાથ અકસ્માત આવી ચઢ્યો, તેણે તેને કહ્યું:-
“દાકતર! હવે ભાઈનું ઘર વધારે દિવસ ઉઘાડું રાખવાની
જરૂર નથી.”

દાકતરે વિરમય પામતાં તેને પૂછ્યું:-“આપ શું કહો
છો તે ખરાખર સમજાતું નથી.”

“મારું એ કહેવું છે કે હવે નકામું મોટા ભાઈનું ઘર
શા માટે ઉઘાડું રાખવું જોઈએ? હવે ત્યાં શું કામ છે?”

“પરંતુ આપ મોતીખાઈ માટે કાંઈ વિચારકર્યો છે?”

“હા! તેને તેની નરમ સ્થિતિ હોવાથી ગમે ત્યાં રાખ-
વાની ગોઠવણ કરીશ. હું તો હમણાંજ તેને ઇસ્પીતાલમાં
મોકલી આપું, પરંતુ એ ઠીક ગણાવ નહિ.”

“ખરી વાત છે, લોકો તરત વાત કરે કે ખિચારીને
કાઠી મૂકી. જુઓ! મોતીખાઈની સાથે મારે બહુ દિવસનો
પરિચય છે. આપને જો કાંઈ પણ હરકત ના હોય તો હું
તેને મારે ઘર બહુ સારી રીતે રાખીશ. મારા ઘરમાં રોગી-

ઓને રહેવા માટે બહુજ ઉત્તમ સવડ છે. ”

“ હું તો તેને ઓળખતો પણ નથી, એટલે આપ તેને આપને ઘેર લાવો તેથી મને સંતોષ પામવાનું કે અસંતોષિત થવાનું કાંઈપણ કારણ નથી. પરંતુ વાત એ છે કે એવી અવસ્થામાં આપ એને શી રીતે અહીં સુધી લઈ આવી શકશો ? ”

“ એ તો એક ડાળીમાં નાંખીને ઉચકાવી લવાશે. ”

“ ત્યારે તેને માટે આપને યોગ્ય લાવે તેવી વ્યવસ્થા કરો. ”

તેજ દિવસે દાકતરે મોતીબાઈને પોતાને ઘેર લઈ આવવાનો બંદોબસ્ત કર્યો.

દાકતરના મેડા ઉપર જે ઓરડામાં એક ગાંડા મનુષ્યને રાખવા માટે દાકતરે પહેલાં બંદોબસ્ત કર્યો હતો તે ઓરડો અત્યારે તદ્દન બંધ હતો. તેથી દાકતરે તેજ ઓરડામાં સાફ-સુફ કરાવી મોતીબાઈને માંટે બીછાનું તૈયાર કરવા માટે પોતાના નોકરને હુકમ આપ્યો. વળી તે ઓરડામાંથી ખુદાર નિકળવાનો બીજો કોઈ પણ માર્ગ નહોતો. ગમે તેટલા બૂમ બરાડા પાડવામાં આવે છતાં ઓરડાની ખુદાર કોઈથી સંલગાય તેમ નહોતું.

બીજે દિવસે સવારે દાકતર જાતે એક પાલખી લઈને નરેશતમદાસને ઘેર ગયો. તે વખતે પણ મોતીબાઈની અવસ્થા જેવી ને તેવીજ હતી. તેને કોઈ પણ પ્રકારનું ભાન કે જ્ઞાન નહોતું. તેની આંખોમાં ઉંધ નહોતી, છતાં તેની આંખો લાકડાની પૂતળીની માફક સ્થીર અને ખુદીજ હતી. દાકતરે તેની આગ્રુબાગ્રુ ત્રણ ચાર ચાદરો વીંટી પોતાની ખીઠ પર

ઉપાડી લાવી પાલખીમાં સુવાડી, અને પાલખી ઉપડાવી પોતાનો ઘેર લઇ આવ્યો.

ઢાકતરે નોકરને હુકમ આપ્યો કે, “કોઇએ પણ એ ઓરડાની અંદર પેસવું નહિ, તેમ કોઇને આવવા પણ દેવું નહિ. હુંજ તેને ખાવાનું તથા દવા આપીશ. એને જે રોગ થયો છે, તે એવો તો ચેપી છે કે, જે કોઇ એની પાસે જશે તેને એ રોગનો ચેપ લાગ્યા સિવાય રહેશે નહિ. એનો રોગ બહુજ લયાનક છે.”

નોકર કાંઈ પણ નહિ બોલતાં કેવળ સાંભળી રહ્યો, અને નીચે આડ્યો ગયો.

નોકરના ખૂદાર ગયા પછી ઢાકતરે મોતીબાઇને બોલાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ તે બોલી નહિ.

ઢાકતરે તેની નાડી તપાસી જોઈ, અને બોલ્યો:—“તાવ ઉતરતાં હજી એક દિવસ લાગશે. જોકે તે ઉતર્યા પછી ભાન આવશે ખરું, પરંતુ ઉઠવા બેસવા જેટલી શક્તિ આવવાને બહુ વખત લાગશે. જ્યાં સુધી તે મારા કબજામાં છે ત્યાં સુધી તો કાંઈ પણ કરી શકશે નહિ, એટલે એ બાબતનો પણ હવે ભય રાખવાનો રહ્યો નથી.”

ઢાકતર પૂનઃ પળવાર તેના મુખ રહામું જોઈ રહ્યો, અને બોલ્યો:—“અહિંથી હવે એને નાસી જવાનો માર્ગ પણ મળવાનો નથી. વખતે કોઇની સાથે કહાવી મોકલે, પરંતુ તે પણ બનવા જેવું નથી. આ ઘરની અંદર બીજાને આવવાનો હુકમજ નથી ત્યારે હવે શો ભય રહ્યો ? કાંઈ નહિ !

કાંઈ નહિ ! ”

હવે ગોકળદાસ મોતીબાઈની પથારી પાસેથી ઉઠ્યો, અને ખારણું બંધ કરી નીચે આવ્યો. તે જાણતો હતો કે સંધ્યાકાળના સમયે તાવ ઓછો થઈ જશે, તેથી પાછો તે સંધ્યાકાળના વખતે મોતીબાઈની પાસે ગયો અને તેના બીછાનાથી કેટલેક દૂર ઉભો રહી તીક્ષ્ણદૃષ્ટિએ તેના તરફ જોવા લાગ્યો.

મોતીબાઈએ પોતાની આંખ જરા ઉઘાડી કે તરતજ તેની દ્રષ્ટિ ગોકળદાસના ઉપર પડી. ગોકળદાસને જોતાંજ તેનું શરીર કંપવા લાગ્યું. તે ભય પામેલી હરણીની માફક વ્યાકુલપણે દાકતરના સ્હામું જોઈજ રહી. તેણે કાંઈક બોલવાનો યત્ન કર્યો, પરંતુ તે એટલી તો અશક્ત બની ગઈ હતી કે તેનાથી કાંઈ પણ બોલી શકાયું નહિ.

દાકતર તેની પાસે ગયો, અને તેનો એક હાથ ગ્રાહી તેનું મુખ બીજે હાથે ઉંચું કરી કોમળ વાણીથી પૂછવા લાગ્યો:—“ તું શું કહેવાનું કરે છે ? ”

અસ્ફુટ સ્વરે મોતીબાઈના મુખમાંથી શબ્દો બહાર આવ્યા. “ હું ક્યાં છું ? ”

પ્રથમ એક વખત દાકતરના હાથે મૃત્યુના મુખમાં પડવા છતાં રક્ષણ મળ્યું હતું, જેથી આજે પણ મૃત્યુના મુખમાં તો નથી આવી જડી એમ સમજી તેણે પૂછ્યું હતું.

દાકતરે ઉત્તર આપ્યો:—“ તને ઠીક છે ! હવે તારો તાવ જરૂર ઉતરી જશે. પહેલાંના કરતાં હવે તને બહુજ

આરામ છે હું તારી દવા અને સેવા ચાકરી કરું છું.”

મોતીબાઈ પોતાની આંખો ઝરાઝર ઉઘાડી ફરીથી અસ્પષ્ટ સ્વરે કહેવા લાગી:—“ તમે ? તમે ?

“ હા ! હુંજ ! ખીજાઓ તને દવાખાનામાં મોકલવા માટે તૈયાર થયા હતા, પરંતુ મેં તને મારે ત્યાં આણેલી છે, અને તારી દવા તથા સેવા ચાકરી કરી તને સારૂ થઈ જાય, તેટલા માટે બહુજ મહેનત કરુંછું. તેં નરોત્તમદાસનું ઘર છોડેલું છે.”

નરોત્તમદાસના ઘરની સઘળી હકીકત એક પછી એક ક્રમાનુસાર તેની દ્રષ્ટિ સન્મુખ ખડી થવા લાગી. તેનું સઘળું શરીર કંપવા લાગ્યું. તેણે પોતાનાં નેત્રો પુનઃ મીંચી દીધાં.

મોતીબાઈને આ વખતે ઝરાઝર રીતે ભાન આવેલું હતું. “ તે પુનઃ દાકતરના હાથમાં આવી ફસાઈ છે, અને દાકતર આહિ તે સમયે પોતાની હત્યા કરવા ચુકશે નહિ; એમ તેને નક્કી થયું. પરંતુ જો મને જીવથી મારવી હોત તો તે મને અત્યાર સુધી જીવતી શા માટે રાખત ? જરૂર મને જીવતી રાખવામાં તેને કોઈપણ જાતનો મોટો લાભ હોવો જોઈએ, નહિ તો ક્યારનીએ મને તેણે નક્કી કરી નાંખી હોત.” આ પ્રમાણેના વિચારો મોતીબાઈના મનમાં ઘોળાવા લાગ્યા.

“ અધીરી થઈશ નહિ ! હમણું વધારે બોલીશ નહિ ! તેમ કરવાથી તારા શરીરની દુર્બળતા વધી જશે.”

“ મને ! મને ! મને તમે શું કહો છો ? હું શું ખરે.

ખર ગાંડીજ થઇ હું.”

“ તું ગાંડી બની ગઇ છે એ વાત મારા માનવામાં આવતી નથી; પરંતુ બીજા દાકતરોએ તો તને ગાંડી થઈ ગયેલી જણાવી છે. જો મેં તને અહીં ના આણી હોત તો ખરેખર તું ગાંડી બની ગઇ હોત. ”

મોતીબાઈએ અસ્કુટ આર્તનાદ કર્યો. પછી કેટલાક વખત પર્યંત શૂન્ય જેવી પડી રહી. આખરે તે બોલી:—“ હું ગાંડી નથી ! ગાંડી નથી. ”

“ હમણાં તો નથીજ ! જ્યારથી તેં તેને (નરોત્તમદાસને) જોયો હતો ત્યારથીજ તારું લેણું ભરી ગયું છે. ”

“ તેમ હશે ! તેમ હશે ! પરંતુ હમણાં તો હું તેવી નથી. મને જવા દેશો ? ”

મોતીબાઈ એકી દ્રષ્ટે દાકતરના મૂખ સામુંજ જોઇ રહી. દાકતરે જવાબ આપ્યો:—“ શું આ વખતે તારી જવા જેવી સ્થિતિ છે ? ”

“ હમણાં નહિ તો બે દિવસ પછીથી. ”

“ તને સારૂ થતાં હજી બહુ દિવસ લાગે તેમ છે. ”

“ જ્યારે હું સારી રીતે સાજા થાઉં ત્યારે ? ”

“ હા ! ત્યારે તને જવા દેવામાં આવશે, પરંતુ જ્યાં સુધી તારું શરીર સુધરશે નહિ ત્યાં સુધી તારે અહિંયાંજ રહેવાનું છે. ”

“ તમેજ—તમેજ હમણાં કહ્યું હતું કે હવે તારું શરીર સારૂ થયું છે. ”

આ પ્રમાણે કહી મોતીબાઈ રડવા લાગી. દાકતરે તેને શાન્ત પાડતાં કહ્યું:—“ જા ! મારી પાસે રડવાની જરૂર નથી. રડવાથી કાંઈ પણ તને લાભ થવાનો નથી, ઉલટું તેથી તો તારા દુઃખમાં વધારો થશે. ”

ઘણા વખત સુધી મોતીબાઈ શાન્ત પડી રહી. છેવટે તેણે મૌન્યનો ભંગ કરી કહ્યું:—“ મારી પાસે હુપાવશો નહિ; મને જણાવો કે ક્યાં સુધી તમે મને અહીં અટકાવમાં રાખવાની ઇચ્છા રાખો છો ? ”

“ તે પછીથી જણાશે. સઘળી વાતનો આધાર તારા ઉપરજ રહેલો છે. ”

“ ત્યારે શું તમે મને મૃત્યુ પર્યંત આ ઠેકાણેજ અટકાવી રાખવા માગો છો ? ”

“ ના ! ના ! તેમ નથી. તું જરા સાજી થઈ જશે, એટલે આપણે તે સંબંધીનો વિચાર કરીશું. ”

“ મારા સમજવામાં છે; પરંતુ શા માટે મને તમે દુઃખ આપો છો ? હું તમારા આશ્રયે રહેલી છું. તમે શું કરવા આહો છો તે મને ખૂલ્લે ખૂલ્લું જણાવો. આ પ્રમાણે વહેમમાં જો મને વધારે દિવસ સુધી રાખશો તો જરૂર હું ગાંડી થઈ જઈશ. ”

“ નકામી તું અધિરી ખને છે; તેથી તો તારામાં નખબાઈ વધી પડશે. વળી મને લાગે છે કે જો તું આવી રીતે ચિંતા કર્યા કરશે તો પાછો તાવ પણ આવવો શરૂ થશે; માટે હાલ તો તારે શાન્તપણે રહેવું એજ ઉચીત છે. ”

“ ક્યાં સુધી એ પ્રમાણે મારે રહેવું પડશે તે શા માટે તમે મને જણાવતા નથી ? ”

“ હાં ! એજ વાત છે કે જ્યાં સુધી તને સ્પષ્ટપણે હું કહીશ નહિ ત્યાં સુધી મારી પણ ચિન્તા ઓછી થશે નહિ; પરંતુ તેવો સમય આવે તેટલા દિવસ તો તારે અહિંજ રહેવું પડશે. ”

“ કેટલા દિવસ સુધી ? ”

“ શાન્ત થા ! શા માટે અધિરી બને છે ? હમણાં તે વાત જણાવવાનો સમય નથી. ”

“ કેમ ? ”

“ કેમકે તે વાતનો સઘળો આધાર તારા ઉપરજ છે. ”

“ મારા પોતાનાજ ઉપર ? ”

“ હા ! તારા પોતાનાજ ઉપર છે. તે વાત પાછળથી થશે. તારી સાથે જે કાંઈ બંદોબસ્ત કરવાનો છે, તે કર્યા પછી તરતજ તને છોડી દઈશ. ”

“ જરૂર ? ”

“ હા ! જરૂર છોડી દઈશ. ”

“ ત્યારે તો મને એમ જણાય છે, કે તમે મારી પાસે કાંઈ ભયાનક કાર્ય કરાવવા માગો છો. ”

“ મૃત્યુની શય્યા ઉપર પડેલા મનુષ્યે આ પ્રમાણે વિચાર કરવો ઉચિત નથી. ”

“ ત્યારે તમે મને મારી બેભાન અવસ્થામાંજ કેમ મારી નાંખી નહિ ? ”

“ નિચાર કર. તેં કરેલા ઉપકારની માગણીને લીધેજ મેં તને મારી નાંખી નથી. તેં એક વખત મારો પ્રાણ બચાવ્યો છે. થવાનું હશે તે થશે, પરંતુ તારે અધિકં બનવું નહિ; વખત આવ્યે સહુ થઈ રહેશે. અહિંયાં તને કોઈપણ પ્રકારનો ઉપદ્રવ થશે નહિ. તારે માટે ખાવા પીવા વિગેરેનો અરે! જે કાંઈ જોઈશે તેનો હું પોતે બંદોબસ્ત કરીશ; પરંતુ એટલું યાદ રાખજે કે આ ઘરમાંથી જતા રહેવાનો તારો કાંઈ પણ ઉપાય ચાલશે નહિ તેમ જૂમ બરાડા પાડશે તો તે પણ ખૂદાર કોઈ સાંભળશે નહિ. ”

આ પ્રમાણે કહી દાકતર બારણાં બંધ કરી તે ચોરડામાંથી ખૂદાર નિકળી ગયો. અભાગિની મોતીબાઈ નિરાશ્રીત બની પથારી ઉપર પડી અને તેનામાં ઉઠવાની બિલકુલ શક્તિ રહી નહિ.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

મિત્રની મુક્તિ માટે ઉપાય.

પોતાનું પણ રાખવા, ઘરે ટેડી જન પ્યાન;
પણ લઈ જે તોડેં પલિત, જન નહિ તે નાદાન.

લાલલાસ પોતાના સોગતીના ગુમ થવાથી બહુજ ચિંતા કરવા લાગ્યો. તે સંબંધમાં તેણે બહુજ વિચાર કર્યો પરંતુ કોઈ પણ રીતે તેનું મન માન્યું નહિ. છેવટે તેણે નિશ્ચય કર્યો, કે હામોદર કોઈપણ રસ્તે થઈને દાકતરના ઘરમાંથી

જહાર નિકળ્યોથી. નદા કતરની પાસેથી પૈસા પડાવી મને ઠગે, અને પોતાની સ્ત્રીને પૈસા સોંપી પલાયન કરી જાય, એ તેના મને કબુલ કર્યું નહિ; જેથી ખરેખર તે દાકતરના મકાનમાં જ હોવો જોઈએ એમ સિદ્ધ થયું. દાકતરે તેને પોતાના મકાનના ઉપરના ભાગમાં ગમે તે કેકાણે અટકાવી રાખ્યો હોવો જોઈએ. તે ક્યાં છે તે દાકતરથી અન્તર્યુ હોવું જોઈએ નહિ.

દાકતરના મકાનમાં કોઈ પણ વખતે રાત્રે પેસીને તેમાંથી પૈસાની ચોરી કરવી, એવો ગુહુ દિવસથી દામોદર અને લાલદાસે નિશ્ચય કરેલો હતો, તેટલા માટે તેઓ તેના ઘરની બરાબર રીતે સઘળી ખબર રાખતા હતા. આજે એજ મકાનમાં દામોદર સપડાયેલો છે, અને તેને અટકાયતમાં રાખવામાં આવેલો છે, એમાં કોઈપણ સંદેહ નહોતો, તેવી કલ-દાસે આજે દાકતરના મકાનની બરાબર સંભાળ રાખવાનો ઠરાવ કર્યો.

તે જાણતો હતો કે મકાનના ઉપરના ભાગના પાછળના ભાગમાં કોઈપણ રહેતું નથી. આજે તેજ દરમિયાં દીનો રાખવામાં આવેલો હોવાથી તેના મનમાં અનિશ્ચય વહેમનું કારણ ઉત્પન્ન થયું, એટલું જ નહિ પરંતુ દામોદરને ત્યાંજ પૂરવામાં આવેલો હોવો જોઈએ એવી તેના મનમાં સંપૂર્ણ ખાતરી થઈ. આખી રાત્રી તે તરફ નજર રાખતો લાલદાસ ત્યાંજ ઉભો રહ્યો પણ સઘળી રાત બળતા દિવા સિવાય કોઈ પણ તેના જોવામાં આવ્યું નહિ.

દામોદરની સ્ત્રીને દામોદરના ગૂંમ થવાના સમાચાર આપવા કે નહિ, તે સંબંધમાં લાલદાસ પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો. “ પહેલાં તેના મનમાં એમ આવ્યું કે કહેવું તો નહિજ કારણ કે તે સ્ત્રી જાતિ હોવાથી તેના મનમાં અનેક અમંગળ શંકાઓ ઉત્પન્ન થશે. વળી દામોદર મરી ગયો નથી, પરંતુ દાકતરના ઘરમાં કેદ પકડાયો છે, એમ કહેવું એ પણ એક કેવળ અન્યાયરૂપ તેને જણાવા લાગ્યું. ફરીથી તેણે વિચાર્યું કે દામોદરની સ્ત્રી તેને માટે હુમેશાં રડે કકળે છે, માટે તેને ખબર તો આપવીજ જોઈએ.

ગમે તેટલી તોપણ તે સ્ત્રી જાતિ છે. તેના પેટમાં તે વાત છુપી રહેશે કે કેમ? વળતે તેણે આ વાત સાંભળી ખૂમાટ કર્યો તો ગંધી વાત મારી જશે, અને દામોદર પણ માર્યો જશે; પરંતુ એટલું તો સમજશે કે પોતાના ધણીની વાત હોવાથી ખુદાર પાડવી નહિ. શું પોતાના પતિને માટે તે આટલી સહનશિક્ષતા રાખી શકશે નહિ? સ્ત્રીઓ સમય પરત્વે અગળા હોવા છતાં સગળા બને છે, એવા અનેક દાખલાઓ બન્યા છે. તે પોતાના ધણીના રક્ષણ માટે અગર તો પોતાના બચાવ માટે, અગ્નિમાં પડતું મૂકી શકે છે. જળની અંદર કુદી પડતાં તે કાંઈ પણ લય રાખતી નથી. વિકટ પર્વતોને અને ભયંકર જંગલોને ઓળંગવામાં તે સહજ પણ શંકા ધરાવતી નથી. ભયથી વારંવાર ભડકતી હોવા છતાં સમય પરત્વે તે ભય વિનાની બને છે.

તે એકલી કોઈપણ રીતે દાકતરના મકાનમાંથી દામો-

ઘરને છોડાવી શકે તેમ નથી, માટે તેની સાથે કોઈ પણ મનુષ્યની જરૂર છે; પણ આ વાત કોઈની પણ પાસે કહી શકાય તેમ નથી. ત્યારે કરવું કેમ ? ગમે તેમ થશે, અગર ગમે તે ઉપાય ચોજાશે, પણ તેને વાત તો કરવીજ જોઈએ. શું મારેજ જઈ તે તેને જણાવવી ? ના ! ના ! તેમ કરવું એ પણ ઠીક નથી. વખતે કોઈને ઠેક લાવવાનું કારણ મળે ત્યારે ? ત્યારે એજ કે બીજાની સાથે કહેવરાવવું. નહિ ! નહિ ! એથી તો વધારે ઉઘાડું પડવાનો સંભવ રહેશે માટે મારે જાતેજ તેને જઈ જણાવવું જોઈએ.”

લાલદાસ આ પ્રમાણે વિચાર કરી તરતજ દામોદરના ઘર તરફ ગયો. ઘરનું ખારણું અંદરથી ખંધ કરેલું હોવાથી તેણે ખહારથી ખૂમ નહિ મારતાં ખડારની સાંકળ ખખડાવી એટલે તરતજ ખારણું ઉઘાડવામાં આવ્યું. લાલદાસને જોતાંજ ખારણું ઉઘાડવા આવેલી દામોદરની સ્ત્રી એક ખાનુ પર ખસી ગઈ અને બોલી ઉઠી:—“ મને અડકશો નહિ.”

દામોદરની સ્ત્રીનું કહેવું સાંભળી લાલદાસ ચેતી ગયો અને ચિંતા કરતો હોય તેવી રીતે પૂછવા લાગ્યો:—“ કેમ ! કેમ ! શું થયું છે ? શું છે ? ”

તેણે ખડીતાં ખડીતાં ઉત્તર આપ્યો:—“ શું થયું છે ? જુઓ ! જુઓ ! તમારા હાથ પર લોહીના લાલ દાઢ છે.”

“ લોહીના ! મારા હાથ પર ! ગાંડી તો નથી થઈને ? ” દામોદરની ખગર લાગ્યો છું તે સાંભળ.”

દામોદરની સ્ત્રી વિશ્વાસે પોતાના ઘરની અંદરના ખુણા

તરફ જોતાં જોતાં કહ્યું:—“ તેમ હશે ! તેમ હશે ! મને લાગે છે કે તેઓએ તેમને પકડ્યા હશે. ”

“ પકડયો હશે ! કોણે પકડયો હશે ? ”

“ કોણે તે પોલિસે ! મારી પાસે શા માટે છુપાવે છે ? હું સઘળું જાણું છું. ”

“ ઠીક છે ! તે જોઈ લેવાશે ; પરંતુ તું મહારા મોંઠા સ્કામું જોઈને જણાવ. તું મને ખરાખર રીતે ઓળખે છે કે હું કોણ છું ? ”

“ કોણ તે ખૂની. ”

“ ખૂની ! શું ખાલે છે ! મેં કોનું ખુન કર્યું છે ? કોણે ખુન કર્યું છે ? ”

“ કોણે તે તમે ખન્ને જણે. ”

“ ઠીક ! ”

“ તમને ખન્ને જણાને પોલિસ શોધે છે. ખરેખર ! તમેજ મારા ઘણીને ધુળ ફાકતો કર્યો છે. ” એ પ્રમાણે કહી વિજ્ઞા મહોટેથી રડવા લાગી.

લાલદાસ આ નવિન પ્રકાર જોઈ બહુજ આશ્ચર્ય પામ્યો, અને વિસ્મય નજરે વિજ્ઞાના મુખ સ્કામું જોઈ રહ્યો. કેટલીક વારે તે વિજ્ઞાને કહેવા લાગ્યો:—“ વિજ્ઞા ! મને લાગે છે કે ત્હારું મગજ ભમી ગયું છે. કહે જોઈએ અમે કોનું ખુન કર્યું છે ? ”

“ તે હું જાણતી નથી, પરંતુ તમે ખન્ને જણે કોઈનું ખુન કર્યું છે, એવી મને પાકી ખબર મળી છે. ”

“ વિણા ! તેમાંનું કાંઈ પણ હું જાણતો નથી. પરંતુ એતો કહે કે દામોદરને બચાવવામાં તું કાંઈ મદદ કરી શકે તેમ છે ? જો જલદીથી ઉપાય કરવામાં નહિ આવે, તો જરૂર તેનું આજે જીવન થશે. આજેજ તે અજ્ઞ પાણી સિવાય મરી જશે, અગર તો તેને જીવતો બાળી મૂકવામાં આવશે ! ”

“ ત્યારે શું જે દિવસે તમે બન્ને જણા અહિંયાંથી મોડી રાત્રે બહાર ગયા હતા, તે દિવસે તમે કોઈનું જીવન કચું નથી ? ”

“ ના ! ”

“ શું કહો છો ! ત્યારે ઘરમાંથી તેઓને કોટ અને જોડા મળ્યા છે, એ કોના હતા ? ”

લાલદાસ કોટ અને જોડાની વાત સાંભળી બહુજ આશ્ચર્ય તથા ભય પામ્યો. તેણે પોતાનો ભય જણાઈ નહિ આવે તેવી રીતે મોંઢું ઠેકાણે રાખી વિણાને પૂછ્યું:—“ કોણે મેળવ્યાં છે ? ”

“ પોલિસે ! શું એટલા માટે પોલિસ અહિંયાં આવી હતી ? ”

“ હા, હા ! તે સઘળું ઘર તપાસી ગયા છે. ”

પોલિસે કરેલી તપાસની વાત સાંભળી લાલદાસનું મુખ ઉતરી ગયું. તેના મનમાં ત્રાસ પડ્યો. તેને એમજ જણાવા લાગ્યું કે કાળી ડગલીવાળા પોલિસના સિપાઇઓએ આવી પાછળથી પોતાની ગરદન પકડી છે. તે કંપિત સ્વરે કહેવા લાગ્યો:—“ તેમણે બીજું કાંઈ મેળવ્યું છે ? ”

“કોટ અને જોડા તમે બન્ને જણે ધરના ખુણામાં સંતાડી રાખ્યા હશે તે મળ્યા છે. જેનું તમે ખુન કર્યું હશે તેનોજ તે કોટ અને જોડા હશે.”

આ વખતે લાલદાસના મનમાં નક્કી થયું કે, નરોત્તમદાસનો મૃતદેહ પેલી વાડીમાંથી અવસ્ય પોલિસના હાથમાં આવેલો હોવો જોઈએ. તેનો કોટ અને જોડા શોધવાને માટેજ તેઓ અહિંયાં આવ્યા હોવા જોઈએ; પણ પોલિસે કેવી રીતે જાણ્યું કે, તેના મુઠ્ઠાને અમેજ લઈ ગયા હીયે? વિચાર કરતાં કોઈ પણ તેના ધ્યાનમાં આવ્યું નહિ, તેથી તે વ્યાકુળ ભાવે કહેવા લાગ્યો:—“વિણા! સઘળી હકીકત મને ખરાબર સમજાવ કે તેમણે અહિંયાં આવી શું શું કર્યું હતું.”

“ખીનું શું કહેવાનું હતું? કોટના અંદરના ખીસ્સામાંથી કેટલાક કાગળો પણ તેમણે મેળવ્યા છે.”

લાલદાસનું સઘળું શરીર તે સાંભળતાંજ કંપી ઉઠ્યું. ભયને લીધે તેના શરીર પર પરસેવો આવવા લાગ્યો. પોતે નરોત્તમદાસનું ખુન કરેલું નથી, એ કેવી રીતે પોલિસના આગળ સાબીત કરી બતાવવું, એ વિચારે તેના મગજને ભમાવવા માંડ્યું. ત્યાંથી નાસી જવાને તેનું મન તત્પર થયું. એક પણ પણ આ શહેરમાં રહેવું એ તેને ભય ભરેલું લાગવા માંડ્યું. જો અહિંથી નાસી જવામાં નહિ આવે તો કોઈ પણ રીતે પોતાનો બચાવ થશે નહિ, ને ઉલટું ફાંસીને લાકડે લટકવું પડશે, એવો નિશ્ચય થઈ ગયો. જરૂર હામોદરને પોલિસેજ અટકાવમાં રાખ્યો હશે, એમ વિચાર આવવા

લાગ્યો પરંતુ બીજાજ પળે તે વિચાર બદલાઈ ગયો. એને ખાત્રી થઈ કે દાકતરેજ પોતાના માથેથી ખુનનો આરોપ ખસેડી મૂકી દામોદરને માથે મૂકવા માટે તેને પોતાના ઘરમાં પૂરી રાખ્યો હશે. પૂનઃ વિચાર આવ્યો:—“એ તો ઠીક ! એનો તો ઉપાય થશે.”

હજી સમય છે, માટે અહિંથી સિધો નાસી જઈ જીવ બચાવવાની યુક્તિ રચું તો રચી શકાય તેમ છે. પરંતુ પોતાના હંમેશના સોળતી દામોદરને આ જીવલેણ દુઃખમાં પડતો મૂકી નાશી જવું, એ કોઈ પણ રીતે ઠીક કહેવાય નહિ. ગમે તેટલી વિપત્તિ આવે, ગમે તેટલું સાહસ ઉઠાવવું પડે, સુખ આવે કે દુઃખ આવે, કિન્તુ દામોદરને મૂકી ચાલ્યા જવું એ ઠીક નથી. તે પણ પ્રતિજ્ઞા તોડી અહિંથી ચાલ્યો જત નહિ. પ્રાણ જાય તો લલે જાય, છતાં તેને મૂકી હું પશ્ચાત્ત કરી જઈશ નહિ; પરંતુ તેને બચાવવાના ઉપાય શોધીશ ! પ્રાણાંત પર્યંત તેને માટે પ્રયત્ન કરીશ ! તેને છોડીને કોઈ પણ ઠેકાણે જીવ બચાવવાની આશાએ જઈશ નહિ.

આ રીતે પોતાના મનની સાથે નિશ્ચય કરી તેણે વિણાને કહ્યું:—“વિણા ! તું જે કહે છે તે મને તો ખરું લાગતું નથી. હશે ! તેનું તો જે થવાનું હશે તે થશે, કેમકે એ સંગ્રામમાં હું કાંઈ કહીશ તો તે તારા માનવામાં આવશે નહિ, એટલે જે કહેવું તે નકામું છે; પરંતુ એટલું તો નક્કી છે કે અમે કોઈનું પણ ખૂન કરેલું નથી. મારા કહેવા

ઉપર વિશ્વાસ રાખ. વિશ્વાસ ના આવે તો તારી મરજી. એમાં મારું કાંઈપણ જવા આવવાનું નથી. હવે હું જાઉં છું, છતાં એટલો તો વિશ્વાસ રાખજે કે દામોદર હજી જીવતો છે, અને તે ક્યાં છે તે હું ખરાખર રીતે જાણું છું.”

“તમારા બોલવા ઉપર મને કાંઈ ભરોંસો આવતો નથી.”

“તારો ઘણી કહોંશે ત્યારે તો વિશ્વાસ આવશેને ? હું ખરું કહું છું કે અમે કોઈનું પણ ખૂન કર્યું નથી.”

“હા ! તે કહોંશે તો તો ભરોંસો પડશે.”

“ઠીક ! ત્યારે તો આવીને સઘળી હકીકત તને કહે તેવો ઉપાય કર.”

“તમે જાણો છો કે હું તેને માટે મારો પ્રાણ આપવા તૈયાર છું.”

“જો એમજ હોય, તો મને મદદ કર. જે ઠેકાણે તેને અટકાવી રાખવામાં આવ્યો છે, ત્યાંથી છોડાવી લાવવામાં તારી મદદની જરૂર છે. તે પછી પોલિસ અમને પકડવા ફરે છે, એ વાત ખરીજ હશે, તો અમે બંને જણ અડિંથી નાશી છુટીશું. જો કે હજી પણ હું કહું છું કે, અમે કોઈનું પણ ખૂન કર્યું નથી. હું ખાત્રીથી કહું છું કે, અમારા સ્થામે એ પ્રમાણે પૂરાવો પડશે તો અમે બંને જણ કોઈ પણ રીતે અમારો ખચાવ કરીશું.”

આ પ્રમાણેની ખરા અંતઃકરણની લાગણીની વાત સાંભળી વિજ્ઞાને કાંઈક વિશ્વાસ આવ્યો, અને તે લાલદાસને

પૂછવા લાગી:—“ જોલો તમે મારી પાસે શું કરાવવા માગો છો ?”

“ જો ! જે ઘરમાં તારા ધણીને પૂરવામાં આવ્યો છે, તે ઘરની અંદર હું જવાને તૈયાર થયો છું. જોલ ! હું જે પ્રમાણે કહું તે પ્રમાણે તું કરી શકીશ ? ”

“ શું કરવું છે અને ક્યાં જવું છે તે મને કહો ? ”

વિણાની હીમ્મત જોઇ લાલદાસે દાકતર ગોકળદાસ કવિની સઘળી હકીકત કહી બતાવી. જે સાંભળીને વિણા આશ્ચર્ય પામી.

લાલદાસે તેને કહ્યું:—“ જો, બીક રાખવાનું કે ગભરાવાનું કંઈ પણ કારણ નથી. હું પોતે એક લાંબી દોરી લાવીશ, તેને આધારે તે બંધ કરવામાં આવેલા ઘરની અંદર પેસીશ, અને દામોદરને છુટો કરી લઈ આવીશ. તારે તો ફક્ત નીચેથી તે દોરીને ખુબ જોરથી પકડી રાખવાનું જ કામ કરવાનું છે. ”

“ ત્યારે શું એ અત્યારે બંધીખાનામાં છે ? ”

“ હા ! મારા ધારવામાં તો તેમ છે. શું છે તે ઉપર જઈશ ત્યારે જણાશે. ”

“ જરૂર હું તમારી સાથે આવીશ ! તમે જેમ કરવાનું કહેશો તેમ અવસ્ય કરીશ. ”

“ ઠીક ! ત્યારે રાત્રે હું તને જોલાવવા આવીશ. આપણે બન્ને અડિયાંથી સાથેજ જઈશું. ”

“ કેટલી રાત્રે ? ”

“ મધ્ય રાત્રી પહેલાં જવું એ બહુજ લયંકર છે. ”

શહેરમાં સઘળું શાન્ત થયા સિવાય જુવું એ ઠીક નથી. ”

“ હું તે વખતે તૈયાર રહીશ. ”

“ હા ! ખરાખર તૈયાર રહેજે. ”

આ પ્રમાણે દામોદરની સ્ત્રી વિણાને સમજાવી લાલદાસ પોતાને ઘેર આવ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

પડતા પહેલાં પ્રાણત્યાગ.

કરી મનસુખો કારમો, જન ગઢ જીતવા ચાલ્ય;

પાસા અવળા પત્રકમાં, વિધી વશ થઇ પત્રટાય.

રાત્રીના અગીઆર વાગવાના સુમારે લાલદાસ દામોદરને ત્યાં આવી ઉભો રહ્યો. દામોદરની વડુ પણ તૈયાર થઈનેજ બેઠી હતી.

લાલદાસને આવેલો જોઈ તેણે તેને કહ્યું:—“ બાલો, હવે શું કરવાનો વિચાર છે. ”

“ વિચાર ! વિચાર એજ કે જે ઘરમાં દામોદરને અટકાવવામાં આવ્યો છે, તે ઘરના છબ્બ આગળ એક મોટા ઝાડ છે; તે ઝાડની સહુથી ઉપરની ડાળીએ થઈને તે છબ્બની અંદર ઉતરી શકાય તેમ છે. જો આ સુતરની દોરીનું બંડલ હું મારી સાથે લાવેલો છું, તે હું ઝાડની ઉપરની ડાળે થઈને છબ્બના થાંભલાની સાથે બાંધીશ; અને બાકીનું બંડલ નીચે નાંખીશ; તેને તારે ઝાડના થડ સાથે મજબુત રીતે

બાંધવાનું છે. ઝાડની ઉપરની ડાળીનો છેડો એટલો બધો પાતળો છે, કે તેના આધારે છબ્બની અંદર ઉતરવા જતાં વખતે તે નીચે તુટી પડે તેમ છે; માટે હું દોરી બાંધીનેજ નીચે આવીશ અને તે દોરીના આધારે ઉપર ચડી જઈશ. અત્યારે કોઈ પણ મનુષ્ય જાગતું હશે નહિ એટલે આમ કરતાં કાંઈ હરકત પણ આવશે નહિ. તે ઘરમાં રાત્રે કોઈ રહેતું નથી, તેથી કોઈ જાગી જશે અને પકડાઈ જઈશું એવો ભય પણ રાખવાનો નથી. હું ઉપર જઈ દામોદરને ખારણું ઉઘાડી છુટો કરીશ અને પછી અમે બન્ને પાછા આ દોરીનાજ આધારે તરતજ નીચે આવીશું. તારે તો ફક્ત સાથેજ આવવાનું છે અને નીચે ઉભાં રહી કોઈ આવતું જતું હોય તેની તપાસ રાખવાની છે.”

વિશ્વાએ કહ્યું:—“એ તો કીક, પરંતુ મારા ધારવા પ્રમાણે છબ્બ અંદરની ખારી આગળ લોઢાની મજબુત જાગી છે; તેને કેવી રીતે ઉઘાડશો, તેનો કાંઈ વિચાર કર્યો છે?”

“હા! જો આ હું લોહું કાપવાની એક કાનસ લાવ્યો છું; એના વડે હું તે જાગીને લગાડવામાં આવેલા તાળાના નકુચાને કાપી નાંખીશ. મેં પ્રથમથીજ તેને માટે વિચાર કર્યો છે એટલે કોઈ પણ પ્રકારની હરકત નડશે નહિ.”

“ઉપાય તો કીક ગોઠવ્યો છે.”

“ત્યારે ચાલ, હવે તૈયાર થા. આપણે જઈએ.”

આ પ્રમાણે કહી બન્ને જણાં ગુપચુપપણે ચારે તરફ પોતાની નજર ફેરવતાં ફેરવતાં ઠાકતર ગોકળદાસ કવિના

ધર આગળ આવી પહોંચ્યાં.

રસ્તામાં કોઈ પણ મનુષ્ય તેમને સ્થામું મળ્યું નહિ. શેરીમાં પણ સઘળાં મનુષ્યો શાન્તપણે નિદ્રા લેતાં જણાયાં. ઝરમર ઝરમર મેઘ વૃષ્ટિ થતી હોવાથી શહેરમાં ચોકી માટે રાખવામાં આવેલા પોલિસના સિપાઈઓ પણ પોલિસ ચોકીઓમાં ભરાઈ બેઠા હતા, અને માંહોમાંહે તડાકા મારતા હતા. અંધારી રાત્રે અને વળી વરસાદના વખતે કોઈ પણ અધિકારી આવી ચઢશે, એવો તેમના અંતરમાં બીલકુલ ભય નહોતો. આકાશમાં એક પણ તારાનો પ્રકાશ અવલોકાતો નહોતો. રસ્તા ઉપરના સઘળા દિવાઓ ધોર અંધકારમાં સહેજસાજ પોતાના પ્રકાશવડે રસ્તાનું દર્શન કરાવતા હતા. કેટલેક સ્થળે સુધરાઈ ખાતાનાં ફાનસોમાં તેલ પૂરનાર હજી-મોની કારીગરીના લીધે બત્તીઓ બીલકુલ બંધ થઈ ગઈ હતી. દેખરેખ રાખનાર સુધરાઈના અમલદારોના પોલને લીધે પોળની અંદરનાં ફાનસોને પ્રગટવાની તો સુધરેલા હજીમોએ બીલકુલ પરવા પણ રાખી નહોતી. દાક્ટરનો મોહોલ્લો મૂળે તો ગદ્દોજ હતો, એટલે રાત્રીના ધોર અંધકારમાં ત્યાં થઈને કોઈ આવે જાય તેવો બીલકુલ સંભવ નહોતો. લાલદાસ અને વિણા અંધારી રાત્રીનો લાભ લઈ દાક્ટરની પોળના દરવાજા બહાર આવી ઉભાં. વિણાને પોળના મોઢા પર આવેલા જાજરના ખુણામાં ઉભી રાખી લાલદાસ પહેલાં પોળની અંદરના આવવા જવાના રસ્તાઓ અને ખુણા ખોચરાઓ તપાસી આવ્યો. કોઈપણ મનુષ્ય આવતું જતું દેખાયું નહિ. લાલદાસ

તરતજ પાછો વિણાની પાસે આવ્યો, અને તેને દાકતરના છબ્બની પાસે આવેલા ઝાડ નીચે લઈ ગયો. તે વખતે પણ દાકતરના પાછલા ખંડમાંથી મંદમંદપણે દીવાનો પ્રકાશ આવતો દેખાતો હતો. એ જોઈ લાલદાસે વિણાના કાનમાં કહ્યું:—
 “આજ ઘરમાં દામોદરને અટકાવી રાખવામાં આવ્યો છે હવે તું અહિંયાંજ ગુપચુપપણે ઉભી રહેજે. હું આ ઝાડ ઉપર ચઢું છું, અને તને કહું હતું તે પ્રમાણે ગોડવણ કરી નીચે આવું છું. જોજે ઘરામર ચારે તરફ સંભાળ રાખજે અને હું ઉપરથી દોરી ફેંકુ તેના બંને છેડાઓને મજબુત રીતે આ ઝાડના થડની સાથે બાંધજે.”

વિણા લાલદાસનું સઘળું કહેવું, તેના મુખ સ્કામુ જોતી સાંભળી રહી. લાલદાસ પણ પ્રતિક્રિાતરની રાત્ર નહિ જોનાં તરતજ ઝાડ ઉપર ચઢ્યો. વિણા ઝાડના થડના એથે અંધકારમાં છુપાઈ ચારે તરફ નજર ફેરવવા લાગી.

લાલદાસે ઝાડની ઉપરની ડાળીએ ચઢી દાકતરના ઘરના છબ્બના થાંભલાની સાથે દોરી ઘરામર રીતે બાંધી લીધી એ સઘળું કામ તેણે ત્વરિત રીતે કરી નાંખ્યું. પછી તેણે તે દોરી નીચેની બાજુ બહુજ ખીમેથી નાંખી લીધી.

નીચે ઉભી રહેલી દામોદરની સ્ત્રી વિણાને તે દોરીના બંને છેડા મજબુત રીતે ગાંઠ પાડી ઝાડના થડની સાથે બાંધી લીધા એટલે તે દોરી ઉપરની બાજુએ તણાવા લાગી.

બહુવાર પર્યંત વિણા નીચે ઉભી રહી. ઉપર લાલદાસ શું કરે છે તે કાંઈ પણ તેના સમજવામાં કે જાણવામાં આવ્યું

નહિ, તેથી તે પોતાના મનમાં બહુજ ગભરાવા લાગી

આ બાબુએ લાલદાસે તે દોરીના છેડા બહુ ચુક્તિથી ઉપરની બાબુએ ઢાકતરના છબ્બના ફાંસડા સાથે બાંધી લીધા, અને ધીમે ધીમે બહુજ સાવચેતીથી તે છબ્બની અંદર ઉતર્યો.

ઘરની અંદર દીવો બળતો હતો અને જીનાનું બારણું ખુલ્લું હતું તેમાં થઇને તે ઘરમાં ગયો. આગળ જતાં કાચની તખતીઓથી જડેલું બીજું બારણું તેના જોવામાં આવ્યું પરંતુ તે અંદરથી બંધ કરેલું હતું.

લાલદાસે તે કાચની અંદરથી જોયું તો અંદરની બાબુએ ખાટલા ઉપર કોઇ સૂતેલું હતું. તેના મનમાં નક્કી થયું કે, તે દામોદરજ હોવો જોઇએ. તેણે બહુજ ધીમેથી બૂમ મારી કે “દામુ ! દામુ !”

કોઇએ પણ જવાબ આપ્યો નહિ. આખરે તેણે મ્હોટેથી બૂમ મારી “ભાઈ દામોદર.”

તોપણ કાંઈ જવાબ મળ્યો નહિ, તેથી તેણે વિચાર કર્યો કે, શું દામોદર આવી રીતે ગાઠ નિંદ્રામાં પડ્યો હશે ? ના ના ! તેને ઉઘ આવે નહિ. આવી દુઃખમય અવસ્થામાં નિર્શ્ચિતપણે તે કોઈપણ દિવસ સૂઈ રહે તેવો નથી.”

પુનઃ તેણે પહેલાંના કરતાં પણ મ્હોટેથી બૂમ મારી “દામોદર ! દામોદર ! દામોદર !”

આ વખત તે સૂઈ રહેલી વ્યક્તિએ ઉઘું જોયું. ધીમે ધીમે તેણે પોતાનું મુખ જીનાના બારણા તરફ ફેરવ્યું.

તેને જોતાંજ લાલદાસ પોતાના મનમાં આશ્ચર્ય પામતાં.

બોલી ઉઠ્યો:—“ અરે ! આ શું ? આતો પેલી મોતીબાઈ ! જેણે મારી નજર આગળજ ઢાકતાર નરોત્તમદાસનું ખુન કરવામાં રહાય કરેલી હતી તે ઝેરી ! ” આ વખતે લાલદાસને મોતીબાઈનું મુખ રોગી બનેલી હોવાથી પિશાચીની જેવું દેખાતું હતું.

આ વિકાળ રાત્રિના સમયે આ અવસ્થામાં તેનું મુખ જોઈને લાલદાસના શરીરનાં રોમાંચ ખડાં થઈ ગયાં. તે પત્થર સમાન જડ બની ગયો. તેણે મોટેથી ખૂમ મારી નહિ, કેમકે ખૂમ મારવાની તેનામાં આ સમયે શક્તિ પણ રહેલી નહોતી. તેનાં સઘળાં અંગ શિથિલ બની ગયાં હતાં તેથી તેના હાથમાં દોરીની ગાંઠ પકડેલી હતી, તે ધીમે ધીમે લયને લીધે સરી જવા લાગી.

પોતાની આવી દશા તેને સમજાઈ તેથી તેણે પોતાનું ચિત્ત ઠેકાણે રાખવા બનતો પ્રયત્ન કર્યો ! કિન્તુ સઘળી મહેનત વૃથા ગઈ ! તેનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ નિવડ્યો !

એકાએક તેનાથી પોકાર પડાઈ ગયો તેથી હાથમાંની દોરીની ગાંઠ સરી પડી, અને લાલદાસ નીચેની બાજુએ જ્યાં આગળ વિણા ઝાડ નીચે ઉભી હતી, ત્યાં તેના પગ આગળ પટકાઈ પડ્યો. વિણાના મનમાં બહુજ લય ઉત્પન્ન થયો.

વિણાએ પોતાનાથી ખૂમ ના પાડી જવાય એટલા માટે પોતાનું હૃદય દૃઢ કર્યું તેનો કંઠ રૂંધાઈ ગયો. અંધકારમાં કાંઈ જણાયું નહિ. તેણે શું પડ્યું તે જાણવા માટે પોતાનો હાથ નીચે ખેંચી લાંબો કર્યો. તરતજ એક મનુષ્યનો દેહ

પડેલો તેના જોવામાં આવ્યો. તેના હાથ રક્તવડે ભીંજાઈ ગયા. તેણે પોતાના મન સાથેજ નક્કી કર્યું કે લાલદાસ ઉચ્ચેથી પડી ગયો છે. તેના શરીરનો ભાગ વિચ્છીન થઈ ગયેલો છે ! તેનો પ્રાણ આલ્યો ગયેલો છે !

આ ભયંકર ઘનાવ જોતાની સાથેજ તેના શરીરમાં રહેલું સઘળું લોહી પાણી સમાન ઠંડુ બની ગયું અને તેનાથી યુમ પણ મરાઈ શકી નહિ. તે એક પગલું પણ આગળ વધી શકી નહિ.

આખરે તે ત્યાંથી કાંઈ પણ ઊંઘાયા આલ્યા સિવાય પોતાના ઘર તરફ હિંમત રાખી પાછી ચાલી ગઈ.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

જીવન સંચાર.

જેને રાખે રામ તે, કદી ન મારો જાય;

પડ્યો હોય પાતાળમાં, ત્યાં પણ આવે સ્થાય.

મનુષ્યના અદૃશ્યમાં લખાયેલા લેખ કોઈ દિવસ ફેરવી શકાતા નથી. સુંદરલાલ પોતાની સ્ત્રીને માટે દેશત્યાગી થઈને બહાર નિકળી પડ્યો, હજારો પ્રયત્નો કર્યા, પરંતુ પુનઃ તેને તેની સ્ત્રી પ્રાપ્ત ન થઈ તે નજ થઈ, કેમકે તેણીએ આત્મ-હત્યા કરી હતી.

તે રાત્રે ઘર આગળ પાછો આવી અને પોતાના શયનગૃહમાં ગયો તો તેના જોવામાં આવ્યું કે તેની સ્ત્રી પોતાના

ગળામાં છરી ઘાલી પડેલી હતી. તેના અળાની અંદરથી નિકળતા લોહીથી તેનું સઘળું શરીર રક્તવર્ણનું બની ગયું હતું. તે જડવત બની ઉભો અને આ દુઃખદાયક બનાવ એકીદૃષ્ટે અવલોકવા લાગ્યો. તેણીના મોત માટે ક્ષણવાર પણ તેને શોભ થયો નહિ.

એકદમ તેના મનમાં શંકા આવી કે “વખતે કોઈ મને અહિંયાં ઉભેલો જોશે, તો મેંજ આ ખુન કરેલું છે એમ તો નહિ ગણી કાઢે ?”

તરતજ તેનો તે વિચાર દૂઢ થયો. જોનાર મનુષ્ય એમજ ધારશે કે મેંજ આ ખુન કર્યું છે, અને તેથીજ આ સ્ત્રીની પાસે હું ઉભો રહેલો છું. વળી આ રીતે મારા ઉભા રહેવાથી મારો અચાવ પણ રહેશે નહિ. આ વિચારથી તરતજ પોતે ઘરમાંથી ઉતાવળે પગલે બહાર નિકળી આવ્યો ગયો.

અત્યારે રાત્રી પૂરી થવા આવી હતી અને પ્રાતઃકાળ થવાની તૈયારી થતી હોય એવો આભાસ થવા લાગ્યો હતો. સુંદરલાલ ઉતાવળે ઉતાવળે પોતાના ઘર બહાર નીકળી શહેરની બહાર જવા લાગ્યો. પોતાના હાથ રક્તથી રંગાયેલા હોવાથી કોઈના જોવામાં આવતાં વહેમનું કારણ વધી જશે, એમ સમજી સિધેસિધો નહિ જતાં તે શહેરના કોટ બહાર આવ્યો, અને કાકરીયાના રસ્તે આવેલા મહાદેવની ઝુંપડીમાં પેઠા. અત્યારે તેણે ત્યાંજ આશ્રય લેવાનું નક્કી કર્યું.

ઝુંપડીમાં પ્રવેશ કર્યાને થોડોક વખત થયો નહિ, એટલામાં કોઈક માણસોનો પગરવ પોતે જ્યાં આશ્રય લીધો હતો

તે તરફ થતો તેણે સાંભળ્યો. તરતજ તે બહુ સંભાળપૂર્વક ઝુંપડીના ખમરણા આગળ આવી ઉભો રહ્યો, તો તે વખતે તેના જોવામાં આવ્યું કે જે માણસો કાંઈક વસ્તુ પકડીને મહાદેવ તરફ ચાલ્યા આવતા દેખાયા.

તેઓ પાસેનીજ બીજી ઝુંપડીમાં તે આણેલી વસ્તુને મૂકી તરતજ કાંઈપણ બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય બહાર નિકળી ગયા. શું મૂકી ગયા, તે જોવાને માટે સુંદરલાલની ઉત્કુક્તા વધી. તે હળવે રહી બહાર નિકળ્યો, અને જે સ્થળે તે મૂકવામાં આવેલું હતું, ત્યાં તપાસ્યું. અંધકાર હોવાથી હાથ લાંબા કરી તેણે શોધવા માંડ્યું. પડેલી વસ્તુપર હાથ પડતાંની સાથેજ તે પોતાના મનમાં ને મનમાંજ બોલી ઉઠ્યો. “અરે ! આ શું ? આતો ફોઈનું મુઠદું છે !”

સુંદરલાલનું મસ્તક ભમવા લાગ્યું. તેણે પુનઃ ઉચ્ચાર કર્યો:—“આતો બોલામાંથી નિકળી ચુલામાં આવી પડવા જેવું થયું. ઐરીને મરેલી મૂકી લયનો માર્યો અહિંયાં આવ્યો, તો અહિંયાં આગળ પણ તેનું તેજ થયું. હવે શું કરવું ?”

લાલદાસ અને દામોદર નરોત્તમદાસનો દેહ આ સ્થળે મૂકી ચાલ્યા ગયા હતા. સુંદરલાલે તેનેજ સ્પર્શ કર્યો હતો, અને તેથીજ તે ભડકી ઉઠ્યો હતો.

સુંદરલાલનું મગજ વધુ વધુ ભમવા લાગ્યું. પોતે વેદ હતો. તેથી સહસા કોઈ પણ મૃતદેહ અગર તો રોગથી પિડા પામતી વ્યક્તિને સ્પર્શ કરવાની સાથેજ તેની ચિકિત્સક શક્તિનો સ્વભાવિક ગુણ ક્યાં જતો રહે ? તે પડેલા દેહને

સ્પર્શ કરતાંની સાથેજ તે સમજી ગયો કે હજી આ મનુષ્ય મરી ગયું નથી; પરંતુ જીવતું છે. તેમજ એમ પણ નક્કી છે કે જો તાત્કાલિક ઉપાય હાથ ધરવામાં આવશે, તો અવસ્ય તે બચી શકશે. એમ ધારી તેણે તે મનુષ્યને બચાવવાને માટે ઉપાય કરવાનું કાર્ય પોતાના મન ઉપર લીધું.

તે ઝુંપડીની બહાર નિકળ્યો. આબુખાબુથી કેટલાંક વનસ્પતિનાં પાંદડાં અને કાંઈક બીઆં શોધી લાવ્યો, અને તેનો હાથ વડેજ મસળી નાંખી રસ કાઢી થોડાંએક ટીપાં નરોત્તમદાસના મુખમાં મૂકવા લાગ્યો. તેમાંથી થોડાં ટીપાં તેના મુખમાં પડ્યાં, અને કેટલાંક તેના મુખમાંથી બહાર સરી પડવા લાગ્યાં.

આણેલી ઔષધીનેા રસ તેના મુખમાં મૂક્યા પછી પાછો સુંદરલાલ બહાર નિકળ્યો અને બીજી કેટલીક વનસ્પતિનાં પાંદડાં લઈ આવ્યો. પેહેલાંની માફક તેનો પણ રસ કાઢી તે તેના મોંઢા ઉપર અને ગર્દન ઉપર તથા માથા ઉપર ઘસવા લાગ્યો. થોડો રસ આ વખતે પણ તેણે નરોત્તમદાસના મુખમાં નાંખ્યો.

આ સમયે ધીમે ધીમે નરોત્તમદાસના શ્વાસોશ્વાસની ગતિ વ્યવસ્થિત થયેલી તેને જણાઈ. સુંદરલાલ પોતાનો પ્રયત્ન સફળ થતો સમજી બીજો વધુ રસ તેના મુખમાં રેડવા લાગ્યો, તેમજ શરીર પર ચોળવા લાગ્યો.

સુંદરલાલ સંપૂર્ણપણે ગાંઠા બની ગયો હતો એ સત્ય હતું; પરંતુ નરોત્તમદાસના સદ્ભાગ્યે આ સમયે તે કાંઈક

ભાનમાં હતો અને તેથીજ નરોત્તમદાસ ખચવા પામ્યો.

લાલદાસ અને દામોદરે જવાની ઉતાવળમાં નરોત્તમ-
દાસના શરીર ઉપરથી સઘળાં કપડાં ઉતારી લીધેલાં નહોતાં.
તેઓ ફક્ત ઉપર પહેરેલો એક કોટ અને તેના જોડા બન્ને
લઈ ચાલતા થયા હતા; તેથી અંદરની બાબતો પહેરેલો એક
કબજો તેના બદન ઉપર રહેલો હતો. સુંદરલાલે તે કબજો
નરોત્તમદાસના શરીર ઉપરથી બહુજ સાવચેતીથી કાઢી લીધો,
અને તેને બદલે પોતાનો કોટ તેના બદન ઉપર પહેરાવ્યો
અને પોતે નરોત્તમદાસનો કબજો પહેર્યો. પોતે કેટલાંક કપડાં
ઘર આગળથી પોતાની સાથે લાવેલો હતો, તે ઉતાવળે ઉતા-
વળે નરોત્તમદાસને પહેરાવી દીધાં.

કેટલાક સમયની સારવાર પછી નરોત્તમદાસની સ્થિતિ
સુધરતી જતી હતી, તેથી સુંદરલાલે તેને એક ભીંતને અઢ-
લીને બેસાડ્યો અને ફરીથી બહારથી કેટલોક પાંદડાંનો રસ
લાવી તેને પાચ્યો. વળી પાછો તેને સુંદરલાલે સુવાડી દીધો.

નરોત્તમદાસે આ વખતે પોતાનાં ચક્ષુઓ ઉઘાડ્યાં હતાં
પરંતુ હજી સુધી તેનામાં જોઈએ તેટલું ભાન આવ્યું નહોતું.
સહજ ભાન આવતાં તેણે પોતાની દૃષ્ટિ સુંદરલાલ તરફ ફેરવી.

સુંદરલાલે તેને પોતાના તરફ નિહાળતો જોઈ પૂછ્યું:—
“તમારાં સગાં સંબંધીઓ કયાં રહે છે? જો જણાવો તો
હું તેમને બખર આપું.”

નરોત્તમદાસે અસ્ફુટ સ્વરે ઉત્તર આપ્યો:—“મહારે
મહારૂં આત્મિય કોઈપણ નથી.”

“ત્યારે હું કોને ખબર આપું ?”

આ પ્રમાણે કહી સુંદરલાલ નરોત્તમદાસ શું જવાબ આપે છે, તે સાંભળવાની ઇચ્છાથી તેના મુખ આગળ કાન ધરી રહ્યો. તેણે જે સાંભળ્યું તેથી તેને ભય ઉત્પન્ન થયો. તરતજ સુંદરલાલ વેગળો નાસીને ઉભો રહ્યો.

નરોત્તમદાસના મુખમાંથી અસ્પષ્ટ સ્વર નિકળ્યો “પોલિસ.”

સુંદરલાલ પોલિસના ભયથી તો ભાગીને ઘેરથી નાસી છુટ્યો હતો; તેજ પોલિસને ખોલાવે એ અસંભવિત હતું. તેમ નરોત્તમદાસને આવી અર્ધમૃતાવસ્થામાં મૂકીને ચાલ્યા જવું, એ પણ તેને યોગ્ય લાગ્યું નહિ તેથી તેણે પોતાના મનની સાથે વિચાર કર્યો:—“જો તેને મૂકીને ચાલ્યો જઈશ, તો જીવનની આશામાં આવેલો આ માણસ જરૂર મરી જશે.” આખરે તેણે નિશ્ચય કર્યો કે, નહિ! નહિ! આને આ પ્રમાણે એકલો મૂકી જઈ મનુષ્યહત્યા થવા દેવો એ ઠીક નથી. જરૂર મદારે એનો પ્રાણ તો બચાવવો જોઈએજ.

તેણે ગાહુ સમય પર્યંત વિચાર કર્યો. વિચારમાંને વિચારમાં જીંપડીની અંદર તે આમ તેમ આંટા મારવા લાગ્યો. આખરે તેણે પોતાના ખીસ્સામાંથી પેન્સીલ અને કાગળ બહાર કાઢ્યો અને લખ્યું:—

“રાયપુર દરવાજા બહાર કાંકરીયા તરફ જવાના રસ્તા પર આવેલા મહાદેવના મંદિર પાસેની નં. ૨ ની ઓરડીની અંદર એક મનુષ્ય પડેલો છે, તે ઉડી શકે તેવી અવસ્થામાં

નથી. તે પોલિસની મદદ માગે છે. જો તેને તાત્કાલિક સહાય નહિ મળે, તો તેનું મૃત્યુ થવાનો સંભવ છે. ”

આ પ્રમાણે પત્ર લખી સુંદરલાલે પોતાની પાસે એક કોઈ કવર હતું તેમાં તે બાંધ કર્યો, ને તેના ઉપર પોલિસ સબ-ઇન્સ્પેક્ટરનું સરનામું કર્યું:—

આ પ્રમાણે પત્ર તૈયાર કરી, તે પાછો નરોત્તમદાસની પાસે આવ્યો. વળી પાછો આણેલાં પાંદડાંનો રસ કાઢી તેને પાચે, અને કહ્યું:—“ આ રસ પીવાથી તમારામાં શક્તિ આવતી જશે. ”

તરતજ સઘળાં વસ્ત્રોથી નરોત્તમદાસને બરાબર રીતે વીંટી તેણે સૂતાડ્યો. નરોત્તમદાસે કમતાકાતને લીધે પોતાનાં ચક્ષુઓ બાંધ કર્યાં.

પછી સુંદરલાલ તે ચોરડીનો ત્યાગ કરી બહાર નિકળ્યો. આ સમયે પ્રાતઃકાળ થઈ ગયું હતું. ચારે તરફ સારી રીતે અજવાળું થયું હતું. લોકોની આવજાવ શરૂ થઈ હતી. એટલામાં એક પોલિસનો સિપાઈ સુંદરલાલના જોવામાં આવ્યો. તેના મનમાં તેને જોઈને ભય ઉત્પન્ન થયો, તેથી નાસી જવાને તૈયાર થયો. નરોત્તમદાસના આયુષ્યના પ્રસાવે તેને તેમ કરતાં રોક્યો, ને તેણે નાસી જવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો. હીમ્મત રાખી સુંદરલાલ તે પોલિસના કોનસ્ટેબલની પાસે ગયો અને તેને કહ્યું:—“ સાહેબ! પેલી જે રુઢામે ચોરડી જણાય છે, તે ચોરડીમાં એક માણસ પડેલો છે, તેણે આ ચીઠ્ઠી પોલિસ ચોકીના સબ-ઇન્સ્પેક્ટરને આપવા માટે મને

આપી છે; પરંતુ મેં આપને અહિંયાં જોયા તેથી હું આપને આપું છું, તે આપ મહેરબાની કરી સળ-ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબને પહોંચાડશો એવી આશા છે. ”

“ ભલે ! તેમને આપવામાં આવશે. મારે પહેરો ઉતરી ગયો છે, તેથી હું સિધો ચોકી ઉપર જ ચાલ્યો જવાનો છું. જરૂર તે ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબને આપીશ. ”

“ મારે કામ હોવાથી મારાથી એટલે બધે દૂર જઈ શકાય તેમ નથી; જેથી આપને તસ્દી આપી છે, તે માફ કરશો. ”

આ પ્રમાણે કહી સુંદરલાલ પહેરાવાળાને પત્ર આપી ત્યાંથી ઉતાવળે પગે ચાલતો થયો.

ત્રણ દિવસ પછી સુંદરલાલનો દેહ સમરૂપીના એવારા નજીક સાગરમતિ નદીમાંથી મૃત અવસ્થામાં મળી આવ્યો. ઉન્મત્ત સુંદરલાલે ઉન્મત્તાવસ્થામાં નદીમાં પડી આત્મહત્યા કરી હતી.

પોલિસને ત્યાં આગળ પડેલા તેના કોટના ખીસ્સામાંથી કેટલાક કાગળો મળી આવ્યા. તે ઉપરથી આ નરોત્તમદાસનો મૃતદેહ હશે, એમ પોલિસની તપાસમાં નક્કી થયું, અને તે માટે શહેરના પોલિસ-ઇન્સ્પેક્ટર અને સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટને ખબર આપવામાં આવી.

શહેરમાં એમ સિદ્ધ થયું હતું કે નરોત્તમદાસ સ્ત્રીના વિયોગથી દુઃખ વૈરાગી બની ચાલ્યો ગયો છે, પરંતુ આજે નક્કી થયું કે તેણે સ્ત્રીના વિયોગ દુઃખમાં આત્મહત્યા કરી

પોતાનું જીવન ત્યજી દીધું છે; તેથી હવે સંદેહ કરવાનું કોઈને પણ કારણ રહ્યું નહોતું.

પ્રકરણ ૨૧ સુ.

અતિ લોભ.

લોભીને સંતોષનું, કદી ન હોયે ભાન;

દિન દિન વૃદ્ધિ લોભની, થતાં ગૂભાવે જ્ઞાન.

નરોત્તમદાસ પોતાની પાછળ અસંખ્ય દોલત મૂકી ગયો હતો. દાકતરે વિચાર કર્યો કે એ મિલકતને માટે તેનો ભાઈ કાંઈ પણ દરકાર કરતો નથી, તેમ તે મેળવવાને માટે તેની કોઈ પણ રીતની ખટપટ પણ થતી નથી, તો પછી તે સઘળી મિલકત મારે પોતાને હાથ કેમ ન કરવી ?

“ નરોત્તમદાસનો હવે પત્નો મળે તેમ નથી. તે મર્ણ પામ્યો છે એ વાત ચોક્કસ થઈ છે. હવે ફક્ત હું અને તેનો ભાઈ બેજ સઘળી મિલકતના માલિક છીએ, પણ એમાંથી અડધી મિલકત જગન્નાથને લઈ જવા દેવાથી મને લાલ શું ? જો તે જીવતો રહે, તો તો મારે તેને અર્ધો ભાગ આપવો પડે; એમાં ના કહેવાશે નહિ, તો પછી તેને શા માટે જીવતો રહેવા દેવો ? ”

દાકતર સહજમાં જગન્નાથને સૂવાડી દે તેવો હતો. પાણીની અંદર એક ટીંપું જહેર નાંખવાથી કામ પતી જાય તેમ હતું દામોદરની માફક તેના દેહને પણ અદૃશ્ય કર-

વામાં પણ હરકત આવે તેમ નહોતી. ફક્ત કામ એટલું જ કરવાનું હતું, કે “ચારે તરફ લોકોમાં એમ જણાવવું, કે જગન્નાથ પોતાના દેશમાં આવ્યો ગયો છે.”

પોતાનો આ ઉદ્દેશ પરિપૂર્ણ કરવાના ઇરાદાથીજ આજે તેણે પોતાને ત્યાં જગન્નાથને આવવા આમંત્રણ કર્યું હતું. જગન્નાથને તેના ઉપર સહજ પણ સંદેહ નહોતો, જેથી ગોકળદાસનું આમંત્રણ મળતાંની સાથેજ તે તેને ઘેર આવ્યો.

દાકતરે તેને પોતાને ત્યાં આવેલો જોઈ સારીરીતે તેનો આદર સત્કાર કર્યો. જગન્નાથે પોતાની બેઠક ખુરશીપર લેતાં દાકતરને પૂછ્યું:—“દાકતર ! ખરેખર તમે કાંઈ સાંભળ્યું છે ?”

દાકતરે જવાબ આપ્યો:—“શું સાંભળવાની વાત કરો છો ? કોના સંબંધમાં આપ બોલો છો ?”

“મોટાભાઈના સંબંધમાં.”

દાકતરના સુખપર તરતજ સ્થામતા આવી. તેનો સ્વર કમ્પીત થયો. તેણે પૂછ્યું:—“કેમ શું છે ! કાંઈ નવા જુની છે ?”

“તેઓ મળી આવ્યા છે.”

દાકતર આ વખતે ચાનો ખ્યાલો લાવતો હતો. જગન્નાથના શબ્દો સાંભળતાની સાથેજ તે એટલો તો કંપ્યો કે તેના હાથમાંથી ચૂકનો ખ્યાલો નીચે પડી ગયો, અને તેના કંકડે કંકડા થઈ ગયા. ક્ષણવારમાં તેના ગત આયુષ્યમાં કરેલાં સઘળાં ભયંકર કૃત્યો તેના હૃદયમાં આવી તાજાં થયાં, અને અગ્નિની પેઠે તેને તે બાળવા લાગ્યાં. તે પોતાના મનમાં ધીમેથી બોલ્યો:—

“ ત્યારે શું નરોત્તમદાસ જીવતો રહ્યો છે ? શું નરોત્તમદાસ ફરીથી આવ્યો છે ? તેમ હશે તો હવે રક્ષણ કરવાનો કાંઈપણ ઉપાય રહ્યો નહિ. ખરેખર ! તેણે અત્યાર પહેલાં સઘળી હકીકત પોલિસને જણાવી હશે. ” આ પ્રમાણે વિચારો આવતાં દાકતરે પોતાની પાછળ ચારે તરફ લયનું વાદળ ઘેરાઈ ગયેલું જોયું. તેનાં સઘળાં અંગો શિથિલ અને જડ જેવાં બની ગયાં. તેનો કંઠ રૂંધાઈ ગયો.

તેનો આવો વિચિત્ર દેખાવ જોઈ જગન્નાથે તેને કહ્યું :—
“ મને ખબર તો હતીજ, કે આપ આ વાત સાંભળીને આશ્ચર્ય પામશો; પરંતુ તમારી આવી સ્થિતિ થશે, એવી મને ખીલકુલ આશા નહોતી. ક્યારેને ક્યારે તેઓ મળીતો આવશેજ, એતો તમારા પણ જાણવામાં હતુંજને ? ”

દાકતર તેનો જવાબ આપવા ગયો, પરંતુ તેનાથી બોલી શકાયું નહિ. તેને મૌન્ય રહેલો જોઈ જગન્નાથે આગળ બોલવું શરૂ કર્યું :—“ દાકતર ! આખરે સાબરમતિ નદિના સપ્તરૂપીવાળા આરા આગળથી તેમનું મૃતશરીર મળી આવ્યું છે. ”

આ વખતે દાકતરનામાં બોલવાના સહજ હોશ આવ્યા. તેણે આશ્ચર્યમયભાવે પૂછ્યું :—“ સપ્તરૂપી આગળથી ? ”

“ હા ! ખરેખર તેઓ ડૂબી મૂઆ છે. ત્યાંથીજ તેમનો મૃતદેહ મળી આવ્યો છે. ”

દાકતરના હૃદયમાં આનંદનો જરા સંચાર થવા લાગ્યો. હવે કોઈ પણ પ્રકારનો ભય નથી, એમ જાણી તેના મૃત-તુલ્ય બની ગયેલા દેહમાં નવીન જીવન આવ્યું. પાપાત્મા

દાકતરે આ વખતે પુનઃ પૈશાચિક મૂર્તિ ધારણ કરી.

જગન્નાથે આગળ ચલાવ્યું:—“ પોલિસે મને ખબર આપી છે કે, તેમને બહારની ચોક્કી ઉપરથી રીપોર્ટ મળ્યો છે, માટે હવે તે સંબંધે કાંઈ પણ વહેમ રાખવાનું કારણ રહ્યું નથી. ”

નરોત્તમદાસ મરી ગયો છે, એ નક્કી થતાં દાકતરના મનમાં વિચાર આવ્યો કે, હવે જગન્નાથના સંબંધમાં ઉતાવળ કરવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. જો ઉતાવળ કરી તેને મારી નાંખવામાં આવશે, તો વખતે ફજેતી થશે; માટે સમય જોઈ તેનો ઉપાય સાધવો એજ શ્રેષ્ઠ છે.

દાકતરે આ વખતે નરોત્તમદાસ, તેણે કરેલું વિલ તથા તેની સંપત્તિ સંબંધમાં કેટલીક જગન્નાથ સાથે વાત કરી. છેવટે મોડી રાત્રે જગન્નાથ દાકતરને ત્યાંથી નરોત્તમદાસના મકાન તરફ ગયો.

નરોત્તમદાસના મૃત્યુના સમાચાર જો જગન્નાથે આજે દાકતરને ના આપ્યા હોત તો, આજે જગન્નાથને પણ નરોત્તમદાસના માર્ગેજ મોકલી આપવાનો દાકતરે દ્રઢ નિશ્ચય કર્યો હતો. દાકતરે તે સંબંધની દરેક ગોઠવણ અગાઉથીજ કરી મૂકી હતી; પરંતુ “ જેને રામ રાખે તેને કોણ મારી શકે તેમ હતું ? ” મનુષ્ય ધારે છે કાંઈક અને થાય છે કાંઈક ! વિધીની ગતિ વિચીત્ર છે !

પ્રકરણ ૨૨ સું.

આખરનાં હુવાતીયાં.

અથાગ જળમાં ડુબતો, બચવા માટ અપાર;
હુવાતીયાં મારે કદા, તો પણ નવ બચનાર.

પ્રાતઃકાળે લાલદાસનો મૃતદેહ દાકતરના ઘર આગળથી મળી આવ્યો. દોરી વિગેરે સાધનો જોઈ સઘળાં મનુષ્યોને વહેમ આવ્યો કે, આ મનુષ્ય દાકતરના ઘરમાં ચોરી કરવા પેઢેલો હોવો જોઈએ; પરંતુ અકસ્માત પડી જવાથી તેનું મૃત્યુ થયું છે, એમ કોઈના સમજવામાં આવ્યું નહિ.

આ વાત ખંડેરાવના કાને પડી. દામોદર જે મીલમાં કામ કરતો હતો, ત્યાંથી તેને ખબર મળી હતી કે, દામોદરને એક લાલદાસ કરીને દોરતદાર છે. લાલદાસના મૃત્યુની ખબર મળતાંજ તેણે પોલિસમાં તપાસ કરી, તો તેને માલુમ પડ્યું કે તેજ દામોદરનો મિત્ર લાલદાસ મરી ગયો છે, અને તેજ મીલના કેટલાક માણસોએ લાલદાસના દેહની આખરની કીચા કરી છે.

આ સઘળી વાત જાણી ખંડેરાવના મનમાં વિચાર આવ્યો કે “ અવશ્ય નરોત્તમદાસના ઘરમાં પ્રવેશ કરી લાલદાસ અને દામોદરેજ નરોત્તમદાસનું ખુન કરેલું હોવું જોઈએ, નહિ તો દામોદરના ઘરમાંથી નરોત્તમદાસનો કોટ અને

જોડા કેવી રીતે મળી આવે ?

વળી દામોદર ગુમ થયો છે, અને તેના મિત્રનો દેહ દાકતરના ઘર આગળથીજ મળી આવ્યો છે; આથી સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે કોઈ પણ રીતે આ કામમાં દાકતરનો હાથ હોવો જોઈએ; નહિ તો લાલદાસે પોતે થોડાજ દિવસ ઉપર ખુન કરેલું હોવા છતાં આવી રીતે તાત્કાલિક ચોરી કરવા માટે તૈયાર થાય નહિ.”

આ પ્રમાણે સઘળો વિચાર કરી ખંડેરાવે દામોદરની સ્ત્રીને ફરીથી એકવાર મળવાનો વિચાર કર્યો. તેને મળવાથી કાંઈને કાંઈ હકીકત તેની પાસેથી મળી આવવીજ જોઈએ.”

ખંડેરાવ તરતજ દામોદરના ઘર આગળ આવ્યો, અને જોયું તો દામોદરની સ્ત્રી આ વખતે ઓળખી શકાય તેવી સ્થિતિમાં નહોતી. તે બહુજ અધિર બનેલી હતી. ખંડેરાવે તેને બહુજ સ્નેહપૂર્ણ વચનોથી પૂછ્યું:—“ ગઈ વખતે હું તમારી પાસે એક વખત આવ્યો હતો, તે સમયે તમે મને કાંઈ પણ બરાબર હકીકત જણાવી નહોતી છતાં હું તો કોઈ પણ રીતે તમારા સ્વામિને શોધી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરું છું. એનાથી વિશેષ હું તમને શું લાભ કરી શકું ? ”

દામોદરની સ્ત્રીએ ફક્ત એટલોજ ઉત્તર આપ્યો:—
“ તમે પોલિસના માણસ છો તેથી....”

ખંડેરાવે તે વાત નહિ સાંભળ્યા જેવી કરી, અને પૂછ્યું:—“ જે માણસ પડીને મરી ગયો છે, તેનું નામ લાલદાસ છે, અને તે તમારા સ્વામિનો મિત્ર થાય છે તે

વાત તો સાચી ને ? તમે જાણો છો કે તે કેવી રીતે મરી ગયો છે ? ”

આ સવાલ સાંભળી દામોદરની સ્ત્રીનું સદાળું અંગ લયથી કંપવા લાગ્યું. ખંડેરાવની દ્રષ્ટિ તે તરફ ગઈ એટલે તેના મનમાં નિશ્ચય થયો કે, દામોદરની સ્ત્રી વિણા સઘળી હકીકત જાણે છે; નેમ લાલદાસ શા માટે દાકતરને ઘેર ગયો હતો અને કેવી રીતે તે પડીને મરી ગયો વિગેરેની તેને માહિતી હોવીજ જોઈએ. આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં ચોક્કસ થવાથી તેણે વિણાને ફરીથી પૂછ્યું:—“ મને લાગે છે કે લાલદાસ કાંઈ કેવળ ચોરી કરવાને માટે દાકતરને ઘેર ગયો નહિ હોય કે જેથી પડીને મરી જાય. ખરૂંને ? ”

વિણાએ ખંડેરાવને પૂછ્યું:—“ તે તમે કેવી રીતે જાણ્યું ? ”

“ તમે જાણો છો કે તે શા માટે દાકતરને ઘેર ગયો હતો ? જો જાણતાં હો તો મને જણાવો. ”

દેડકીકવાર વિચાર કરી વિણાએ જવાબ આપ્યો:—
“ તમારો વિશ્વાસ શું ? ”

આ વખતે ખંડેરાવે ગંભીરતાથી જણાવ્યું:—“ દાકતરના સંબંધમાં કદાપિ કાંઈ વાત હોય, તો તમે કાંઈ પણ ખીક રાખ્યા સિવાય મને જણાવો. ” એમ કહી તે પોતાના મનમાંજ ઝોલવા લાગ્યો કે, “ તેના જેવો પરમ શત્રુ મારે આ દુનિયામાં બીજો કોઈ નથી. જ્યાં સુધી તેને શિક્ષા કરાવવામાં ના આવે ત્યાં સુધી હું જે આહાર કે નિદ્રા લઉં

હું તે નહિ લીધા ખરાખરજ છે.”

ખંડેરાવના મુખ ઉપર તરી આવતા ભાવો જોઈ વિષ્ણુએ પોતાના મનમાં જાણ્યું કે, દાકતર અને ખંડેરાવ પાકા શત્રુ હોવા જોઈએ; મારે થોડી ઘણી પણ તેને વાત જણાવવી તો જોઈએજ. જો કે લાલદાસ પર્યંતની કહીશ નહિ. આમ પોતાના મન સાથે વિચાર કરી, તે ખંડેરાવને હકીકત જણાવવા તૈયાર થઈ.

વિષ્ણુ કાંઈ પણ હકીકત જણાવતી નથી, એ જોઈ ખંડેરાવે તેને કહ્યું:—“ તમે ખરાખર સાંભળ્યું હશેજ કે, લાલદાસનું શખ દાકતરના ઘર આગળથીજ મળ્યું છે. ”

વિષ્ણુએ પોતાનું મુખ ખીજી બાજુએ ફેરવ્યું અને બોલી:—“ સાંભળ્યું છે. શું પૂછો છો ? મેં નજરો નજર જોયું છે. ”

“ શું કહો છો તમે નજરે જોયું છે ? ”

“ હા ! જ્યારે તે પડ્યો તે વખતે હું ત્યાંજ હાજર હતી. તે મારા પગ આગળજ પડ્યો હતો. ”

ખંડેરાવ આ વાત સાંભળી બહુજ આશ્ચર્ય પામ્યો તે એટલો બધો વિસ્મયતામાં લીન બની ગયો કે; તાર્કિક તેને કાંઈપણ પૂછી શક્યો નહિ.

વિષ્ણુએ આગળ બોલવાનું જારી રાખ્યું. “ અમે દાકતરના ઘર આગળ ગયાં હતાં, કેમકે મને એમ થોડકસ ખબર મળી હતી કે, મારા ઘણીને દાકતરના ઘરમાં કેદ કરવામાં આવ્યો છે. ”

“ ત્યારે તો મને લાગે છે, કે એટલા માટેજ લાલદાસે ઉપરની બાબુએ ચઢી ઘરની અંદર જવાનો પ્રયત્ન કર્યો હશે ? ”

“ હા ! લાલદાસે મોડી રાત સુધી એ ઘર આગળજ નજર રાખી હતી. તે ઘરમાં આખી રાત્રી દિવો બળતો રહે છે, તેથી તેના મનમાં એમ ખાત્રી થઈ હતી કે, દાકતરે મારા ઘણીને તેજ ઘરમાં પુરી રાખેલો હોવો જોઈએ. ”

“ તમારા સ્વામિને દાકતરે શા માટે અટકાવી રાખેલો હોવો જોઈએ ? ”

“ તે તો હું જાણતી નથી; તેમ લાલદાસે પણ તે વાત મને જણાવી નથી. તેણે તો ફક્ત એટલુંજ જણાવ્યું હતું કે, મારો ઘણી દાકતરના ઘરમાં ગયો હતો અને પોતે તેની સાહ જોતો બહારની બાબુએ બેઠો હતો; પણ મારો ઘણી દાકતરના ઘરમાંથી બહાર આવ્યોજ નહોતો. ”

“ તમારો સ્વામિ દાકતરને ઘેર કેમ ગયો હતો તે તમે જાણતાં નથી ? ”

“ ના ! તે કંઈ પણ હું જાણતી નથી; કેમકે લાલદાસે તે વાત મને કહી નથી. ”

“ હવે હું જે તમને પૂછું તેનો ખરોખર જવાબ આપજો. જે એક માણસ શુભ થઈ ગયો છે અને જેનો કોટ જોડા તમારા ઘરમાંથી મળી આવ્યાં છે તે માણસ જે દિવસે શુભ થઈ ગયો તે દિવસે તમારો સ્વામિ મોડી રાત્રે ઘર આગળ આવ્યો હતો ? જુઓ ખોટું જોવાતો નહિ. ”

“ હા ! પ્રાતઃકાળ પહેલાં આવ્યા હતા. ”

“ ઠીક ! તે દિવસે આ લાલદાસ તમારા સ્વામિની સાથે
બહાર ગયો હતો ? ”

“ હા ! તેઓ બન્ને જણ અહિંયાંથી સાથેજ ગયા હતા. ”

“ ક્યાં ગયા હતા, તે તમે જાણો છો ? ”

“ ના ! તે મને જણાવ્યું નહોતું. ”

“ જ્યારે પાછા આવ્યા, ત્યારે કાંઈ માલ તાલ સાથે
લાવ્યા હતા ? ”

“ ના ! મને લાગે છે કે પેલો કોટ અને જોડા સિવાય
કાંઈ નહિ લાવ્યા હોય ! એ પણ હું પૂરું જાણું નહિ તેવી
રીતે મારી ગેરહાજરીમાં છુપાવ્યાં હશે. ”

“ ગઈ વખતે તમે તમારા સ્વામિના સંબંધમાં મને
કાંઈ પણ હકીકત કહી નહોતી, પણ મેં આજુબાજુના લો-
ટાની પાસેથી કેટલીક વાત મેળવી હતી. તમારા ઘણીના
હાથે ચાર આંગળાં હતાં, પરંતુ પાંચમું નહોતું તે વાત
ખરી ને ? ”

“ હા ! ગાડીના પૈડા નીચે હાથ આવવાથી તે પ્રમાણે
બન્યું હતું. ”

“ તેના હાથમાં એથીજ એક મોટો ડાઘ પડેલો હતો
ખરે ? ”

“ હા, હતો. ગાડીના લીધેજ તેમ થયું હતું. ”

“ વાહ ! એ વાત તો એ રીતેજ છે ! એ તો ઠીક !
પરંતુ એ જણાવે કે, તમારો સ્વામિ દાકતરના ઘરમાંજ હતો
એ સંબંધેનો કાંઈ સજ્જડ પૂરાવો તમારી પાસે છે ? ”

“ ના ! બીજો તો શો પુરાવો હોય ? ”

“ ગમે તેમ હશે હવે તે દાકતરના ઘરમાં છે કે કેમ તેનો તપાસ કરવો જોઈએ. ”

“ નકરી ત્યાંજ છે, ત્યાંજ છે ! ”

“ નકરી નહિ પરંતુ વહિમ માત્ર છે. ત્યારે લાલલાસ અને તમારો સ્વામી કાંઈક દાકતરના સંગ્રામમાં છાની વાત જાણતા હોવા જોઈએ. એમાં કાંઈ પણ સંદેહ રાખવા જેવું નથી. ”

“ શું વાત જાણતા હશે ? ”

“ એ જાણવા માટેજ હું તમારા સ્વામિની શોધ કરું છું. તેઓ દાકતરની છાની વાત જાણે છે અને તે છાની વાત જાણાવી દેઈશું એવો ભય બતાવી દાકતરની પાસેથી પૈસા પડાવવાને ધરાદે તેઓ ત્યાં જરૂર ગયા હશે. દામોદર ઘરમાં ગયો હતો અને લાલલાસ બહાર ઉસો રહ્યો હતો, તેનું કારણ માત્ર એજ હતું કે તેને દાકતર ઓળખતો હોવો જોઈએ. દામોદરને દાકતર ઓળખતો નહિ હોય અને તેથીજ દાકતરે દામોદરને પોતાના ઘરમાં પૂરી રાખ્યો હશે. ”

“ તેથીજ તે ત્યાં હોવો જોઈએ. ”

“ ઠીક છે ! હવે જેમ બનશે તેમ જલદીથી ઉપાય કરીશ. એટલા માટેજ હું તેના ઘરનો એક વખત બરાબર રીતે તપાસ કરીશ. ”

“ હું તમને તેનું ઘર બતાવું ? ”

“ ના ! ચુકિત પુરઃસર જોવાશે. તેનો બંદોબસ્ત હું ”

મારી મેળેજ કરી લઈશ. આજજ લાગ છે. મને ખબર મળી છે કે દાકતર જે મડળમાં મેળ્યર છે, તે મંડળની મિટીંગ હોવાથી આજે તે પરગામ પહોંચ્યો છે. તે કાલે આવવાનો છે, એમ સાંભળવામાં આવ્યું છે, જેથી હું આજજ સંધ્યાકાળના સમયે તેને ઘેર જઈશ; તમારે પણ મારી સાથે આવવું પડશે.”

“ મ્હારે ? ”

“ હા ! તમને મારી સાથે આવવાથી કોઈ પણ પ્રકારની ખીક નથી. સંધ્યાકાળે આવીને હું તમને જોલાવી જઈશ. ”

“ ત્યારે શું હજી પણ મારો ઘણી ત્યાંજ હશે ? ”

“ જે હશે તે સઘળું સાંજે જણાશે. ”

આ પ્રમાણે કહી ખંડેરાવ પોતાને રસ્તે પડ્યો. વિણઘરમાં જઈ અનેક પ્રકારની ચિંતા કરતી પોતાના ઘણીના શુભ થવાને માટે રડવા લાગી.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

કપાઈ ગયેલો હાથ.

પાપી જનનાં પ્રાક્રમે, પડે ન પૂરાં બહાર;
ત્યાં સુધી મન મત્રપતા, ખાતે કરે ખુખાર.

ખંડેરાવ બહુજ ચતુર પુરૂષ હતો. તે જે કાંઈ કાર્ય પોતાના લક્ષમાં લેતો તે જાણીતું હોય, કિંવા અજાણ્યું હોય તથાપિ તે જલદીથી તેને પોતાના હાથ કરી લેતો. તે

મનુષ્યોને મ્હાત કરવાની વિદ્યામાં પણ જાણીતો હતો. તે શરીર બળવાન હતો. તે દાક્તર ગોકળદાસ જેવા હસ્તાક્ષર એવા તો સારી રીતે કાઢી શકતો કે, તેને ગોકળદાસ પોતે પણ પારખી શકતો નહિ, કે આતે મારા હાથના અક્ષર છે, કે બીજાના હાથના છે.

આજે ખંડેરાવે દાક્તરના જેવાજ આબેહુબ અક્ષરો વડે દાક્તરના નોકર ઉપર એક પત્ર લખ્યો. તેમાં જણાવ્યું હતું કે:-

“આ ચીઠી લાવનાર સદ્ગૃહસ્થ તેમની સ્ત્રી સાથે આપણું ઘર જોવાને માટે આવનાર છે. તેઓ પરગામથી આવેલા છે, અને મારા રનેડી હોવાથી આપણે ત્યાં મળવા આવનાર છે; માટે તેમને આપણું સઘળું ઘર બતાવજો. તેમને કોઈ પણ રીતે હરકત પડે નહિ, તેવી સઘળી વ્યવસ્થા કરી આપજો.”

ઉપર પ્રમાણે પત્ર તૈયાર કરી ખંડેરાવે પોતાનો અસલ પહેરવેશ ઉતારી નાંખી એક સદ્ગૃહસ્થને છાજે એવો પર-દેશીય મુસાફરનો પોશાક શરીર ઉપર ધારણ કર્યો, અને ઘર આગળથી નિકળ્યો. વિણાનો પોશાક બદલાવવાને ઈરાદે તેને માટે પણ કેટલાંક સારાં કપડાં અને દાગીના આદિક તેણે સાથે લીધાં. સંધ્યાકાળ પહેલાં તે હામોદરના ઘર આગળ જઈ પહોંચ્યો.

વિણા તેનો વિચિત્ર વેશ જોઈ, પ્રથમ તો ડરી ગઈ; પરંતુ ખંડેરાવે જ્યારે તેને જણાવ્યું કે “ભય રાખવાનું

કારણ નથી. આ બધો વેષ આપણે પણ જવાનું હોવાથીજ ભજવવામાં આવ્યો છે. તમારે પણ તેવોજ બીજો વેષ ભજવવો પડશે, નહિ તો કામ પાર ઉતરશે નહિ; વિગેરે હકીકત જણાવી ત્યારે તેને શાન્તિ વળી. ”

આ પ્રમાણે વિણાને સમજાવી ખંડેરાવે પોતે સાથે આણેલાં વસ્ત્રો આદિક ગદાર કાઢ્યાં; જે જોઇને વિણા બહુ વિસ્મય પામી અને કહેવા લાગી:—“ આ બધું શું આણ્યું છે ? આ બધું હું તો પહેરીશ નહિ. ”

“ કેમ નહિ પહેરો ? આ પહેરવાથી કાંઈ ભય આવશે નહિ. તેમ જો નંદિ પહેરો તો પછી દાકતરના ઘરમાં પેસી શકાશે નહિ; અને કોઈ પણ કાર્ય બની શકશે નહિ. વળી તમારા સ્વામિને છોડાવી શકાશે પણ નહિ. ”

“ ત્યારે તો આ બધું મારે પહેરવું પડશે કેમ ? ”

“ હા ! એમાં હરકત શું છે ? એમાં શું દોષ છે ? ”

વિણા પોતાના પતિને માટે ગમે તે કરવા તૈયાર હતી. ખંડેરાવે તેને જે પ્રમાણે તૈયાર થવા કહ્યું, તે પ્રમાણે તે કપડાં પહેરી તૈયાર થઈ.

સંધ્યાકાળ થઈ ગયા પછી તેઓ દાકતરના ઘર આગળ જઈ ઉભાં રહ્યાં. ખંડેરાવે આરણા ઉપર હાથ ઠોક્યો. નોકરે આવી તરતજ આરણું ઉઘાડ્યું અને કહ્યું:—“ દાકતર ઘેર નથી. ”

ખંડેરાવે જવાગ આપ્યો:—“ તે હું જાણું છું; તેમણેજ મને મોકલ્યો છે અને આ પત્ર આપ્યો છે. ”

દાકતરનો નોકર લખી વાંચી જાણે એટલું શિખ્યો

હતો તેથી તેણે ખંડેરાવે આપેલો કાગળ વાંચ્યો, અને આશ્ચર્ય પામ્યો. આ માણસ પાંચ વરસથી દાકતરને ત્યાં નોકર હતો. દાકતર કોઈ પણ દિવસ કોઈ પણ માણસને પોતાને ઘર સંભાળી કે ઘર બતાવવાની આજ્ઞા કરતો નહિ, કોઈ આવતું તો તેને બહારના દિવાનખાનાની અંદર બેસાડતો, અને વાત કરી તરતજ વિદાય કરતો અને આરે આ બે પરદેશીય માણસોને પોતાનું મકાન બતાવવાને માટે તેણે પત્ર લખેલો છે, એ જોઈ તેને કાંઈ પણ સમજણ પડી નહિ. આ પત્ર દાકતરનેજ લખેલો છે, એમ તેનો નિશ્ચય થયો હતો. તેણે પોતેજ તે લખેલો છે, તો પછી મારે વહેમ રાખવાનું શું કારણ છે ? મારે તો ફક્ત તેના હુકમ મુજબ કામ કરવું એજ માફ કર્તવ્ય છે. વળી આ પરગામથી આવેલાં છે તથી જો તેમને પાછાં કાઢીશ તો દાકતર મારા ઉપર ગુસ્સે થાય. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે ખંડેરાવને અને દાંતોદરની સ્ત્રીને અંદરની બાબતુ લઈ ગયો.

નોકર ખંડેરાવના મુખ સહાસું વારંવાર જોયા કરતો હતો. તેણે તેને પહેલાં કોઈ વખત જોયો છે, એમ લાગ્યું, પરંતુ ખંડેરાવ વેળા બદલો આવેલો હોવાથી તે બરાબર રીતે ઓળખી શકાયો નહિ. ખંડેરાવે ઘરની અંદર પેડાં પછી નોકરને કહ્યું:—“ તમે આગળ આગળ ચાલો, અમે બધું બરાબર જોતાં જોતાં તમારી પાછળ પાછળ ચાલ્યાં આવીએ છીએ.

આ પ્રમાણે કહેવાથી નોકર આગળ ચાલવા લાગ્યો. ખંડેરાવે આ વખતે વિજ્ઞાના કાનમાં બહુજ ધીમેથી કહ્યું:—

“ તારો ધણી તે દિવસે કેવાં કપડાં પહેરીને નિકળ્યો હતો તે તને યાદ છે ? ખરાબર રીતે જોજે, કે આ ઘરની અંદર તેનું અંગરખુ, પહેરણુ, પાઘડી, વિગેરે કાંઈપણ તારા જોવામાં આવે છે કે કેમ ? ”

તેઓ એક પછી એક ઝોરડો જોતાં જોતાં આગળ ચાલવા લાગ્યાં. આગળ નોકર ચાલતો હતો તેને ખંડેરાવે અટકાવી પૂછ્યું:—“ આ બાળુના ઝોરડાની અંદર શું શું છે ? ”

“ આ તો દાકતર સાહેબને આપઘો તૈયાર કરવાનો ઝોરડો છે. ” નોકરે બહુજ નમ્ર ભાવે જવાબ આપ્યો.

તરતજ ખંડેરાવ અને વિણાએ તે ઘરની અંદર પ્રવેશ કર્યો, અને નોકર બારણા આગળજ ઉભો રહ્યો. તે ઝોરડાના અંદરના મધ્ય ભાગમાં એક લંબચોરસ ટેબલ ગોઠવવામાં આવેલું હતું. તેની ચારે બાજુએ આલમરીઓ ઉભી કરવામાં આવી હતી. એ આલમરીઓ ઉપર અનેક ન્હાની મોટી શીશીઓ મોટા મોટા બાટલાઓ, અને બીલોરી કાચની મોટી મોટી બરણીઓ ગોઠવવામાં આવી હતી. એક બાજુપર એક મોટો લોહનો ફરતો ચુલો મૂકેલો હતો; તેના ઉપર મોટી લોહની કદાઈ પડેલી હતી.

ખંડેરાવ આ ઝોરડાને બહુજ બારીકાઈથી તપાસવા લાગ્યો. વિણા તેની આગળની બાજુએ જોતી ચાલતી હતી તેના મુખમાંથી ઓચિંતો ઉચ્ચાર નીકળ્યો—“ આજ તેમનો હાથ ! ” તરતજ તે પાછી ખંડેરાવની પાસે આવી ઉભી રહી. તેણે પાસે પડેલા એક કપડાનો કકડો જે તે ઝોરડાની

અંદર પડેલો હતો, તે હાથમાં લઈ ખંડરાવને બતાવતાં કહ્યું:—“આ હાથ મારા ધણીનો છે. આ રૂમાલ તો મારા ધણીની કમરે બાંધેલો હતો.”

ખંડરાવે તેને ચુપ રહેવા ઇશારત કરી અને ધીમેથી કહ્યું:—“ચુપ! આકર સાંભળશે. તેં કેવી રીતે બાણ્યું કે, આ રૂમાલ તારા ધણીનોજ છે?”

“મેં પોતે તેને તે કમરે બાંધવા આપેલો હતો.”

“ઠીક! તને બરાબર યાદ છે?”

“હા! હા! તે દિવસે મેં પોતે—”

“બસ, ચુપ રહે! પછીથી વાત.”

જેમ કાંઈ બન્યુંજ ના હોય, તેમ ખંડરાવે નોકર તરફ ફરીને અંદરનું બારણું બતાવી પૂછ્યું:—“આ બારણું ઉઘાડીને ક્યાં જવાય છે?”

“એ બાબુએ તો દાકતર સાહેબનું ઓપરેશન કરવાનું ઠેકાણું છે.”

“તે કેવું છે?”

“એ ઓરડાની અંદર દાકતરે પોતાનાં સઘળાં દાકતરી ખાતાનાં હથોથારો વિગેરે ગોઠવી રાખેલાં છે.”

ખંડરાવે કાંઈ પણ વધુ નહિ પૂછતાં, તે બારણું ઉઘાડી અંદરની બાબુએ પ્રવેશ કર્યો. અંદર પેસતાંની સાથેજ તે ઓરડાનો દેખાવ જોઈ તે ઠંડો ગાર બની ગયો. તેના પગ ધ્રુજવા લાગ્યા.

આ ઓરડાની આરે બાબુએ પણ આલમारी હતી. તે

આલભારી ઉપર ખીલોરી કાચની આરપાર દેખાઈ શકે તેવી મોટી મોટી ઝરણીઓ ગોઠવવામાં આવી હતી. તે ઝરણીઓની અંદર અરકોમાં જુદા જુદા માણસોના શરીરોના વિભાગો રાખવામાં આવેલા દેખાતા હતા. દરેક દેખાણે કીડીઓ, ઝીમલો, જીવડાંઓ વિગરે ફરતાં જોવામાં આવતાં હતાં.

ખંડેરાવને તે જોતાંની સાથેજ વમન થઈ આવે તેવું થઈ ગયું. તે તે ચોરડાની અંદરથી બહાર નિકળી જવા તૈયાર થયો એટલામાં તેની નજર એક મોટી ઝરણી ઉપર પડી, તેને જોતાંજ તે વિસ્મય પામ્યો અને બોલી ઉઠ્યો:— “અરે આ શું !” એ કહેતાંની સાથેજ તેનો શ્વાસ રૂંધાઈ જવા લાગ્યો.

પુનઃ તે પોતાના મનની સાથેજ બોલી ઉઠ્યો:—“કેવો ભયાનક દેખાવ ! હવે શું કરવું ? અવશ્ય એજ એજ ! વિષ્ણુને બોલાવી આ બતાવવુંજ જોઈએ. પરંતુ તે કદાપિ ખૂમાખૂમ કરશે તો ? ગમે તેમ થાય હું તેને શાન્ત રહવા સમજાવીશ, કિન્તુ નકકી તો કરવુંજ જોઈએ.”

તેણે વિષ્ણુને પોતાની પાસે આવવા ઇશારત કરી. વિષ્ણુ આ વખતે ઉપર જ ઘરમાં તેણે પ્રથમ દીવો બળતો જોયો હતો, તે ચોરડામાં જવાના વિચારમાં હતી જે ઠેકાણેથી લાલદાસ પકીને મરી ગયો હતો તે ચોરડામાંજ પોતાના સ્વામિને કેદ કરેલા હોયો જોઈએ, તેના વિચારમાં તે હતી. ખંડેરાવ તે ચોરડા તરફ નહિ જતાં ખાલી અડિયાં શોધે છે, એમ તેના મનમાં નકકી થયું હતું, તેથી તેને ખોટું લાગતું હતું.

આ વખતે ખડેરાવે ઇશારત કરવાથી તે તેની પાસે આવી. નોકરને તેઓના ઉપર શંકા ઉત્પન્ન થવાથી તે પણ જ્યાં ખડેરાવ અને વિણા હતાં ત્યાં આગળ આવી ઉભો રહ્યો.

ખડેરાવે વિણાને બહુજ ધીમેથી કહ્યું:—“ મને આશા છે કે તમે ગાલરાં થશો નહિ. અધિરાં બનવાથી કામ બગડશે. હું તમને એક ભય પમાડે તેવી વસ્તુ બતાવવા માગું છું; તમે તે જોઈને જણાવો કે મારા સમજવામાં ભૂલ તો નથી થઈ ને ? ”

વિણા કંપીત સ્વરે કહેવા લાગી:—“ કેમ ? કેમ ? તમે મને શું બતાવવા માગો છો ? ”

ખડેરાવનું મુખ આ વખતે પ્રીકકુ બની ગયું હતું. બહુ યત્ન કરવા છતાં તેનાથી કાંઈ પણ બોલી શકાયું નહિ— એક શબ્દ પણ તેના મુખમાંથી બહાર નિકળ્યો નહિ, મછતાં તે ક્રોધ પણ રીતે પોતાનો મનોભાવ ગુપ્ત રાખી શક્યો નહિ. તેનો ભાવ જોતાંજ વિણા બહુ ભયભિત અને અધિરી બની ગઈ.

ખડેરાવ તેનો હાથ પકડીને એક કાચની મોટી બરણી આગળ લઈ ગયો અને કહ્યું:—“ જુઓ ! ”

વિણા તે જોતાંની સાથેજ પોકાર પાડી ઉડી, અને જોલાન બની પૃથ્વી પર પટકાઈ પડી.

ખડેરાવના કપાળ ઉપર પરસેવો થઈ આવ્યો. તે પોતાનો પરસેવો લૂછતો લૂછતો બોલ્યો:—“ મારો નિશ્ચય ખરો છે. ભૂલ થઈ નથી. આ બનાવથી વધુ ખાતરી થઈ. ”

નોકર વિણાને પડેલી જોઈ તેની પાસે દોડી આવ્યો,

અને લય પામેલાની પેઠે બોલ્યો:-“ અરે ! શું થયું ! શું થયું ? ”

ખંડરાવે તેનો કાંઈ પણ ઉત્તર નહિ આપતાં તે બરણીને આલમારી ઉપરથી નિચે ઉતારી નોકરને કહ્યું:-“ આ બરણી ક્યાંથી આણવામાં આવી છે તે મારે જોવી છે ? ”

નોકરે જવાબ આપ્યો:-“ શું આપ તે લઈ જવા માગો છો ? દાકતર સાહેબે તો ફક્ત આપને પોતાનું મકાન બતાવવાનું જ લખેલું છે કોઈ પણ ચીજ લઈ જવા દેવાને માટે જણાવેલું નથી. ”

ખંડરાવે ગંભીરપણે તેને જવાબ આપ્યો:-“ હા ! એ વાત ખરી છે, પરંતુ અહીંયાંથી આને લઈ જવાને માટે જ હું અત્રે આવેલો છું. ”

નોકર આવી રીતે કહેવાથી લય પામ્યો; તેણે ખંડરાવને બહુજ નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું:-“ આપ આ બરણીને ક્યાં લઈ જવા માગો છો ? ”

“ પોલિસ થોડીપર. ” ખંડરાવે જણાવ્યું.

નોકર કાંઈ નહિ બોલતાં મૂર્ચ્છિત થઈ પડેલી વિણના મુખપર તેને સચેત કરવાને સારૂ પાણી છાંટવા લાગ્યો. થોડીવારે વિણા ભાનમાં આવી. ખંડરાવે તેને ભાનમાં આવેલી જોઈ, નીચા વળી તેના કાનમાં કહ્યું:-“ ગભરા નહિ, ચાલ ઉઠી બેઠી થા. આપણે હવે બહાર જતાં રહીએ. ”

વિણાએ બહુજ ધીરેથી પૂછ્યું:-“ ક્યાં જવું છે ? ”

“ ક્યાં તે હવે ઘેર જઈશું. ”

“ ત્યારે ઉપરની બાબુએ જોવું નથી ? ”

“ ના ! ના ! જોતી નથી કે તારો ધણી-”

“ શું તેઓ નથી ? ત્યારે મારું હવે શું થશે ? ”

ખંડેરાવે આગળ જવાળ નહિ આપતાં તેનો હાથ પકડી ઉઠાડી, અને તેને બહારની બાબુએ લઇ ચાલ્યો. તેણે જતાં જતાં વિણાને જણાવ્યું:—“ જોતી નથી કે તારા ધણીનું ખુન થયું છે. તેને મારી નાખવામાં આવ્યો છે ? ”

“ કેણે ? કેણે મારી નાખ્યો છે ? ”

“ જેના ઘરમાં આપણે આવ્યાં છીએ તેણે. ”

એ પ્રમાણે કહી ખંડેરાવ તેનો હાથ પકડી પોતાની પાછળ ખેંચતો ખેંચતો તેને બહાર લઇ આવ્યો. ભય અને વિસ્મય પામેલા નોકરના મુખમાંથી એક પણ શબ્દ નિકળી શક્યો નહિ. તે કાષ્ટના પૂતળાની માફક છાનોમાનો બારણા-માંજ ઉભો રહ્યા.

આજે ખંડેરાવનું હૃદય આનંદના વેગથી ઉછળતું હતું. અત્યાર સુધી અનેક મનોવ્યથાઓથી કામાડોળ થયેલું તેનું મન આજે શાન્ત થયું. આટલા પરિશ્રમ પછી ગોળગદાસને યોગ્ય શિક્ષાએ પહોંચાડવાનો સમય પ્રાપ્ત થયેલો જાણી તેના મનમાં બહુજ સંતોષ થયો.

કંપીત હૃદયે વિણા ખંડેરાવના હાથમાંની કાચનો બરણી તરફ એકીટસે જોવા લાગી. બહારની બાબુએ આવ્યા પછી દિવાઓનું અજવાળું પડવાથી તે બરણીની અંદર શું હતું, તે વિણા બરાબર રીતે જોઈ શકી. તેનું શરીર અને મસ્તક

દુઃખના આવેગથી બહુજ કંપવા લાગ્યું.

તે બરણીની અંદરનો હાથ વિણના જોવામાં આવ્યો. તે હાથને એક આંગળી નહોતી. તે તેના સ્વામિનોજ હાથ છે, એમ તેને ખાત્રી થઈ હતી.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

મરેલો છે કે જીવતો ?

જેને રાખે રામ તે, મરે ન માર્યો માર;

સન્મુખ હોયે શ્રી પતિ, દૂશ્મન થું કરનાર.

ખંડેરાવ ખર્ચ કરવામાં કંજુસ હતો. છતાં આજે તે ગાડી લાડે કર્યા સિવાય રહ્યો નહિ. બહુ જી ગાડીમાં પાંડલી વિણાને ગેસાડો પટ્ટી પોતે બેઠો. હાથવાળા બરણી પાસુ તેણે પોતાની સાથે લીધી. ગાડીમાં ગેસતાં ગેસતાં ગાડીવાનને હુકમ કર્યો:—“ચાલ! ગાડી સીટી પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની ઓફીસ તરફ લઈ ચાલ. બહુજ ઉતાવળે લેજે, કેમકે અગત્યનું કામ છે!”

કોચમેને ઘોડાની રેન પકડી એક હાથે ઘોડાપર ચાપુકનો પ્રહાર કર્યો. ઘેડો પૂર વેગમાં ચાલવા લાગ્યો. પાંચ દસ મિનિટનો અંદર જમાતપુર સીટી પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની ઓફીસ આગળ આવી ગાડી ખડી થઈ. ખંડેરાવ વિણાને પોતાની સાથે લઈ પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના મકાન પર ગયો, અને સઘળી હકીકતથી તેમને માહિત કર્યા. આ

વખતે ડૅપ્યુટી પોલિસ સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ પોતાના બંગલા તરફ ચાલ્યા ગયા હતા, તેથી તરતજ તેઓ બન્ને તેમને બંગલે ગયા, અને બધી બિના જણાવી. વધુમાં ખંડેરાવે સાહેબને વિનંતિ કરી કે:—“સાહેબ ! જો વિદ્રાંબ કરવામાં આવશે તો ગુન્હેગાર નાસી જશે. પછી આપની મરજી !”

પોલિસના ડૅપ્યુટી સાહેબે હુકમ આપતાં ઇન્સ્પેક્ટરને કહ્યું:—“આવા કામમાં ઢીંચ કરવી યોગ્ય નથી. બોલો ફરીથી હકીકત જણાવો.”

ઇન્સ્પેક્ટરે જણાવ્યું:—“પહેલાં થોડા દિવસ ઉપર આપે એક ગાડીવાળાના ઘરની તપાસ કરવાનો હુકમ આપ્યો હતો તે આપને યાદ હશે.”

“આપ્યો હશે. યાદ નથી ! પછી ?”

“ત્યાંથી આપણને એક કોટ અને જોડા મળી આવ્યા હતા; તે કોટ અને જોડા નરૌતમદાસ શેઠના હોવાનું તપાસ પરથી જણાઇ આવ્યું હતું. તે માણસ નાચી ગયો છે એમ અનુમાન થયું હતું. એજ કામમાં આપે દામોદર નામના એક ગાડીવાળા ઉપર પકડવાનો હુકમ આપેલો છે.”

“હા ! હવે મને યાદ આવે છે. ત્યાર પછી શું તપાસ કરવામાં આવી છે ? તે માણસ પકડાયો છે ?”

“ના ! છુપી તપાસમાં વધુ હકીકત જણાઇ છે. આ મારી સાથે આવેલા છે તેમનું નામ ખંડેરાવ છે.”

ખંડેરાવે આગળ આવી સાહેબને સલામ કરી. ખંડેરાવને જોતાંજ સાહેબે પૂછ્યું:—“મને લાગે છે કે મેં તમને

પહેલાં કાંઈ ઠેકાણે જાયેલા છે.”

ઇન્સ્પેક્ટરે જવાબ આપ્યો:—“હા! સાહેબ જોયા હશે જ! નરોત્તમદાસના ભાઈએ આ ખંડેરાવને તેના ભાઈની તપાસ કરવાને માટે રોકેલા છે. તેઓને તપાસ કરતાં કેટલીક બાતમી મળી છે, તે ઉપરથી એમ જણાઈ આવે છે કે એક વધારાનું ખુન થયું છે.”

“શું આ વખતે પણ પાછું ખુન થયું છે? કાનું ખુન થયેલું છે?”

ઇન્સ્પેક્ટરે જવાબ આપ્યો:—“ખંડેરાવ આપને સઘળી હકીકત જણાવે છે.” સાહેબે ખંડેરાવના તરફ પોતાની દૃષ્ટિ ફેરવી. તરતજ ખંડેરાવે કહ્યું:—“દામોદર ગાડીવાળાના ઘરની તપાસ કરવામાં આવી ત્યારે હું હાજર હતો. આજે તેની સ્ત્રી પણ અહીંયાં આવી છે.”

સાહેબે તરતજ તેને બોલાવવા માણસ મોકલ્યો.

ખંડેરાવે પોતાની વાત શરૂ કરી. “એ ઘરની જડતી લેવામાં આવી તે ઉપરથી મારા સમજવામાં આવ્યું હતું કે, દામોદર નરોત્તમદાસના ગૂમ થવા સંબંધીની કાંઈ પણ હકીકત જાણતો હોવો જોઈએ; અવશ્ય તે બાબતમાં તેનો હાથ હોવોજ જોઈએ?”

“હાં! હાં! એજ દામોદરના નામ ઉપર આ ઓપી-સેથી પકડ હુકમ કાઢવામાં આવેલો હતો તે હવે મને ખરાબર યાદ આવ્યું.”

“હજી સુધી તે પકડાયો નથી; પરંતુ ગૂમ થઇ ગયો

છે એમ તેની સ્ત્રીનું માનવું છે, છતાં મને તેનું ખુન થયેલું છે એમ માનવાને અનેક કારણો મળ્યાં છે. ”

“ તમે કેવી રીતે બાણ્યું કે તેનું ખુન થયું છે ? ”

“ આજે હું અને આ હામોદરની સ્ત્રી એક દાકતરના ઘરમાં તપાસ માટે ગયેલાં હતાં. ”

“ ક્રીયા દાકતરના ઘર ગયાં હતાં ? ” પોલિસના ડેપુટીએ વિણાને પૂછ્યું.

“ દાકતરને ઘર ગયાં હતાં; તેનું નામ તો મને ખબર નથી પરંતુ દાકતરનું તે ઘર હતું એટલું હું જાણું છું. ”

ખંડેરાવે આગળ ચલાવ્યું. “ આ સ્ત્રીનો સ્વામિ એજ દાકતરને ઘર બે ચાર દિવસ ઉપર ગયો હતો; પરંતુ ત્યાર પછી ત્યાંથી બહાર આવવા પામ્યો નહોતો. તેની સાથેનો સોળતી બહારની બાજુએ તેની રાહ જોતો ઉભો રહ્યો હતો; તેણે પણ તેને બહાર નિકળતો જોયો નહોતો. તેના તે સોળતીનું શબ એજ દાકતરના ઘર આગળથી નિચેની બાજુએ પડેલું મળી આવ્યું છે. ”

“ હા ! તે હકીક્ત મારા બાણ્યમાં આવી છે. ”

“ એ માણસના મનમાં ખાત્રી થઈ હતી કે, હામોદરને દાકતરે પોતાના ઘરમાં અટકાવી રાખ્યો છે, જેથી તે હામોદરની આ ઉભેલી છે તે સ્ત્રીને લઈ જુદા લેખાસમાં દાકતરને ઘર રાત્રે યુક્તિથી ગયો હતો. ઘરનાં બારણાં બારીઓ બંધ હોવાથી એ મરનાર માણસ લાલલાસ છનાપર થઈ ઉપર ચડ્યો અને ત્યાંથી પડી જવાથી મર્યું પામ્યો છે. ”

“ ત્યાર પછી ? ”

“ આ દામોદરને એક હાથે ફક્ત ચારજ આંગળીઓ હતી. ”

“ બરાબર છે ! તેના ચેહરા પત્રકમાં એ હકીકત જણાવવામાં આવેલી છે. ”

“ એ સિવાય ગાડી નીચે હાથ આવી જવાથી તેના હાથમાં એક દાઘ પણ પડેલો છે. ”

“ ઠીક ! હવે વધુ શું થયું છે તે જણાવો. દુકામાં હકીકત સમજાવી દો. નકામો વખત કાઢવો એ ઠીક નથી. ”

“ મેં તે દાકતરના ઘરમાં પેસી તેનું સઘળું ઘર તપાસ્યું છે. તપાસ વખતે દાકતર તેના ઘરમાં હાજર નહોતો. તેના ઘરમાંથી આ એક કમરે બાંધવાનો રૂમાલ મળ્યો છે. દામોદરની સ્ત્રી તે પોતાના ધણીનો છે એમ જણાવે છે. તે ઉપરથી એમ જણાય છે કે તે માણસ તે ઘરમાં ગયેલો હોવાનું જોઈએ. ”

એટલુંજ નહિ, પરંતુ મને ત્યાંથી આ એક કાચની બરણી મળી આવી છે. આપ જોશો તો જણાશે કે તેની અંદર એક હાથ છે અને તે હાથને ચાર આંગળીઓ છે. એક આંગળી છે નહિ. હાથની અંદર એક દાઘ પણ છે. આ સ્ત્રી કહે છે કે તે મારા સ્વામિનોજ હાથ છે. ”

“ કેવો ભયાનક બનાવ ! એ દાકતર કોણ છે ? ”

“ એ દાકતરનું નામ ગોકળદાસ કવિ છે. ”

“ ગોકળદાસ કવિ ? ”

એ બોલતાની સાથેજ ડેપ્યુટી ખુરશી ઉપરથી ઉભો થયો, અને બોલવા લાગ્યો:—“ ગોકળદાસ કવિ ! દાકતર ગોક-

જઠાસ ! પેલો નાટકી ? શું તે આવાં ખાટકીનાં કામ કરે છે ? મને લાગે છે કે જે માણસ આજે તેને પકડવાનો હુકમ માગવા આવ્યો છે, તે પણ તેના ઉપરનોજ માગતો હશે. ”

ખંડેરાવ અને ઈન્સ્પેક્ટર બન્ને જણા આ વાત જાણી આશ્ચર્ય પામ્યા. તેઓ બન્નેએ પૂછ્યું “ તે વળી શું છે સાહેબ ! ? ”

“ તે પણ એક ખુનની બાબતમાંજ છે ! એજ તે દાકતર ગોકળદાસને ? ”

ખંડેરાવે વ્યગ્ર ચિત્તે ફરીથી પૂછ્યું :—“ શું તે આજ મુકરદમાના સંબંધમાં છે ? ”

“ ના ! એક સારા માણસે અહીંયાં આવી મને જણાવ્યું છે કે, એ દાકતરે માફ ગળુ દબાવીને મારી નાંખવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો, પરંતુ પોતે બહુ મહેનતે બચી ગયો છે. ”

“ એ માણસનું નામ આપ સાહેબને માલમ છે ? ”

“ ના ! આ પાસેનાજ રૂમમાં તેને બેસાડવામાં આવ્યો છે. તેની વાત ઉપર મને ધરાબર વિશ્વાસ નહિ આવવાથી મેં તેને સઘળી હકીકત લેખી આપવાને જણાવ્યું છે. જે તે આ પાસેના રૂમમાં બેસીનેજ લખે છે. ”

ખંડેરાવ બહુજ આશ્ચર્ય પામતાં પૂછવા લાગ્યો :—“ શું નરોત્તમદાસ અહીંયાં આ રૂમમાંજ છે ! ? શું કહો છો ? ”

“ હા ! હા ! કેટલીવાર કહું કે આ સાથેના રૂમમાંજ બેઠો છે ! તે ગોકળદાસ દાકતરના નામ ઉપરજ પકડ હુકમ બેળવવાને અરજ ગુજારે છે. તે કહે છે કે જે વાર કરવામાં

આવશે, તો પછીથી તે પકડાશે નહિ. ”

“ સાહેબ ! મારું પણ તેજ કહેવું છે અને તેટલા માટેજ હું પણ આપની પાસે અત્યારે આવેલો છું. આજ તે દા-કતાર ઘેર નથી. કાલે સ્થવારમાં બેલેલો આવવાનો છે. જો કોઈ પણ રીતે તેના ઉપર વારંટ છે એમ તેના જાણવામાં આવશે તો તે નાશી જવા ચુકશે નહિ. તેનું પાપ પ્રગટ થયું છે, એમ જાણતાની સાથે જરૂર તે જતો રહેશે અને પછીથી તે હાથમાં આવવો મૂશ્કેલ છે. ”

તરતજ સાહેબે પોતાના ટેબલ ઉપર રાખવામાં આવેલી ઘંટડી વગાડી. પેરા ઉપરનો પોલિસ આવી હાજર થયો તેને સાહેબે કહ્યું :—“ આ પાસેના રૂમમાં જોને એક ગૃહસ્થ બેઠેલો છે તે લખી રહ્યો છે ? ”

“ હા સાહેબ ! તે લખી રહ્યા છે ”

“ તેને એક વખત અહીંયાં બોલાવી લાવો. ”

નરોત્તમદાસ તરતજ આવી ઉભો રહ્યો. આ વખતે તેનું શરીર દુર્બળ અને શીકકુ બની ગયેલું હતું; તો પણ તે જીવતો છે એ જાણતમાં કાંઈ શંકય ઉત્પન્ન થાય તેવું નહોતું.

સાહેબે નરોત્તમદાસને કહ્યું :—“ શેઠ ! મને અત્યાર સુધી આપની વાત ઉપર વિશ્વાસ આવ્યો નહોતો, તેથીજ મેં પહેલાં આપને આપની સઘળી હકીકત લખી આપવા જણાવેલું હતું. અત્યારે આ લોકો પણ તમારી માફક ગોકળદાસના નામનુંજ વારંટ મેળવવા માગે છે. આ સ્ત્રીના ધણીનું ગોકળદાસે ચાક્રસપણે ખુન કરેલું છે. તેમજ આપનું ખુન

કરવાના સંબંધમાં પણ તેના નામ ઉપર વારંટ કઢાડવામાં આવે છે. ”

“ તે માણસ ગમે તે કરી શકે તેવો છે. ” નરોત્તમ દાસે જણાવ્યું.

“ મેં તેના નામ ઉપર વારંટ કઢાડવાનો હુકમ આપ્યો છે. ઇન્સ્પેક્ટર અને તમે જઈ આ વારંટથી તેને પકડી કેદ કરી શકશો. ”

ખંડેરાવે આ વખતે સાહેબને જણાવ્યું:—“ સાહેબ ! બહારે પણ સાથે જવાની જરૂર છે. ”

“ કેમ ? ” સાહેબે પ્રશ્ન કર્યો.

“ કદાપિ કાંઈ અડચણ કરે, અગર તો ગરબડ કરી નાશી જવાનું કરે, તો હું તેને ઓળખી કાઢી પાતાવી શકુ તેમ છું. હું તેને બરાબર રીતે ઓળખું છું. ”

“ ભલે ! એમાં કાંઈ પણ હરકત નથી. તમે પણ સાથે જાઓ ! ”

ઇન્સ્પેક્ટર, વિણા, ખંડેરાવ અને નરોત્તમદાસ તરતજ સાહેબના બંગલામાંથી બહાર નિકળ્યાં. ખંડેરાવે નરોત્તમદાસની પાસે આવી કહ્યું:—“ આપના જાણવામાં નહિ હોય કે હું આપની તપાસ માટેજ રોકાયેલો છું. આપની તપાસ લાગવાથી એક હજાર રૂપિયા મને મળવાના છે. ”

“ તે કેવી રીતે ? ” નરોત્તમદાસે આશ્ચર્ય પામતાં પૂછ્યું.

“ આપના લાઇએ આપની તપાસ કરી શોધી કાઢવા મને નિમેત્રો છે. આપને શોધી કાઢવા બદલ એક હજાર

રૂપીયા મહેનતાણું આપવાનું મારી સાથે તેમણે નક્કી કરેલું છે; તે સિવાય ઇનામ તો બુદ્ધ મળશે. ”

“ ઠીક ! તો એ દૂસરમા નરપિશાચ દાકતર ગોકળદાસને પકડો. હું તમને એક હજાર રૂપીયા મહેનત બદલના અને બીજા બે હજાર રૂપીયા ઇનામના આપીશ ”

“ હવે તે ક્યાં જવાનો છે. કાલે જે વખતે તે ઘર આવશે, તેજ વખતે હું તેને પકડી હાથ કડી પહેરાવીશ. આજે આખી રાત્રી તેના ઘર આગળજ તેના આવવાની રાહ જોતો ઉભો રહીશ. ”

“ જો જો ! નાસી જાય નહિ ! ”

“ હવે શું નાસી જાય ? ”

પ્રકરણ ૨૫ સું.

પાપીને પાપનો બદલો.

કૃત જેમાં જન આદરે, તેવાં તે ફળ ખાય;

દૂકર્મ કર્તાન કદી, શાન્તિ જરા ન થાય.

રાત્રીના દશ વાગ્યા પછી રાત્રીનું લોજન પરવારી પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર, ખંડેરાવ અને બે પોલિસના સિપાઇઓને સાથે લઈ દાકતર ગોકળદાસના ઘર આગળ ગયો.

ઇન્સ્પેક્ટરે દાકતરના ખંધ બારણાને ખખડાવ્યું એટલે નોકરે આવી તરતજ તે ઉઘાડ્યું. તેને ઇન્સ્પેક્ટરે પૂછ્યું:—
“ દાકતર ઘરની અંદર છે કે ? ”

“ના ! તેઓ તો બહારમામ ગયા છે; કાલે સ્થવારે વહેલા આવનાર છે.”

“હીક ! અમો તેમને મળવાને આવ્યા છીએ. અમે રાત્રે અહીંજ રહેવાના છીએ.”

એ પ્રમાણે કહી ઇન્સ્પેક્ટર ખંડેરાવ અને બે પોલીસના કોનસ્ટેબલો નોકરને બારણા આગળથી દૂર ખસેડી ઘરની અંદર પેઠા અને તેમણે પોતાના હાથેજ બારણાં બંધ કર્યા.

અંદર જઈ ઇન્સ્પેક્ટરે નોકરને પૂછ્યું:—“ઘરમાં બીજા કોઈ નોકર આકર છે કે ?”

“હાજી ! છે.”

“તે ક્યાં છે ?”

“તે તો રાત્રે પોતાને ઘેર સુવા જાય છે; ફક્ત હું એકલોજ રાત્રે અહિંયાં સુઈ રહું છું.”

“હાકતરનાં ઘેરી છોકરાં ક્યાં છે ?”

“તેઓ તો તેમના બાપને ત્યાં ગયાં છે.”

“તે સિવાય બીજાં કોઈ છે ?”

“નાજી ! બીજાં કોઈ નથી.”

“હીક ! ત્યારે તું અમારી સાથે અહિંયાંજ નિરાંતે સૂઈ જા. અહિંયાંથી ક્યાંઈ જઈશ નહિ, તેમ કોઈને પણ જણાવીશ નહિ કે અમો અહિંયાં આવ્યા છીએ; નહિ તો તારે મુસીબતમાં ઉતરવું પડશે અને કેદમાં પૂરાવું પડશે.”

આખી રાત્રી તે સઘળાઓએ ત્યાં જાગતાંજ વ્યતિત કરી. પ્રાતઃકાળ થતાંજ કોઈએ આવીને બારણું ઠોક્યું. નોકર

અખડાટ સાંભળી એકદમ ઉભો થયો અને કહેવા લાગ્યો:-
 “ સાહેબ ! દાકતર સાહેબ આવ્યા છે . ”

ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે કહ્યું:-“ તું ઉભો રહે, હું જ બારણું ઉઘડાવું છું. ”

એક પોલિસના સિપાઇને હુકમ મળતાં તેણે બારણું ઉઘાડ્યું; અને તે બારણા પાછળ દાકતર ના દેખે તેવી રીતે સંતાઇ ગયો. દાકતરે તેને જોયો નહિ, દાકતર ઘરની અંદર પેઠા કે તરતજ પાછળથી છુપાયેલા પોલિસે બારણું બંધ કરી દીધું. પાછળની બાબુએથી બારણાને બંધ થતાં સાંભળી અને સ્કામે ઉભેલા ઇન્સ્પેક્ટર આદિકને જોઇ દાકતર અચંબો પામ્યો. ઇન્સ્પેક્ટરની સાથે પોલિસ અને બંડેરાવને જોવાથી તેના મનમાં લયનો સંચાર થયો. તે તરતજ પોતાના મનમાં સમજી ગયો, છતાં તેણે જરા ક્રોધની દૃષ્ટિ દેખાડતાં ઇન્સ્પેક્ટરને પૂછ્યું:-“ આ બધું શું છે ? તમે બધા કેમ આવ્યા છો. ”

ઇન્સ્પેક્ટરે તરતજ વારંટ બતાવી પોતાની સાથેના પોલિસને હુકમ કર્યો કે “ આને હાથ કડી કરો ” તરતજ પોલિસના બન્ને સિપાઇઓએ દાકતરને કેદ કરી લીધો.

દાકતરે પૂછ્યું:-“ મને શા માટે કેદ કરો છો ? ”

ઇન્સ્પેક્ટરે જવાબ આપ્યો:-“ આપે ખુન કરેલું છે તે માટે. ”

“ ખુન ! ”

“ હા, ખુન ! શું કહેવા માગો છો ? ”

દાકતરનું સઘળું શરીર થરથર કંપવા લાગ્યું; તેનો

કંઈ ફંધાઈ ગયો અને તેનાં નેત્રો ફાટી ગયાં. તે પોતાના ખીસ્સામાં હાથ ધાલવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો.

તેને તેમ કરતો જોઈ ઇન્સ્પેક્ટરે આંખ ફેરવી કહ્યું:-
“ચાલ ! ખીસ્સામાંથી હાથ બહાર કહાડી લે; સારો માણસ બાણીને હું તને હાથકડી ચડાવવા માગતો નથી તેથી ચાળા કરે છે કે ?”

“તેમ કરવું હોય તો તેમ કરો. તેટલા માટે તો તમે મને પકડ્યો છે. શું તમે મને ખરી રીતે પકડ્યો છે ?”

“હા બુલ્ડો ! આ તમારા નામનું વારંટ છે. દામોદર ગાડીવાળાનું તમે ખૂન કરેલું છે. તે ખૂન કરવાના ગુન્હા માટેજ તમને ગીરફતાર કરવામાં આવ્યા છે.”

“મેં તેનું નામ સુદ્ધાં પણ સાંભળેલું નથી તો પછી ખૂન તો ક્યાંથીજ કર્યું હોય ? મને લાગે છે કે તમને કોઈએ વહેમમાં નાંખ્યા છે.”

આ વખતે ખંડેરાવે કહ્યું:-“દાકતર ! તેમને કોઈએ ભરાવ્યું નથી કે ભમાવ્યા નથી. તે બાબતમાં નિશ્ચિંત રહેવું”

દાકતર વાઘની માફક કરડી નજરે ખંડેરાવના તરફ જોતો બોલ્યો:-“કાંઈ પણ વાત તમે તેમને જણાવી નથી ?”

ખંડેરાવે કહ્યું:-“તમે ઘણા માણસોને કસાઈ જેમ બકરાં કાપે છે, તેમ કાપ્યા છે અને તેમના શરીરના કકડે કકડા કરી નાંખ્યા છે. જેમાંના એક માણસને હાથ મગી આવ્યો છે. સાહેબ ! એવા ઘણા માણસોના કકડા કરી આપના ચોરડાની અંદર મોટી મોટી બરણીઓમાં આપે ભરી મૂક્યા

છે. તમારા જેવો બદમાસ અને ચતુર બુદ્ધિમાન ચાલાકી
 વાપરતાં એટલું ચૂક્યો એ ઈશ્વરનો ઉપકાર છે. માણસ ગમે
 તેવો ચતુર હોય છે પરંતુ પરમાત્મા તેને તેના પ્રાપ્તો બદલો
 અપાવવા માટે ભૂલાવે છે; જેથી કાંઈને કાંઈ ચિન્હ પાછળ
 અધુર રાખે છે. તમે તે માણસનું ખૂન કરી તેના શરીરના
 ટુકડે ટુકડા કરી નાંખ્યા છતાં સંતોષ પામ્યા નહિ; પણ
 વચ્ચે વચ્ચે પોતાના પરાક્રમને નિહાળી આનંદ પામવાને માટે
 એક ખંડમાં મોટી બરણીમાં અર્ક ભરી તેનો હાથ રાખવાની
 હીમ્મત કરી છે એ તમારી કેવી વિચિત્રતા અને નિચતા છે ?

હાકતરે તેના કહેવાનો કાંઈ પણ ઉત્તર આપ્યો નહિ.
 તેને પોતાના પગ નિચેથી પળે પળે પૃથ્વી સરી જતી હોય
 તેવું જણાવા લાગ્યું. તેને પોતાના મનની અંદર ગંભીર
 નરકયાતના ભોગવતો હોય તેવું જણાયું. ચારે તરફ અંધકાર
 છવાઈ ગયેલો હોય તેવો ભાસ થવા લાગ્યો. એ અંધકારમાં
 ચારે તરફ નરક સમાન અતિ ભયંકર દેખાવો તે જોવા લાગ્યો.

પાપીને પાપનું ફળ પ્રાપ્ત થવા લાગ્યું. “ સન્મિત્ર કે
 શયતાનનું સ્વપ્નું તે જાગૃતાવસ્થામાં અનુભવવા લાગ્યો.
 દોસ્ત થઈ દુશ્મનનું કાર્ય કરનારનું આખરે શું પરિણામ
 આવે છે તેનું હવે તેને પુરેપુરું ભાન થવા લાગ્યું. ”

ઉપસંહાર.

જેવું 'વાવેતર' કરે, તેવો પાકજ થાય;
બાવળ વાવી આમ્રની, આશા કેમ રખાય.

ઠાકતર ગોકળદાસને પોલિસના અધિકારીઓ હાથ કડી ચંદાવી આખરે પોતાની સાથે લઈ ગયા અને ન્યાયાસન સમક્ષ ઉભો કર્યો. ઠાકતર સામે નરોત્તમદાસનો પુરાવો લેવામાં આવ્યો. કોર્ટની સમક્ષ તેણે સઘળો હકીકત બહાર કરી. ખુંડરાવ અને દામોદરની સ્ત્રીની જુખાનીઓ પણ લેવાઈ. મોતીબાઈની હકીકત કોર્ટને માલમ પડતાં ગોકળદાસનું ઘર તપાસવામાં આવ્યું ત્યાંથી મોતીબાઈનું શબ મળી આવ્યું. જે ચાર દિવસ ઉપરાંતથી મરી ગયેલી હોય તેવું જણાયું.

પાપીનીને તેના પાપનું ફળ પાપાત્માએ પહેલેથી આપ્યું હતું. ઠાકતરની આરોપી તરીકે જુખાની લેવાઈ. તેને પોતાનો બચાવ કરવા માટે પૂછાયું. બચાવની બારી નહિ હોવાથી, તેણે સઘળું ખરેખર કબુલ કર્યું અને પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરતાં કહ્યું:—“ બચાવ ! મહારો બચાવ ! મહારો બચાવ શું ? કેમ કે:—

કાંધાં છે કર્મો બહુ કાળાં, નિજ હાથથી પૈસા માટે;
સંસારમાં શ્રીમંત બનવા, આશા જોડી ધરી ખાંતે.
જેયું નથી મેં મહારું ત્યારે, જોયો નથી સન્મીત્ર મેં;
શયતાન સમ શયતાન બની અર્તિ, ચિતર્યા ખુની ચિત્ર મેં.

મારે બચાવ કરવો નથી. હું દોષિત છું ! કરેલાં કૃત્યો બહોળા મેળવવાને તૈયાર છું; પરંતુ મરતા પહેલાં ફક્ત મારી નરોત્તમદાસને મળવાની ઇચ્છા છે ! ”

નરોત્તમદાસ કોર્ટમાં હાજરજ હતો તેથી તેના તરફ ફરી દાકતરે કહ્યું:-

“ દાસ ! દાસ !

સન્મીત્ર બની શયતાન સમ, મેં કર્યો છે તુજથી કામો;
દોસ્ત થઈ દુશ્મનની ગરજ સારી, સંસાર તુજ મેં કર્યો નકામો.
તે પાપનો બહોળો મળે છે, પાપ આજ પ્રતાપથી;
રક્તમય રચી કુંડ હાથે, હોમાઉં હું હાથથી.
દોષ તેમાં દોસ્ત ત્હારો, કાંઈ હું જોતો નથી;
કરેલું હું ભોગવું છું, વિશ્વાસઘાતી છું અતિ.

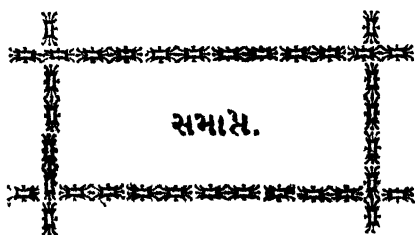
દાકતર પર ખુનનો અને ખુનની કોશીલનો આરોપ સાબીત થયો, જ્યુરીના સદ્ગુણકર્યોએ તેને દોષિત જાહેર કર્યો. ન્યાયાધિકારીએ જ્યુરીના મતને મળતા થઈ તેને ફાંસીની સજા ફરમાવી અને દાકતરને કરેલો ઠરાવ વાંચી સંભળાવ્યો.

દાકતર અત્યાર સુધી પોતે પૂર્વનાંજ પહેરેલાં કપડાંમાં હતો. તેણે પોતાની પાસે ગુપ્તપણે એક ન્હાની પિસ્તોલ છુપાવી રાખી હતી. ફાંસીને લાકડે લટકી હજારો માણસની મેદનીમાં મરવા કરતાં પોતાને હાથેજ ખૂંચુની આહુતિ આપવાનું તેણે યોગ્ય વિચાર્યું. કોર્ટના ઉડતા પહેલાંજ તે એ શબ્દો બોલ્યો:-

કુકર્મોના બદલે કાળો, મળે છે આ કળીયુગમાં;
 દુનિયાના ભોક્ષા જેઓ, ભોગવું છું આ યુગમાં.
 કીધાં મેં કાળાં ઘોળાં, આ અવનિમાં જને માટે;
 સાથે તે નથી આવતાં, જાયે જીવ જીવ સાટે.
 મેં હોમ કીધો મનુષ્ય રૂધીરે, રૂધીર મૂળ રાણાય છે;
 ખૂનને બદલે ખૂની આ, ફાંસીએ ટીંગાય છે !

બસ, એજ મારો ન્યાય મહારે હાથે થાય છે. લોકોનાં
 જે હાથે મેં ખુન કીધાં હતાં, તેજ હાથે મહાઈ પોતાનું
 ખુન થાય છે એમ કહેતાંની સાથેજ પોતાની પાસે ગુપ્ત
 રાખેલી પિસ્તોલ તેણે પોતાના હૃદયમાં છોડી. તરતજ તર-
 ફડીયાં ખાતાં તેનો દેહ પૃથ્વી પર પડ્યો અને કરેલાં પાપનો
 ન્યાય મેળવવાને માટે તેનો પ્રાણ પરમાત્માની હબ્બરમાં
 ચાલ્યો ગયો.

ખડેરાવને તેની મહેનતના બદલામાં જગન્નાથે એક
 હજાર રૂપીયા આપ્યા, તેમ નરોત્તમદાસે પણ પોતે કહેલું
 બે હજારનું ઇનામ અર્પણ કર્યું.

સરસ્વતી.

આ નવલકથામાં હિંદુ સંસારમાં એક મરણને કડિ પહોંચેલો મુંબાઈનો બુદ્ધો શેઠિયો પોતાનો એક પગ ચેહમાં પડ્યા છતાં એક બાળકુમારીકા સાથે લગ્ન કરી પોતાની ભવિષ્યની જાંદગી (બાકી શેની હોય તે ।।) સુખી કરવા ધારે છે. તેમ કરતાં તે બુદ્ધો કાઠિયાવાડી કન્યાદલાલોના પંજમાં ફસાઈ પૈસાનું પાણી કરે છે અને કન્યાને બદલે એક છોકરા સાથે તેનાં લગ્ન થાય છે. વધારામાં મુંબાઈની હિંદુ ભોળી શેઠાણીઓ છોકરાંઓ લેવાની આશાએ ધુતારા સાધુ સંન્યાસીઓના પંજમાં કેવી રીતે ફસાય છે તેનું આખેહુબ ચિત્ર બેવું હોય તેમજ મુંબાઈના ભોળા અથવા તો મૂર્ખ શેઠિયાઓની શ્રીમંતાઈનો ખોટો ઉપયોગ થતો બોઈ જરૂર હસવું આવ્યા સિવાય રહેશે નહિ તેમજ સાધુના વેપમાં ફરતા ગડીયાઓ પણ બાહોશ માણસોથી કેવી રીતે છેતરાય છે અને ફસાય છે તે ચિતાર બેવો હોય તો અવશ્ય આ ગોપડી વાંચો. પાકું સોનેરી બાઈન્ડીંગ હોવા છતાં કીંમત માત્ર રૂ. ૧-૪-૦ પોસ્ટેજ બુદ્ધ.

સોલ એજન્ટ

હરગોવિન્દલાલ હરજીવનલાલ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકાર નાકા-અમદાવાદ.

મહાન વીર યોદ્ધાઓનાં અપૂર્વ પરાક્રમ વાંચવાં
હોય તો જરા નીચે નજર કરો !

રત્નગદની રંભા

યાને

રણધેલા રજપૂત.

જેમાં પ્રેમ વીર, શૃંગાર, કરુણા વગેરે રસનો સમાવેશ
કરેલ છે. વિષયાંધ રાજનું રાજ્યતંત્ર, વીર રજપૂતોની રાજ્ય-
ભક્તિ અને સ્વદેશ પ્રતિ કુલિન કન્યાઓના અદ્ભુત પ્રેમનું
દર્શન, ઉપરથી સ્વરૂપવાન અને અંદરથી રાક્ષસી કામ કરનારી
એક ખૂબસુરત બાલાનાં હૃદયદ્રાવક કૃત્યો, તેમજ રાજ્યલોભથી
પવિત્ર માણસમાં પણ થતો અદ્ભુત ફેરફાર વગેરે અનેક
મનોવેધક પ્રકરણોનો તાદ્રસ્ય ચિતાર ચીતરવામાં આવ્યો છે.
નીતિ, રીતિ અને સ્વદેશ પ્રીતિના જ્ઞાનને માટે આ પુસ્તક
અવશ્ય એકવાર વાંચવું જ નોંધાયે. જાતે વખાણવું તે સોના
પર ઢોળ કરવા સમાન છે. સારા ગ્લેજ કાગળ પાકું સોનેરી
પુંકું હોવા છતાં કૌંમલ માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ પોસ્ટેજ જુદું.

મળવાનું ઠેકાણું:-

બુકસેલર હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ.

૨૬૩૦, પાનકોર નાકા-અમદાવાદ.

સરોજસુંદરી

યાને

સુધરેલો જમાનો.

અર્ધદગ્ધ-ધર્મશૂન્ય કેળવણીથી થતી જીવનની, કુટુંબની અને સંસારની પાયમાલી, સુધરેલા જમાનામાં છુપાઈ રહેલો સડો, પરદેશગમન સંબંધીના ઉત્કૃષ્ટ વિચારો, સતી સાધ્વી આર્યપત્નીનો અપૂર્વ પતિપ્રેમ, સુધરેલી સોસાઇટી-ઓમાં ચાલતા ઉછૂંખત આચાર, રેલ્વે ટ્રેનોમાં કવચિત્ ભોગવવી પડતી હાડમારી, વિધવાનું આદર્શજીવન, પ્રાણહારક પ્રજા, નિરાશા વિગેરે અસંખ્ય વિષયોથી ભરપૂર, તેમજ સુંદર છપાઈ, ઉત્તમ સફેદ ચીકણા કાગળ, સુંદર સોનેરી બાઇન્ડીંગ છતાં કીંમત માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ પોસ્ટેજ જુદું.

સુખ દુઃખના સપાટા! કાળચક્રના ઝપાટા!

કુસુમ-લતા.

ત્રણ રસિક નવલકથાઓનો સંગ્રહ.

સારા સફાઈદાર કાગળ તથા સોનેરી પાકા પૃષ્ઠ સાથે કીંમત રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ જુદું.

મળવાનું ઠેકાણું:-

હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકાર નાકા-અમદાવાદ.

તૈયાર છે !

તૈયાર છે !

દરેક કુટુંબની લાયકાતમાં ખાસ રાખવા જેવી
અને

બાળ, યુવાન તેમજ વૃદ્ધ સ્ત્રી પુરુષોને
ખાસ વાંચવા લાયક

સ્ત્રીઓની રંગભૂમિ.

લેખક:—મણિલાલ છાત્રામ ભટ્ટ.

આર્ય ધરસંસાર વ્યવહારના આદર્શ નમુનારૂપ કલ્પના પ્રદેશમાં
સંસારિક વિષયોના આદર્શ નમુના રૂપ પાત્રો કલ્પી નિર્દોષ અને
ઉપદેશક સાંસારિક વિષયોને એવી સારી રીતે વિસ્તારપૂર્વક મીઠી
અને મોહક ભાષામાં આલેખવામાં આવ્યા છે કે એક વાર હાથમાં
લીધા પછી અધુરું રાખવું ગમશેજ નહિ. સ્ત્રીઓએ વાંચી ખાસ
ધરમાં રાખવા જોગ અને પોતાની પાછળનાં સંતાનોને ખાસ વંચા-
વવા જોગ ઉત્તમ પુસ્તક છતાં પાકું સોનેરી પુઠું સાથે કૃત્રિમત
રૂ. ૧-૮-૦ પોષ્ટેજ ભુટું રાખવામાં આવેલ છે માટે આજેજ તેને
મંગાવી ગ્રાહક થાઓ અને વાંચી ભુજો.

સોલ એજન્ટ

હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકોર નાકા-અમદાવાદ.

સચિત્ર ! રતિસુંદરી. સચિત્ર !

સુધારા વધારા સાથેની-આવૃત્તિ બીજી.

મુંબાઈમાં ચાલેલી હૃદયભેદક મરકીનો તાદ્રશ્ય હેવાલ, અલખેલી મુંબાઈની દીનસ્થિતિ, પાપનો પશ્ચાત્તાપ, પ્રેમપ્રસંગોનો ચિત્તાર્કષક ચિતાર, કરુણી તેવી પાર ઉતરણી, દીવાની યુવાની, સુધારકની સુધરેલી લીલા, પ્રેમની નિરાશા, અપૂર્વ કર્તવ્યપરાયણતા વગેરે વિવિધ રસના સ્વાદ સાથે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું હોય તો રતિસુંદરી નવલકથા અવશ્ય વાંચો. મનહર ચિત્રો સાથે સોનેરી પુઠું. કીં. રૂ. ૧-૮-૦ પોસ્ટેજ જુદું.

સચિત્ર ! કુમુદકુમારી. સચિત્ર !

સુધારા વધારા સાથેની-આવૃત્તિ બીજી.

જીભી નરપિશાચ ઝેરીમલનાં નીચ કારસ્થાનો, સતી સાધ્વી કુમુદે શીયળ રત્ન સાચવવા ઉઠાવેલાં ભયંકર સંકટો, રણમલનો અપૂર્વ બંધુ પ્રેમ, પાપીને પ્હાને પડેલી પુણ્યશાળી સતીની સ્વધર્મ પ્રત્યેની દૃઢતા, અપકાર પર ઉપકાર, દૈવી પત્ની પ્રેમ, સંયોગ વિયોગના સુખ દુઃખમય બનાવો વાંચતાં ખાવું, પીવું, ભૂલી જશો, સાત સુંદર ચિત્રો સાથે સોનેરી પાકું પુઠું છતાં કીંમત રૂ. ૧-૮-૦. પોસ્ટેજ જુદું.

મળવાનું ઠેકાણું:-

હરગોવનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકોર નાકા-અમદાવાદ.

પ્રજામાં એકી અવાજે લોકપ્રિય થઈ પડેલી

કુંદન અને કુસુમ.

ભાગ ૧ થી ૮.

જૂની આંખે નવા તમાશા, કસારીનું કામ કરનાર પિતાઓ, સુધારાથી થયેલા શ્મશાનસ્વરૂપ સંસારો, વીસમી સદીની અજાયબ લીલા અને કળિકાળનાં કૌતક, પારકાની રીતભાતોનું અંધ અનુકરણ કરતાં થતી ખાનાખરાખી. ને પાયમાલી, સાધ્વી સન્નારીનો દૈવી પતિપ્રેમ વગેરે અસંખ્ય ચિત્તાકર્ષક બનાવોથી ભરપૂર. ભાગ ૧-થી-૮ દરેક ભાગની કીંમત રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ જુદું.

પ્રેમકથા ! વનવાસિની. પ્રેમકથા !

અસંભવિત બનાવોને સંભવિત બનાવવામાં વાપરેલું બુદ્ધિકૌશલ્ય, મિલન અને વિરહના ચિત્તાકર્ષક દેખાવો, રાક્ષસી ગૌરવનો જીવન, લોભથી કરેલી પિતૃહત્યા, ભયંકર ભવિષ્યવાણીની સત્યતા, મહાજ્ઞાની સંન્યાસીના જીવનનો અદ્ભુત ભેદ, અપૂર્વ પત્નીપ્રેમ, સંતાન સ્નેહ, સતી સાધ્વી સૌરભનું સચ્ચરિત્ર, બીષણ રણસંગ્રામ વગેરે જોવું હોય, જાણવું હોય તો વનવાસિની અવશ્ય વાંચો. સોનેરી પાકું પુકું હોવા છતાં કીંમત રૂ. ૧-૪-૦. પોસ્ટેજ જુદું.

મળવાનું ઠેકાણું

હરગોવનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૭૦, પાનકોર નાકા—અમદાવાદ.

માનવ-સચ્ચત્ત્વ

અથવા

પાપી પિશાચોની પ્રપંચજાળ.

આ નવલકથા એક વત્સલ દંપતિની પરસ્પર ગેરસમજ-સંદેહ પર ગોઠવવામાં આવી છે. લૉર્ડ નોરટન જે આ નવલ-કથાનો મુખ્ય નાયક છે તે એમ ધારે છે કે તેની સ્ત્રી 'એલન વિલિયમ નામના બીજા માણસને રહાય છે; અને મારી સાથે લગ્ન કરી પસ્તાય છે.' એમ માની તે લગ્ન હૃદયે તેની ઉપેક્ષા કરે છે. બીજી તરફ એલન માને છે કે, 'નોરટનનું મન લુહસિ નામની કોઈ સ્ત્રી ઉપર લાગ્યું છે, અને તેથીજ એ મારી ઉપેક્ષા કરે છે.' લૉર્ડ નોરટનની ચિત્તવૃત્તિનો એ આમ જુદોજ અર્થ કરે છે અને મનમાંજ મુંઝાય છે. તેમ થતાં એ દંપતિના શત્રુઓનું ચઢી વાગે છે. તેમની પ્રપંચજાળ વધારે ને વધારે ફેલાય છે; પરંતુ પાપનો ઘડો પુલ્યા વિના રહેતો નથી. અંતમાં સર્વ પાપી પિશાચોનો આપ જ્યૉર્જ મિલ્ટન પકડાય છે અને તેનું આખું મંડળ પણ સપડાય છે. અંતમાં વાંચકના મન પર તેઓ માટે તિરસ્કારની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે. આ નવલકથા એક વખત વાંચવા હાથમાં લીધા પછી તેને પડતી મૂકવાનું જરાય મન થતું નથી. કાગળની સખ્ત મોંઘવારી હોવા છતાં પણ સોનેરી પાકા પુઠા સાથે તેની કૌમત માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ રાખવામાં આવેલી છે-પોસ્ટેજ જુદું.

મળવાનું ઠેકાણું:-

હરગોવિન્દદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકાર નાકા-અમદાવાદ.

સંસારને રવર્ષી યનાવનાર આત્મતત્ત્વ, તેમજ
વિદ્વાનવર્ગમાં વખણાયેલી રસિક અને
બોધક નવલકથા

મિલન-મંદિર.

કુટુંબ કલેશથી મુક્ત થવા ઇચ્છનારે, સગાંબહાલાંઓને
રનેહની પ્રાપ્તિ કરાવવાની ઇચ્છા રાખનારે, અલ્પચર્યનો દૈવી
મહિમા જાણવાની જગાસા ધરાવનારે, આદર્શ સતી થવાની
ઇચ્છા રાખનાર બહેનોએ, ગુણિયલ ગૃહિણી થવાની ઇચ્છા
રાખનાર સ્ત્રીઓએ અને વિષયવાસના રાખનારનું અનિષ્ટ
થયેલું જોવાની ઇચ્છા રાખનારે આ નવલકથા અવશ્ય
વાંચવીજ જોઇએ.

આ નવલકથા એક વખત કુટુંબમાં વંચાવ્યાથી
સંસાર સોનાનો થશે અને અશાન્તિપૂર્ણ સંસારમાં
શાન્તિના તરંગો ઉછળશે. સોનેરી પુકું છતાં ફીંમત
રૂ. ૧-૮-૦ પોસ્ટેજ જુદું.

બોધક તેમજ રસિક નવલકથા

કુલીન-કાન્તા.

મનોહર પાકુ પુકું, સુંદર ગ્લેજ કાગળ તથા ઉત્તમ
છપાઇ હોવા છતાં ફીંમત રૂ. ૧-૮-૦ પોસ્ટેજ જુદું.

મળવાનું ઠેકાણું:-

હરગોવિન્દલાલ હરજીવનલાલ બુકસેલર.

૨૬૩૦, પાનકાર નાકા-અમદાવાદ.

જનસમાજમાં ખાસ વખણાયેલી

નવલકથાઓ.

કુંદન અને કુસુમ ભાગ ૧-થી-૮	
દરેક ભાગની	૧-૦-૦
ગુર્જરી-મુંબાઈની શેઠાણી-સચિત્ર	૧-૮-૦
રતિસુંદરી-(સચિત્ર.)	૧-૮-૦
કુમુદકુમારી-(સચિત્ર.)	૧-૮-૦
રત્નગઢની રંભા-રણધેલા રજપૂત.	૧-૮-૦
મિલન-મંદિર-(સચિત્ર.)	૧-૮-૦
વનવાસિની.	૧-૪-૦
સરોજસુંદરી-સુધરેલો જમાનો.	૧-૮-૦
માનવ-શયતાન.	૧-૮-૦
સ્ત્રીઓની રંગભૂમિ.	૧-૮-૦
સંસાર શેત્રંજ ભાગ ૧ લો.	૧-૮-૦
સંસાર શેત્રંજ ભાગ ૨ જો.	૧-૮-૦
કર્મ-બંધન યાને વિધવાની કર્મકથા.	૧-૮-૦
કુસુમલતા.	૧-૦-૦
પ્રેમપિંજર કે ખૂની ખંજર.	૧-૦-૦
કુલિન કાન્તા.	૧-૦-૦
સન્મિત્ર કે શયતાન ?	૧-૦-૦
ભેદક ખૂન.	૧-૦-૦
કુસુમકુમારી.	૧-૦-૦
વસંત-વિહાર. (ગજલો લાંડાર)	૧-૪-૦

મળવાનું ઠેકાણું:-

હરગોવિન્દદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર

૨૬૩૦, પાનકોર નાકા-અમદાવાદ.

